

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

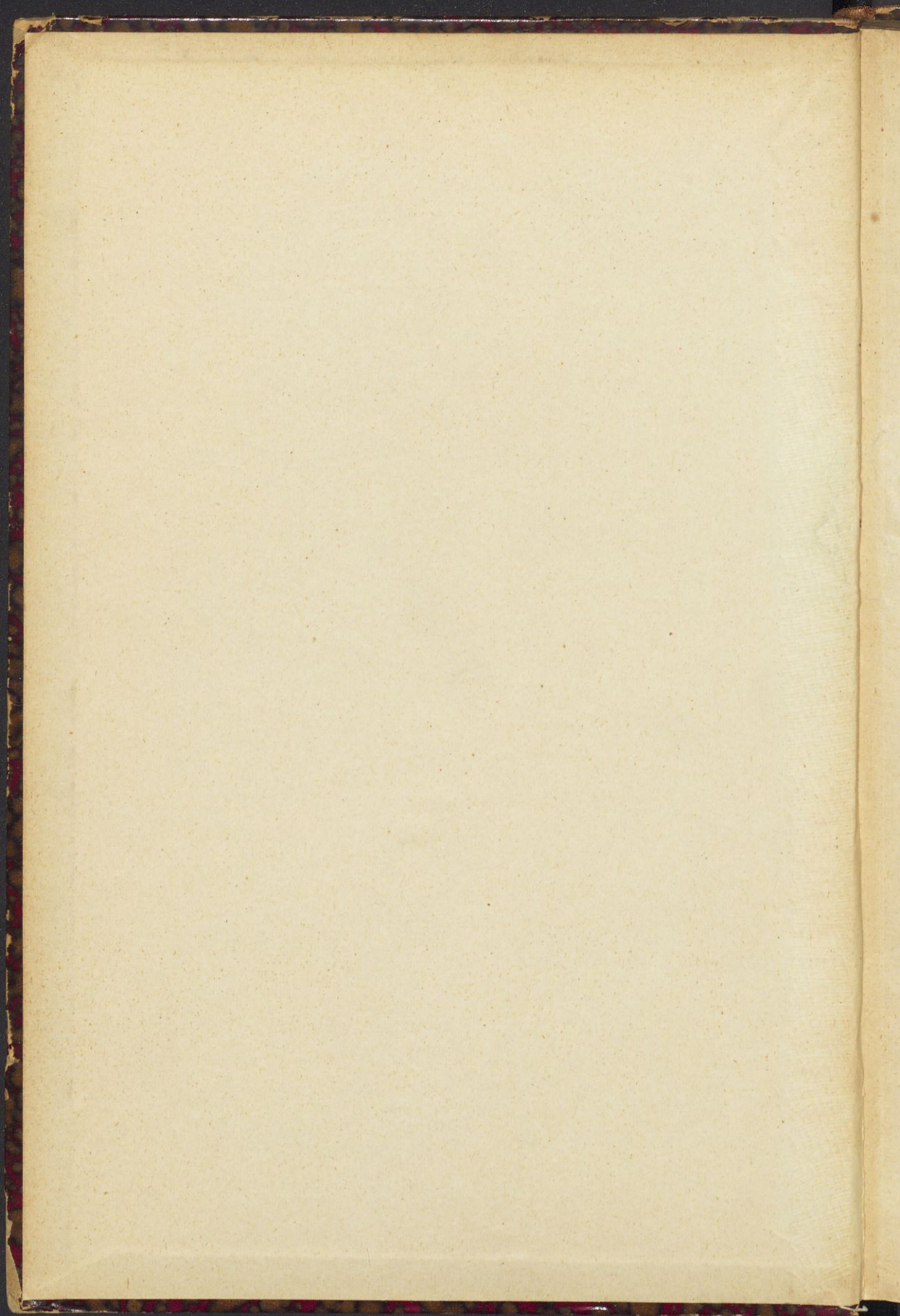
GS

I 39 784 d1

395296311

COBISS ©

Vladimir Knaflič

Jugoslovansko vprašanje

L. SCHWENTNER V LJUBLJANI

Vladimir Knaflič

Jugoslovansko vprašanje

Politična razmišljanja
o priliki balkanske vojne

V Ljubljani 1912

Založil L. Schwentner.

1460

DR. GOJMIR KREK

WI M h

39784

Fz 6311/1952

Natisnil Ant. Slatnar v Kamniku.

I.

Politika držav in narodov je odvisna od njihovega zemljepisnega položaja, gospodarskega in kulturnega razvoja, njegovih vodilnih idej, njegovega števila, zmožnosti, soseščine in zgodovine, t. j. svote dogodkov, ki tvorijo narodovo preteklost in s tem določajo njegovo sedanost ter so se nanizali drug na drugega po načelih, izvirajočih iz naštetih temeljnih prncev. Zato si moramo ogledati vse te prnce, če hočemo priti do dna vseh onih nasprotujočih in križajočih se teženj, vprašanj in interesov, ki tvorijo danes veliko jugoslovansko vprašanje, deleče se na več poglavij: Na avstrijsko vprašanje, balkansko vprašanje in na jugoslovansko vprašanje v ožjem smislu besede.

Kot Slovenci, t. j. kot Jugoslovani, in kot Avstrijci imamo največje zanimanje na teh treh vprašanjih, ki so obenem trd oreh za vso Evropo. Saj bo končna rešitev tega vprašanja silno vplivala ne le na jugoslovanske narode, na vse Slovanstvo, na Avstro-Ogrsko in Turčijo ter na balkansko federacijo, ampak utegne izpremeniti v vsej Evropi še marsikaj drugega. Poleg velike izpremembe in novega grupiranja na mednarodnem denarnem in blagovnem trgu moremo pričakovati tudi veliko izpremembo v evropskem ravnotežju in v sklepanju zvez in sporazumov med posameznimi državami, ne glede na notranje razmere na Balkanu in v Avstriji ter na kulturni napredek južnih Slovanov.

Splošna evropska gospodarska in kulturna zgodovina pravi, da se razvijamo do vedno popolnejšega socialnega reda. Takozvani „socialni mir“ ali, kakor bi se to bolje

imenovalo, „socialno ravnotežje“, je veliki kulturnogospodarski problem evropskega in sploh kulturnega človeštva. Vendar nahajamo v tem kulturnem človeštvu še vse polno diferenciacij. Neglede na razredno razliko, ki je nesporna in ki tvori veliki problem v resnici obstoječega razrednega boja, opazamo diferenciacijo še v drugem smislu: Staro razliko med zapadom in vshodom. Poslednji se vedno bolj umika, in njegova pot pelje v splošnih obrisih od naturalnega gospodarstva in bizantinizma preko kapitalizma v morebitni socializem ali humanizem, z eno besedo, v novi družabni red, v „socialno ravnotežje“. Od renezanse sem, ko je prva svetovna revolucija potresla temelje evropskega gospodarstva, politike in splošne kulture, pa do danes je ta proces jasen. Evropski vshod tvorita danes še dva teritorija s svojimi mnogoštevilnimi državnimi, narodnostnimi in socialnimi tvorbami, Rusija in Balkan. Pred našimi očmi se odigravata dva grandiozna prizora. V ruski revoluciji, (sedaj menda latentni evoluciji) in v balkanski borbi zori proces napredovanja zapadne kulture proti vshodu. Avstrija, ki je s svojimi narodi tesno priključena toliko na zapad, kolikor na vshod, je poklicana za prirodnega posredovalca tega procesa, na katerega pospešitvi ima poleg njenega tudi vsa ostala Evropa svoj veliki interes. Toda toliko dosedanja avstrijska politika, kolikor obnašanje vse Evrope napram temu vprašanju je tako malenkostno, tako kratkovidno, sebično in nazadnjaško, da ostane to dolgotrajno zadrževanje balkanskega in jugoslovanskega vprašanja v zgodovini Evrope in posebno v zgodovini Avstrije za vse „kulturtregerstvo“ neizbrisen madež in pravi pravcati evropski kulturni škandal.

En sam pogled na državni in narodnostni zemljevid nam pokaže v svojih posameznostih sila raznoliko, v temeljnih skupnostih pa enotno oblikovanje enega velikega zemljepisnega centra, ki razpada v dva pododdelka. Pregled njegovih zemljepisnih, narodnostnih in končno gospodarskih sestavin bi moral razboritemu opazovalcu vsiliti spoznanje. Avstro-ogrska monarhija (oksimoron, dvodelna monarhija) obsega poljsko ravan ter je tam odprta Rusiji ali ž njo zvezana;

češka kotanja jo loči od ostale srednje Evrope in jo obenem veže z njo. Karpati jo oddeljujejo od ruske ravnine, tvorijo pa s Transilvanijo v svojem objemu podonavsko-tisko ravan; Alpe so prehod v Švico, južno Nemčijo, severno Italijo. Ilirija, Liburnija in Dalmacija gospodujejo nad jadranskim morjem, Sava z Donavo, Liburnija, Dalmacija pa tvorijo obenem prirodni prehod v veliki balkanski trikotnik Trst—Carigrad—Solun z dodatkoma Varna—Odesa in Solun—Egejsko morje—Mala Azija—Sredozemsko morje. Že od časa rimske premoči in preseljevanja narodov je ta podonavska kombinacija jasna, naše vlade je pa še danes ne razumejo. Kajti eno oko Avstrije je bilo od nekdanj obrnjeno v Rim, drugo pa na Hispanijo in Ameriko in kesneje na Frankfurt in Berlin, in tam sta obe očesi ostali še danes, če se ni eno za trenutek obrnilo tudi do Pešte. Veliki Napoleon, ki je dobro videl ves položaj, je z močno roko odtrgal Ilirijo od Avstrije. Toda po njegovem padcu je ostalo pri starem, kajti, prosto po Talleyrandu, „Habsburžani se niso naučili nič novega“, niti od Evgena Savojskega, niti od velikega Napoleona. Priti je moral železni Bismarck, da je še le rekel: Dovolj tega. Vrgel je Avstrijo iz nemške zveze, kamor ni nikdar spadala, ter ustvaril — čast mu zato — veliko Nemčijo na poljih pri Kraljevem gradu in Sedanu. Toda mi v Avstriji se še vedno nismo nič naučili, dasi smo l. 1866. morali pozabiti vse. Naša država je neposredno po Kraljevem gradu uvedla dualizem in se s tem oropala svobodnega razvoja za celo stoletje. Ironija usode: V trenutku, ko postane samonemška ali velenemška politika Avstrije zgodovinski nesmisel in ko postane rešitev avstrijskega vprašanja nujna potom federalizacije kot rešitve problema sožitja mnogo malih narodov v enotni veliki državi, v tistem trenutku je avstrijska diplomacija ustvarila nemško-magjarski centralistični državni ideal, v čegar znamenju je tirala tudi svojo zunanjo politiko — do kompletnega bankerota.

Francozi, Angleži, Italijani ali Nemci se težko užive v naše narodnostne zahteve. Tem narodom, ki so v zgodovini nosilci ideje narodnostne države, je tuja misel na narodno

samoupravo, ki bi bila različna od centralne državne uprave. Njim velja za geslo še vedno staro cezaristično naziranje: „En bog, en car, en narod“, v smislu, da tvorijo takozvani državni narodi enote, katerim se morajo podrediti vse druge. Tako n. pr. laška država ne prizna Slovencev kot naroda vključno beneški Sloveniji, Francija ne pozna normanskega naroda, Nemčija noče poznati poljskega, ki jej je na potu in se jej zdi „nevaren“, v Angliji, tej najstarejši državi osebne in državljanske svobode, se še v najnovejši dobi s težavo bori starodavna home-rule zahteva za uresničenje. Najresnejši sociologi so naleteli pri znanstvenem raziskovanju pojma „narod“ na težkoče, in še le sodobni sociologiji, (ki je združena z imeni Masaryk, Gumplovicz, Renner i. t. d.) se je posrečilo ugotoviti analitičnim potom glavne oblike pojma narodnosti. Narod je skupina ljudi, ki se združujejo deloma po krvnem sorodstvu, deloma zgodovinsko, deloma socialno, deloma državno, gotovo pa po skupnem čustvu, istem ali sorodnem jeziku, po enotnem kulturnem in skupinskem interesu, z eno besedo: Po enotni volji. Narodi eksistirajo. Bil bi torej nesmisel odrekati jim pravico obstanka. Kaj pa pomeni obstanek naroda v državi? Vendar njegov „svobodni razvoj“, kakor pravi naš § 19. drž. osn. zak., in ta „svobodni razvoj“ pomeni toliko, kakor da je narodu na prosto dano razvijati se v šoli, uradu, slovstvu, cerkvi, državni centralni in avtonomni upravi, v politiki, gospodarstvu i. t. d., tako, kakor to zahteva njegova samobitnost, njegove moči, njegovo število, njegovi interesi in smotri. Seveda je težavno, če se naj drug poleg drugega razvijajo mirno in svobodno narodi, čijih interesi in smotri se gibljejo v smeri drugega proti drugemu. Ali država je ravno tista organizacija, ki naj to težavo obvlada in sicer tako, da se ne godi sila nobenemu narodu, ampak da so deležni vsi svojega za vse enakega prava. Taka pravna država je pa seveda le ideal, več ali manj sile je v vsaki državi, ki je sama organizacija nadvlade močnejšega nad slabejšim. Dokler se giblje do meje neizogibnosti in v okvirju oportuniteti v pravni državi, je taka nadvlada prirodno in etično upravičena in ne vem, če ne bo nekoč tudi socialistična znanost, ko se bo sistemno

in analitično lotila državnega problema kot problema sožitja razredov (seveda zapustivši poprej absurdno teorijo propada), spoznala in pripoznala tako državno zavestno smotrenost (Staatliches Zweckbewusstsein) v dosego solidarnega sožitja raznih razredov v isti organizaciji. Toda tu ne gre za razrede, ampak za narode. Rekli smo, da je država organizacija nadvlade, v našem slučaju nadvlade ene narodnosti nad drugo in da je taka nadvlada do neke ne preširoke meje in bolj v kulturnem nego političnem smislu upravičena, dokler ne nasprotuje celemu namenu in smislu organizacije same. Kakor hitro se to zgodi, imamo contradictio in adjecto. Državni napredek je sam sebi smoter, država se pa poslužuje takih sredstev, ki temu smotru najuspešnejše — nasprotujejo. To se sliši, kakor nekaka miselna konstrukcija brez ali z le pomanjkljivo indukcijo činjenic. Toda v Avstriji je beseda meso postala. Ta država, ki vsebuje toliko moči in zmožnosti, je iznašla „narodnostni boj“, t. j. ono formulo, ki dovoljuje, da vežejo moči vseh narodnosti druga drugo do medsebojnega matematičnega obrezuspešenja. Država, ki jo tvori en državni narod ali morda še poleg njega kako pleme ali kak odlomek drugega naroda, ne pozna narodnostnega vprašanja. Država pa, ki obstoji, kakor Avstrija, iz mozaika kulturno in gospodarsko konformno razvitih, po številu ravnotežnih narodov, pa ne more in ne sme nobenega zatirati in nobenega odlikovati, če noče imeti z enim ali drugim teh narodov škodo — sama. Kajti narodnost je resničen sociološki pojem. Beseda „narodnost“ ne pomeni le jezika ali vere ali zgodovine ali pesmi, marveč boj za biti ali ne biti onih tisočev in milijonov, ki govore ta ali oni jezik in se po tem občilu le pripoznavajo k oni skupini, v katero so jih skovale zgodovinske činjenice in skupinska volja. Zato je vsak poizkus, o katerem mislijo, da bo z ljudsko šolo, z dvojezičnimi železniškimi in uradnimi napisi, z dvojezičnimi voznimi listi in davčnimi knjižicami, poštnimi pečati in dvojezično sodno proceduro rešil narodnostno vprašanje, jalov in v naprej izgubljen. Bledičnosti ne izlečiš s tem, da se rudeče naličiš, in narodnostno vprašanje bo rešil le oni, ki ga bo rešil od

dna. Kajti narod je najvišja socialna enota, ki združuje svoje močnejše in tesnejše, nego vse druge socialne, državnopravne in druge surovo materialne meje, ki so vse le del raznolikega udejstvovanja človeškega sožitja in niso nič močnejše od najprimitivnejšega, najprirodnejšega in najpotrebnejšega človeškega čustva, skupinske solidarnosti v varstvo resnično obstoječega skupinskega interesa. Mnogonarodnostna država — da se povrnemo k njej — mora torej najti tisti korenlečen, ki izloči medsebojno trenje različnih narodnostnih interesov in smotrov, pa vendar zagotovi vsaki narodnosti svoboden razvoj. Tu imamo enak, navidezno težaven problem, kakor na njem laborira n. pr. nasprotje socializem-individualizem. Toda vsa taka razmišljanja so siva teorija, ko imamo tako lepo praktično sredstvo: Svobodo. Da, svobodo! Kako si jo mislim? Zagotavljam, da je to prav tako resnično kakor enostavno: V najširšem (se ve političnem, ne filozofskem smislu) pomenu besede. Avstrijski Nemci naj se priklopijo rajhu, Italijani regnu, Poljaki in Čehi naj zopet dobe svoja stara kraljestva, pravtako Magjari, Rusine lahko dobi Rusija, Rumune Rumunija, mi Slovenci, Srbi v Vojvodini in Banatu, Hrvati in Srbi v Hrvatski, Herceg-Bosni in Dalmaciji si bomo pa že znali pomagati. To bi pomenilo popolen razpad Avstrije. To pa — ne gre. Dobro je tako. Palacký je imel do neke meje čisto prav, ko je rekel, da bi bilo treba Avstrijo ustvariti, če bi je ne bilo, kajti ona je potrebna kot osrednja podonavska država. Kakor se vshodne Alpe, Sudeti s svojo kotanjo, Karpati, Galicija in podonavska ravan, Ilirija in Posavje prirodno grupirajo ob Donavi ter spajajo tako srednjo Evropo z njenim jugovshodom, tvoreči prehod od nje na balkanski trikotnik med Jadranskim, Egejskim in Črnim morjem, s prehodom v Malo Azijo, tako se tudi narodi okrog te Donave in na tem balkanskem trikotniku grupirajo, sicer kaleidoskopično v etničnem, pa z upravarafiniranim prirodnim seskupljanjem v gospodarskem oziru. Od industrijalne Češke preko trgovinski Dunaj ob Donavi doli, ob Donavi gori, na desno in levo, v Rusijo, pa na Črno morje, pa v Trst, pa v Solun... ta raznolikost ljudi, jezikov, blaga, trgovskih zvez, prometnih žil, pa vendar ena skupnost, eno

skupno gospodarsko ustrojstvo: Podonavsko-balkansko. O razpadu Avstrije se torej ne more niti teoretski govoriti. Avstrija bi bila že davnaj razpadla, če bi vkljub nerodnosti njenih voditeljev osredotočujoče sile vendar ne bile močnejše od sredobežnih. V činjenici, da avstrijski državniki teh osredotočujočih sil niso nikdar spoznali, vidim tragiko sedanje Avstrije, ki laborira na nesrečnem dvoglavem centralizmu, ki ne združuje, ampak zdvaja. Prisiljen zakon je še med osebami le redkokedaj dober, med narodi pa gotovo nikdar. Ali narod podleže nasilju drugega, potem je uničena njegova kulturna sila, ali pa treba najti modus skupnega sožitja obeh narodov v miru v svrhu skupnega napredka. Ali je kedaj kak Norman ali Slovak doprinesel kaj velicega, dokler je kulturno ostal to, kar je? To pa ni argument proti malim narodom, marveč proti odvisnosti teh narodov. Tako se povrnemo zopet k problemu svobode. „Saj jo imate“, slišim ugovarjati. Toda ko se sklicujete na avstrijsko liberalno zakonodajo pred polstoletjem in mi kažete § 17. („Znanost in nje nauki so svobodni“) in § 19. („Vsi narodi so enakopravni v šoli, uradu in javnem življenju“) onemite pred ugovorom, da je to le na papirju, da, glede drugega celo, da si zakonodajalci sami niso bili svesti, kako velik problem so nevede rešili z malo besedami. Zares se danes v Avstriji še ne more govoriti o narodni enakopravnosti. Razvoj moči vseh narodov in pravno varstvo na drugih poljih pa splošno vendar še precej srednjeevropska kultura so napravili toliko, da se nam ne godi ravno tako, kakor pred l. 1848 ali v času Bacha ali v Turčiji. A tudi to velja le za cis, trans pa je Bach zopet redivivus in ogrske volitve so vsemu svetu slaboznane. Sicer pa o tem še kesneje. Z eno besedo, narodnostne enakopravnosti v Avstriji danes ni. Liberalni ljudskošolski zakon se v Avstriji ne izvršuje v polni meri; kar dovoli zakon, to prepove slovita avstrijska uprava. Imamo še nepostavno utrakvistično šolstvo. Iz vzrokov narodnostne hegemonije Nemcev nimamo narodnih vseučilišč, Čehi samo eno, Poljaki zase, da so gospodarji v Škandaliciji, pogrešajo pa še vedno Čehi svojo drugo, prvo Rusini, Rumuni, najbolj pa mi

Jugoslovani in končno tudi Italijani. Tu ni mesto za taka naštevanja, sicer bi prišla na vrsto vsa specifično avstrijska mizerija v šolstvu, v uradu, vprašanje poštних pečatov, trobojnic, kašipotov, samonemških dopisov občinam, samonemških dostavnic in povratnic in pozivnic in izpiskov, vprašanje notranjega in zunanjega uradnega jezika, zasebnih šol, „higieničnim predpisom neodgovarjajočih šol“ in šol, „ki ogrožajo narodnostni značaj mesta“ in nastavljanja uradnikov in delavcev in državne podpore bojnim društvom, dvojne mere pri avanzmaju, dvojne mere pri konfiskacijah, dvojne mere pri aretacijah i. t. d.

Narodnosti v Avstriji niso pravno konstituirane. Zakon ne pozna narodnosti. Če napravim oporoko, v kateri darujem toliko za slovenski narod, je ta oporočna določba neveljavna, ker slovenskega in češkega in nemškega i. t. d. naroda v Avstriji ni. V Avstriji poznamo slovenski, nemški, italijanski, srbohrvatski, češki, poljski, rusinski in rumunski občevalni jezik (tudi naš unicum), ne poznamo pa narodnosti. In vendar jih imamo! — Če bi dejstva in zgodovinski dogodki mogli kratkomalo odpravljati predsodke, ki jih marsikdo o eni ali drugi stvari, gnan večkrat po oportunisti vsakdanjega dne, vsrka vase, in če bi povprečno človeštvo moglo iz vidnih dogodkov sodobnega političnega gibanja logično izvajati posledice, bi mogli mi danes konstatirati pri sebi in pri vseh avstrijskih narodih morda druge rezultate, nego jih moremo danes. To tudi zlasti od Badenijevega padca in Stremayrovih jezikovnih naredb, od rusko-japonske vojne, od splošne volilne pravice in aneksije sem. Ali navadno novi dogodki ne popravijo starih naših predsodkov, le nerazumljeni in nam neumljivi se v našem idejnem okrožju stavijo tem starim predsodkom ob stran ter sklepajo včasih ž njimi prečudne kompromise. In končno, ko vendar enkrat začutimo dihanje novega časa in se ga zavemo, spada sam že v preteklost in postane zopet predsodek, ki zavira in razblinja naše spoznanje. Oglejmo si le narodnostno kulturo Evrope. Na eni strani vzbujajoča se simpatična sila Slovanstva, latentna, se izpreminja v kinetično. Ruska duša revoltira proti absolutizmu, jugoslovanstvo začenja navzemati, megljeno še sicer, vendar

vedno določnejše in določnejše oblike. Aneksija, zagrebški proces, balkanska vojna in njej sledeča kriza, to vse so znaki nove vere, nerazumljene, ker je polna preglobokih problemov. Na drugi strani Evrope organizirana zgodovinska sila parlamentarne Anglije, svetovne velevlasti; izid enih samih njenih volitev, katerih volilna deviza je: „Za ali proti prohibitivni carini“, — pretresa ves svet, vso buržoazno kapitalistično družbo v najsvetejšem, v duši, — v dobičku. Prav tako v Ameriki. Vmes med tema dvema svetovnima činiteljema Avstrija, Francija in Nemčija morda ne več sovražnice, kakor takrat, ko je železni Bismarck, oprt na idejo narodnosti, strl prevladovanje Napoleonovega imperializma in zopet uravnal ravnovesje na tehtnici, ampak vsaj na videz mirne druga ob drugi . . . Že danes moremo konstatirati, da je narodnostna ideja zmagonosna, kjer še pa ni, je vsaj na potu do zmage . . . To je posebnost narodne države ali narodnostne samouprave, da zajezi vse neupravičene upe in ideale, vse slabe in šovinistične želje naroda. V mnogonarodni državi je vedno valovanje, vedna ljubosumnost. Ravno glede zunanje oblike države bo enotna narodna država konservativna, mnogonarodna država je pa narodnostim le predmet revolucionarnega, četudi mirno revolucionarnega mišljenja in delovanja. Imamo tu Vsenemce in iredenta tudi še vedno živi. Imamo češko državno pravo, magjarsko državno pravo, sen o veliki Hrvatski tudi še ni dosanjan. Poleg tega se pa že sliši govoriti o jugoslovanski iredenti in o slovanskem Piemontu. Spomin na Piemont je še živ! Saj ni še dolgo tega, da je narodnostna ideja sama obračunala z vsemi starimi državnimi oblikami in ustvarila veliko Italijo. In . . . ali imamo v Avstriji v vsej monarhiji, izvzemši ono skupino, ki jih vodijo personae gratissimae, eno skupino, narod i. t. d., kateri ne bi vsa državnopravna vprašanja bila predmet fantazije ali pa računa? Saj smo govorili o trializmu in nikdo se ni zavedal, da je to veleizdaja, odkar je naša državna ustavna oblika dualizem. Ali avstrijskemu patriotu ni mnogo na tem ležeče, da v mislih zavrže dualizem in zgradi kako bajno državno obliko, sedaj enotni Gross-Oesterreich, sedaj personalno unijo ali trialistično ali pa federativno

Avstrijo. Tako si mi belimo glave nad tem, da nas je toliko neenakih elementov združenih v tej državi, in pa, da smo v zadnjem času še pridobili tam na jugu slovansko deželo, na katero je do zadnjega časa še padal svit orientalskega polumesca. Živimo v miljeju vedne nezadovoljnosti, nasilju se stavljamo v bran z nasiljem, in vedno se kopičijo eksplozivne snovi, sedaj tu, sedaj tam . . .; narodi se bore za državo. Naj bi se pa narodno življenje Čehov, Nemcev ali pa nas Slovencev odigravalo v okvirju samostojnosti, samouprave, narodne države, kako mirno bi bilo to življenje! Državno samostojnost oziroma samoupravo bi pridobili, a upanje na eventualno širjenje izgubili. Ostal bi nam samo še en smoter: Konsolidirati na ta ali oni način Jugoslovanstvo, združiti ga v tej ali oni, na vsak način federativni in avtonomistični obliki. To se nam brani. Zato imamo še vse te probleme pred seboj . . . In bomo jih rešili. Avstrijski narodi se bore za avstrijsko državo, za nekaj torej, česar ne morejo nikdar dobiti. Po štetju iz l. 1910. ima Avstrija Nemcev 9,950.266, Čehov 6,435.983, Poljakov 4,967.984, Rusinov 3,518.854, Slovencev 1,252.940, Hrvatov 783.334, Italijanov 768.422, Rumunov 275.115. Ali naj kateri teh narodov drugega popolnoma asimilira, sedaj, ko imajo več ali manj izvzemši skrajni vshod vsi narodi še precej enako kulturo, ob svojih stičnih mejah enako gospodarstvo? To je prirodno, fizično nemogoče (četudi se zlasti v Vsenemštvu, absurdni iredentistično-imperialistični ideji, z zelo impetuoznimi, evropskemu miru in evropski kulturi nevarnimi propagatorji, ta ideja še vedno močno drži). In povrh tega imamo še Ogrsko, državo tako žalostno za evropskega človeka, da bi nas moralo biti sram pisati o tem. Ali ne poznate bečarstva? Ali veste, kaj je Femka? Ali veste, kaj pomeni Julijan? Ali poznate ogrske volitve? Ali poznate Slovaško? Blagor Vam, da vsega tega ne poznate, da veste le, ali si vsaj domišljujete, kaj je ogrsko vitežtvo in kaj plemenita arpadska kri.

Rekli smo, da nedostaja avstrijskim narodnostim pravno konstituiranje. Imeli smo nekoč nekak začetek v instituciji ministrov rojakov. Ta institucija — (tudi naš patent) — so

bili ministri brez portfelja, ki so imeli edino nalogo svojo narodnost uveljavljati v raznih resorih, o katerih sami niso imeli pojma, ter so tako kvarili rokodelstvo onim, ki so se zanj morali brigati kot ministri strokovnjaki. Ta dupliciteta ministrov se je pa zamerila na levo in desno in ker smo imeli de facto samo tri ministre rojake (za božjo voljo, sedem jih vendar nismo mogli imeti poleg resornih!) se je počasi ta institucija posušila in njene funkcije so se sedaj prenesle zopet na resorna ministrstva, tako, da je v zadnjem času

justični minister obenem nemški minister-rojak

poljedelski „ „ češki „ „

finančni „ „ poljski „ „

neglede nato, da imajo Čehi navadno še enega, Poljaki še dva ministra, med njimi enega za Galicijo, in ostale narodnosti — nobenega, ker je vse drugo nemško „posestno stanje“. Bilo bi lahko reči: Zakaj pa parlament ne sprejme zakona o pravnem konstituiranju narodnosti? Tu se pa začne tisto slovito poglavje, ki nosi napis: Divide et impera! Po tem geslu se je namreč oficialna Avstrija vedno ravнала, dočim je „Viribus unitis“ ostalo le geslo, ki se je prvikrat uresničilo l. 1912 v našem drugem — dreadnoughtu. Najžalostneje je ono poglavje, ki pripoveduje, kako se je oficialni Avstriji posrečilo spraviti svoje narode tako daleč, da so se sami pričeli ravnati po tem načelu. Toda da pridemo do zaključka. Kaj pravzaprav hočejo avstrijske narodnosti? Home-rule, samoupravo in na podlagi te popolne avstrijske home-rule, namesto sedanjega dualizma nov federativen centralizem, ki bi državo še le zenočil in jo napravil za pravcato monarhijo.

Mal ekskurz zaradi izraza „federativen“. Pred l. 1860. je bila v Avstriji močna stranka, veleposestniška, plemenska, katoliška, teoretski močno Slovanom prijazna, ki je hotela v svojem separatističnem smislu (tako nekako, kakor skušajo nemški konservativci dobiti v svojih provincah, n. pr. v vshodni Polabski, vso oblast do najvišjega urada v svoje roke) dati avtonomijo deželam, ne pa narodom. Po teh deželah naj bi se potem sestavljal centralni parlament. Taka federativna ustava ni bila niti v interesu avstrijskih narodov, zato je

pretežno nemškoliberalna stranka, opirajoča se na pravkar doraslo samozavestno meščanstvo, s svojim ministrstvom lahko dosegla, da se ni oktobrski diplom nikdar izvršil, pač pa ga je nadomestil februarski patent l. 1861., ki je uvedel zopet centralistično ustavo. L. 1867. je bilo potem tisto nesrečno leto, ko je Avstrija sramotno kapitulirala pred ogrsko oligarhijo ter jej izročila pol države v posest, ki pomeni za vse nemagjarske narodnosti v oni „državni polovici“ (tudi specifično avstrijski izraz) pravcato „Raubwirtschaft“. Ta dualizem morda ni bil tako zamišljen, vsaj od avstrijske strani ne, kakor se nam sedaj prikazuje. Dejstvo pa je, da ne odgovarja niti avstrijskemu državnemu namenu, niti pravi moči in pravemu sorazmerju, kakoršno vlada med avstrijskimi narodi v resnici. Kajti kakoršen je dualizem danes, je pravzaprav le delitev interesnih sfer med Nemci in Magjari. Prvi gospodujejo nad Čehi, Jugoslovani in posredno nad Poljaki, Rusini in Rumuni, drugi nad Jugoslovani, Slovaki in Rumuni. Oboji so pa prav posebni nasprotniki Jugoslovanov v svojo in svoje države največjo škodo. Temu nasproti se vedno bolj širi prirodna ideja home-rule avstrijskih narodov. Rumun Avrel C. Popovici je izdal pred okrog 10 leti velik spis „Die Vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich“, kjer zastopa idejo, naj bi tvorili Nemci, Magjari, Jugoslovani, Rumuni, Čehi i. t. d. vsak svojo državo in vsi skupaj avstrijsko zvezno državo „Vereinigte Staaten von Oesterreich“. Ta ideja je edino pravilna in edino njeno uresničenje bo dalo Avstriji notranji mir in notranjo in zunanjo moč, gospodarski in kulturni napredek in pravico zvati se velevlad, kar ona sedaj — še ni. Seveda potrebuje misel Popovica dograjenja toliko s teoretične kolikor s praktične strani, niti ni Avrelu C. Popovicu pripisovati priornosti, ker nam je vsem v dolgotrajnem narodnostnem boju ta ideja prešla povsem v meso.

Nemec v Nemčiji, Rus v Rusiji, Italijan v Italiji, Francoz v Franciji tega avstrijskega narodnostnega boja ne razume, ga tudi ne more razumeti. V Nemčiji imajo sicer nekaj podobnega v glasoviti poljski zakonodaji, ki je nemškemu parlamentu utisnila sramotni pečat barbarstva. Anglež to bolje

razume, toda tudi njega je težko siliti k sedanji home-rule. Sodelujejo tudi socialnobojni vzroki, ki tvorijo mestoma tudi v avstrijskem narodnostnem boju integrirajoč del. Znanstveni izraz za narodnostni boj so našli avstrijski narodi v ideji malega naroda. Velika francoska revolucija je prva razvila narodnostno samozavest, še bolj pa meščanska revolucija l. 1848., v letu pomladi narodov. „Svoboda“ tega leta, v Franciji obrnjena proti kraljestvu, v Nemčiji in Avstriji, zlasti pa v poslednji, proti „sveti alianci“, je bila obenem svoboda narodov. Vsi avstrijski narodi si ustanove svoje narodne in meščanske garde, zahtevajo centralni parlament, v katerem bi se razsojalo o vseh enakopravnih narodih, zahtevajo to enakopravnost. Magjari se hočejo popolnoma otresti Habsburga in si ustvariti svojo narodno državo, Čehi s svojim plemstvom se zavedo svojega državnega prava, Slovenci začno sanjati o Združeni Sloveniji. Dolgo let so te ideje rabile, predno so se razvile do sedanje popolnosti. Pot so jej zapirali (ali pa tudi delali?) ustavni boji, kakor že omenjeni boj za podeželno federalizacijo (oktobrski diplom) in državno centralizacijo (februarski patent), kulturni boj (konkordat l. 1850—1868 oz. 1870—1874), Aleksandra Bacha huzarji, liberalni boj za šolstvo in svobodno pravosodje, porotna sodišča, reformo kazenskega zakonika i. t. d. Tudi tu je sicer Avstrija ostala na polu pota. § 19. državnih osnovnih zakonov še danes ni dovršen, niti ni dovršena šolska zakonodaja, ki dovoljuje klerikalizmu najhujše protiustavne samovoljnosti in korumpira učiteljstvo ljudskih in srednjih šol, uveljavlja štreberstvo in kruhoborstvo, še danes nimamo svobodnega zborovalnega zakona, niti svobodnega društvenega zakona, niti svobodnega tiska in kolportaže, še danes imamo ozkopršno cenzuro, ki mnogokrat povrhu tega meri z dvojno mero. Boji za to in vse to, pa vrhutega mnogi državnopravni in vojni potresi, ki jih je Avstrija pretrpela v teku mnogih let, od 1848 pa do letos, do balkanskega poloma, — Magenta, Solferino, Custoza, Vis, Kraljevigradec, Bosna i. t. d. i. t. d. — vse to je motilo notranji razvoj, ker so vsakokrat prišli na površje čudni elementi, — iskati jih je v visokih in najvišjih krogih, —

katere nazivljemo na kratko „vojno stranko“. Nihče ne ve, kdo je pravzaprav ta vojna stranka, nihče je ne pozna, ali vendar je tu in premnogokrat izkušamo na svoji koži njen dejanski obstoj. Tako Avstrija ni imela in nima časa lotiti se svojega narodnostnega vprašanja, svoje latentne notranje krize. Asimilirati se narodi ne dajo drug drugemu, državo vodeči krogi pa nočejo federalizma, bodisi ker so preveč nemško-centralistični, bodisi premalo demokratični in politično razboriti à la Bourboni. Narodnostno vprašanje, ki je za vso Avstrijo enakega pomena, so hoteli končno rešiti po etapah. Najprej so dobili Poljaki proste roke na vshodu, potem je bila z zakoni kakor lex Perek vsaj deloma odpravljena Morava. Končno bi se morali spraviti Čehi in Nemci, na kar bi ostali, zlasti južni narodi, morali občutiti nemško premoč. Ali s tem reševanjem problema na obroke nekako ne gre. Vsak hip se stroj nekaj pokvari in niti obilno ljubeznjivo prigovarjanje, niti obilna maža v obliki vsakojakih kompenzacij (tudi avstrijska specialiteta) ga ne spravi naprej.

Kaj je tedaj ideja malega naroda? Čemu torej vedni krik in prepir? Naravno: Vse avstrijske narodnosti so se razvile do one višine, ki jo imenujemo meščansko ali vsaj malomeščansko kulturo. Celo mi Jugoslovani, najbolj agraren narod, imamo vkljub 75% poljedelskega prebivalstva kompletno malomeščansko kulturo, katero izpopolnjujemo vedno naprej z izraženo tendenco, vkljub našemu klerikalizmu, vkljub relativno nizki politični izobrazbi mase, vkljub vladajočemu germanofilnemu režimu dosežati vedno višjo in višjo kulturno stopnjo. In tako vse ostale narodnosti, Hrvati in Poljaki, Rusini in Rumuni in Italijani, vsem pa na čelu Čehi, ki imajo že kulturo, s katero se morejo meriti z vsakim velikim narodom. Res, da je med njimi in med nami še precej renegatov. Ali renegatstvo ne raste, marveč upada počasi, a konstantno. To je dobro znamenje. Kajti svoj čas se je reklo: E, kaj Slovenec, postanimo Nemci, ker se nam bo bolje godilo. Danes je le še malo krajev, kjer je tako govorjenje še resnično, in tam, kjer je resnično, se mora to pripisovati bolj umetni razdraženosti (bojkotu) proti nam (Maribor). Avstrijski narodi lahko

s ponosom reko o sebi: Nismo se udali sili, ostali smo značajni. To se pravi, nismo zamenjali svoje kulture, t. j. svojih šeg, svojega jezika, svoje zgodovine, svojega čustva in svojega skupinskega interesa za druge šege, drugo zgodovino, drugo idejo, drugo čustvo in drug interes. Evo, v tem je ideja malega naroda. Mal narod si je v svesti, da mora tudi on stremeti h kulturi, in sicer stremiti tako, da bo vsak njegov član v isti meri te kulture deležen, kakor člani velikih narodov. Od posameznega rojaka malega naroda tak razvoj seve zahteva brezprimerno večjih žrtev, večjega napora in večje inteligence, nego od mase rojakov velikega naroda. Inteligenca malega naroda je zato navadno manj čreda in bolj svota individualnosti, nego inteligenca velikega naroda. Vsaj ta tendenca se pozna. Čim manjši je narod, tem bolj se ta razlika pozna, posito, da narod ni premajhen in premalo samostojen in zgodovinsko razvit (n. pr. lužički Srbi). Tak mal narod se instinktivno ali pa čustveno zaveda, — in ta zavest je vredna več, ko sto teorij in tisoč pridig — da bi kulturno ne mogel napredovati, nego v dosedanji smeri in na temeljih svojega dosedanjega razvoja. Tak mal narod se zaveda, da bi v trenutku, ko bi postal sam sebi nezvest in bi sprejel kulturo in bistvo in mišljenje drugega naroda, razrušil toliko imponderabilnih ali pa tudi dejanjskih kulturnih dober in se spravil v tako nasprotje sam s seboj, da bi bila vsa njegova kulturna potencia razrušena tudi za prihodnjost bolj in za mnogo daljšo dobo, kakor če bi bil podlegel hunskega navalu. Tak mal narod torej dobro ve, da je njegov čim večji delež na kulturi odvisen od njegovega vsestranskega svobodnega razvoja. Zato zahteva svobodno narodno šolo, zato si z železno vstrajnostjo dogradi svojo literaturo, zato so si Čehi in smo začeli mi Slovenci graditi svojo znanost, zato zahtevamo svoja vseučilišča, zato si hočemo osamosvojiti svoje gospodarstvo, zato hočemo, da bodi na našem teritoriju, t. j. na teritoriju, kjer živimo kompaktno, notranji in zunanji uradni jezik samo naš, zato hočemo svoje občine, svoje napise, svoje tiskovine, svoje kažipote, svoje tovarniške znamke, svoj papir, svoje mazilo za čevlje, svoje

ljudi v uradih, od največjega do najmanjšega vse svoje, domače, lastno. Mnogokaj smo dosegli. Ustvarili smo si nekoliko meščanstva iz sebe. Pred 50 leti ga nismo imeli nič, sedaj ga imamo $11\frac{1}{2}\%$ oziroma 25% . To pomeni mnogo. Toda kaj to pomeni, tega ne ve Avstrija. Ona je v sebe zaljubljena državna organizacija nemške in magjarske hegemonije (Nemce bi bilo lahko sram take družčine. Povej mi, s kom se družiš, in povem ti, kaj si). Ideja malega naroda je ideja čim največjega kulturnega napredka vsporedno z velikimi narodi, toda na podlagi samobitnosti, demokracije, neodvisnosti, samouprave in neoviranega političnega, upravnega in socialnega razvoja. Je nekaka razširjena home-rule ideja. In na taki podlagi bi Avstrija mogla doseči čisto drugačno razvojno stopnjo, nego jo zavzema danes, če . . . da, ta „če“!

Brez narodnostne avtonomije ne bo nikdar velike Avstrije. Protinarodnostna, dualistična in centralistična Avstrija je — protiavstrijska.

II.

Friderik Ratzel je napisal v svoji „Politični geografiji“: „Izrek „Država se mora ohraniti z onimi sredstvi, s katerimi je nastala“, se zemljepisno razlaga iz dejstva, da je prirodni razvoj države ustvaril tudi njene predpogoje, t. j. take, ki določajo tej državi življenje in razvoj in jej dajejo gotove impulze“... „Razvojne smeri držav se včasih obračajo tako določno na eno ali drugo točko, da moremo te razvojne smeri prenesti na zemljevid. Vsakdo razume pomen črte, ki veže Peterburg s Carigradom, Dunaj s Solunom. Take črte so tako trdne, da jih sicer včasih pozabimo v raztresenosti dnevne politike, da se jim pa v resnici ne moremo nikdar izogniti, ker se v njih izražajo sto in sto let stara stremjenja. Po dolgih presledkih se mora pametna politika vedno in vedno vračati k njim nazaj“.

„Ko je Schmerling šel l. 1863. v Frankfurt, ga je z veseljem pozdravljala nemška centralistična stranka. Uspeha pa ni bilo, kajti nobena avstrijska reka ne teče na nemški zapad“. K tem Ratzel-ovim besedam dostavlja Gumplowicz: „Res v zemljevidu politične geografije črta Dunaj-Frankfurt ni bila zarisana. Ona ista stranka je razgrajala v divji opoziciji ob pohodu avstrijske armade l. 1878. v Bosno. To podjetje pa je imelo uspeh. Smer Dunaj-Solun je namreč v resnici dana“.

Avstrija kot taka ima svoje prirodne meje že načrtane, kakor smo povdarjali poprej, in kakor smo že poprej citirali besede velikega češkega državnika Palackega, bi bilo tako Avstrijo treba ustvariti, če bi je že ne bili ustvarili drugi, sledeči manj svojemu političnemu razumu kakor neki gotovi politični previdnosti, ki vodi usode narodov sama od sebe,

dokler je ne razžalimo s preveliko brezbržnostjo ali z dejanji, ki nasprotujejo takemu prirodnemu razvoju. Avstrija kot taka, t. j. kot politična in gospodarska organizacija narodov, ki se stekajo ob tako izrazito koncentričnem ozemlju, kakor je vidimo na širokem ob desni in levi Visle, Vltave, Donave in Save, ima svoje prirodne, zemljepisne, etnične, gospodarske interese tudi na Balkanu, z njimi seveda tudi politične interese. Kaj pa, če politična organizacija, kakor danes, ne obsega Podonavja in Balkana, marveč samo Podonavje, dočim je balkanska skupina od podonavske ločena v posebno politično organizacijo? Tedaj imamo le dvoje, *tertium non datur*: ali izvenredno tesno združenje obeh skupin, ali pa izvenredno oster konflikt med njima, dokler se zemljepisna, etnična in gospodarska skupnost ne pokaže tudi v politični. Z Balkanom imamo tedaj samo dvoje poti, najtesneje prijateljstvo ali najhujše sovraštvo. Obe poti sta, kakor že zgodovina kaže, mogoči. Po obeh smo že korakali. Vprašanje je le, kateri način bolj koristi nam, kateri bolj Balkancem, in kateri obojim. Odločitev je odvisna od dvojega, od našega notranjega ustroja in od konstitucije onega organizma, ki je zunanji izraz balkanske skupine. Avstrija je, kakor smo že v prvem poglavju povedali, organizacija mnogih narodov in mnogih zemljepisno različnih teritorijev, ki pa teže vsi v skupen center, dokler ni namreč niti zunaj niti znotraj protivnika, tako mogočnega, da je v interesu teh narodov samih, v interesu sebeohrane teh narodov samih, opustiti to svojo centripetalno smer in jo zamenjati ravno tako v interesu sebeohrane s centrifugalno. To, kar velja za Avstrijo, velja v temvečji meri tudi za balkansko skupino.

To sorodnost notranjega ustroja, še bolj pa to teženje k ožji zvezi obeh skupin je spoznal dalekoviden vojskovodja in državnik že v času, ko je še bila Avstrija del rimskega cesarstva nemške narodnosti. Ta mož je bil Evgen Savojski. Ko je on nastopil, je neprenehoma opozarjal na turško nevarnost. On je osvoboditelj Budimpešte, Belegagrada in Niša iz rok Osmanov. Res je Avstrija tudi ž njim še ostala zvesta njegovi južnoavstrijski državni ideji, mir v Požarevcu nam je

odprl živahno trgovinsko zvezo s Turčijo. Kesneje so se pa oči Avstrije obrnile proč od jugovshoda na severozapad. Avstrija se je vedno bolj odtuževala svojemu zvanju, ne v poslednji meri zato, ker dinastija niti ni vodila podonavsko-avstrijske politike, marveč še vedno sanjavo politiko nemško-rimskega imperija. Prišle so vojne s Francijo, Italijo, končno z Nemčijo. Nemško orožje nas je še le odvadilo misliti na druge, ni nas pa navadilo misliti nase. Tako se je moglo zgoditi, da je Avstrija l. 1867. opustila one ostanke idej Evgenovih, ki so bili še dotlej ostali. Tačas se je vladar uklonil revolucionarni ogrski gentry ter jej izročil pol države v neomejeno last in celo državo v samopašno usufruktuarost. Od takrat naprej je ime „Avstroogrška monarhija“ le spomin na nekdanjo enotnost, katere ni več. Kajti resnica je, da je ta monarhija le čudna zveza dveh samostojnih držav z enim vladarjem in nekaterimi skupnimi posli, zveza, za katero je težko najti res izčrpno državnopravno definicijo vkljub lepim naporom naših juristov. Princ Evgen je hotel imeti močne Jugoslovane, močno Avstrijo ter rešiti Evropo polmesca. Sedanja Avstrija pa hoče (ali je hotela) močno Turčijo, slabe Jugoslovane ter v korist enemu delu svojih narodov slabo Avstrijo.*) Posledice te samomorilne državne volje čutimo mi Avstrijci v notranji in zunanji politiki vsak dan. Da se je Avstrija res udala ogrskim revolucionarjem, dokazuje vladarjev prestolni govor l. 1865. ob otvoritvi državnega zbora v Pešti, ko je vladar izrecno povdarjal, češ: „Die gemeinsame verfassungsmässige Behandlung der gemeinsamen Angelegenheiten ist zu einem unabweislichen Erfordernisse der einheitlichen Existenz . . . unseres Reiches geworden, vor dem jede andere Rücksicht in den Hintergrund treten muss . . . Wir erwarten daher von den treuen Magnaten und Abgeordneten unseres geliebten Ungarn, dass sie unsere erwähnten Entschliessungen im versöhnlichen Geiste der Billigkeit verhandeln und falls die auftauchenden Bedenken unlösbar sein sollten, uns nur einen solchen Abänderungsvorschlag unterbreiten werden, der mit den Lebensbedingungen unseres

*) Na mesto močne Turčije stopa sedaj „Velika Albanija“.

Reiches wird in Einklang gebracht werden können.“ Ob koncu prestolnega govora se še enkrat povdarjajo „Bedingungen der Existenz des Reiches“. Ta prestolni govor se sicer giblje v obligatni diplomatski frazeologiji, pa nam vendar daje vestno psihološko fotografijo o vladarjevem mišljenju, o pomislekih, ki so se mu porajali že tedaj pred 1866! Kaj še le po tem letu, ko se je nerad udal izpremembi, katere on sam gotovo ni želel, katero so mu pa vsilile razmere: nemška centralistična stranka, nji na čelu Beust, preslab za Saksonsko, dober za nas, nezvestoba in separatizem ogrske gentry in še ne preboleli udarec pri Kraljevem gradu. Kako milostno se glasi ogrska adresa, češ: „Wir erkennen es an, dass es Verhältnisse gibt, welche Ungarn und die unter der Herrschaft Eurer Majestät stehenden übrigen Länder gemeinsam interessieren“. Nekaj pozneje je bil inartikuliran ogrski artikel XXX, takozvana ogrsko-hrvatska nagodba, čegar posledica je ogrski artikel X iz l. 1906, ki je najtežji finančni udarec kraljevini Hrvatski, torej kraljevini jugoslovanski. Ne moremo se tu spuščati v natančnejše razmotrivanje zamotanega državno-pravnega ogrskega razmerja. Da ponovimo: *conditio sine qua non* za Avstrijo je njena enotnost. Ta pogoj danes ni izpolnjen. *Conditio sine qua non* je za Avstrijo homerule posameznih narodov, ki so pod tem pogojem prisiljeni iskati centralizacijo med seboj, ki so pa danes proticentralistični, ker ne samostojni. Tudi ta pogoj torej ni izpolnjen. Ta avstrijska neenotnost pa ne učinkuje le na znotraj, ampak v toliko večji meri na zunaj.

Vladarjevo geslo, izrečeno l. 1848., je „*Viribus unitis*“, dejansko pa velja v Avstriji: *Divide et impera*! Kajti vsa ustava in uprava sta danes taki, da se omejuje svobodni narodni razvoj tudi v drobnem. Andrassy si je izmislil naziv: historično-politična individualiteta. V pisanem avstrijskem državnem pravu tega izraza ne poznamo, tembolj ga čutimo v živem. Kaj je to, historično-politična individualiteta? Več časa že povdarjamo, da je smer državnega teritorialnega razvoja odvisna od zemljepisnih in političnih pogojev. Klica, ki leži kontinentalno, se bo razvila od središča v smeri svojih

rek, planin, platojev in obali, h kateri teži. Tako si je notranja Avstrija priklopila počasi Česko z Moravo, Ilirijo, alpske dežele, Dalmacijo, Ogrsko nižino, Karpate, poljsko zakarpatsko planoto, pa Sibirij, Sirmijo, Mezijo, (Hrvatsko-Slavinijo) mimogrede Srbijo, končno Bosno in Hercegovino. Svoje čase so vse te province tvorile državnopravne individualitete zase. Priklopljene pa so nam bile kot take, torej zgolj po zgodovinskih vidikih v interesu hišne moči dinastije, včasih v interesu svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, enkrat po naročilu Evrope, nikdar pa po globokem sociološkem ali gospodarsko-političnem razumu. Morda bi se bila iz pravne podlage oktobrskega diploma vendar razvila vsaj upravna če že ne državnopravna federacija. Toda nemški meščanski egoizem združen z egoizmom bečarskega plemstva je znal uvesti centralizem in dualizem ter se pri tem skliceval na zgodovino, kakor se je skliceval na dejanske razmere, ko je isto pravico, katero je sam zahteval, odrekal Čehom.

Iz avstrijskega narodnostnega boja, ki je prirodna, rekel bi neizogibna posledica tako zavožene državne rezone, le nekaj primer.

Boj med Čehi in Nemci je že znan. Drugi je boj med Nemci in Slovenci, tretji med Slovenci in Italijani, četrti med Italijani in Hrvati, potem med Nemci in Italijani, Čehi in Poljaki, Poljaki in Rusini, Rusini in Rumuni. Vlada podpira Nemce proti Čehom, Poljake proti vsem, Rusine proti Rumunom, katoliške Rumune proti pravoslavnim Rusinom, v Šleziji Poljake proti Čehom, Nemce proti obojim, na Koroškem in Štajerskem Nemce proti Slovencem, v Trstu Nemce proti Italijanom in Slovencem, na Primorskem Slovence proti Italijanom, v Istri Italijane proti Slovencem, sama pa — in vlada je nemška — je povsod tertius gaudens. Slika bo morda popolnejša, če dostavim, da je vedno klerikalna stranka vsake narodnosti ona, ki jo vlada le raje podpira, manj rada pritiska — o tem vedo povedati nemški krščanski socialci, Poljaki, katoliški Rumuni, katoliški Rusini, klerikalni Slovenci in Italijani. In ta narodnostni boj ni le političen, on posega v vse panoge državnega ustroja. Narodi se bore medseboj za vsakega

pravnega praktikanta, za vsakega finančnega paznika, šolskega slugo, okrajnega glavarja, cesarskega svetnika, pregibača na železnicah, telegrafista, poštarja, se bore za enakopravnost v ljudski šoli, na vseučilišču, na obdačenju, pridobivanju obrtnih koncesij, za dvojezične poštne pečate, kažipote, brzojavne blankete, telefonske sezname, pobotnice, dostavnice, pozivnice i. t. d. i. t. d.; vrsta je neskončna. Lahko razumljivo, da Francozi, Nemci ali Italijani iz svojih držav gledajo začudeno na to zmedo, ne vede, ali so avstrijski narodi tako malenkostni, tako neumni, ali tako fanatični; toda končno to inozemcev ne briga. Žalostno pa je za nas in pa za one, katerim bi Avstrija morala biti krepek ščit, da se posledice take notranje politike kažejo eminentno tudi na zunaj. Avstrijska zunanja politika je bila vedno polovičarska, izvzemši slučaje, ko je bila bodisi gospodarsko ali politično izrazito nemška ali pa izrazito magjarska. Da navedem primere. V evropskem koncertu Avstrija ne igra lastnega inštrumenta, marveč poje čez glas Wilhelmove pozaune. Naša „schimmernde Wehr“ je v korist onemu, katerega smo že poslužili s tolikimi „treue Sekundantendienste“ v svoji „Nibelungentreue“. Res fina zafrkacija. Drug primer: Trgovinska pogodba s Srbijo je prinesla koristi le onemu sloju, ogrskim magnatom, ki so svoje prešiče in vole tem dražje prodali v Avstrijo.

Najhujše pri celi stvari je pa to: naši državniki in politiki se ne trudijo, da bi vsaj s pravnimi sredstvi omilili narodnostne boje, temveč ga podpihujejo. Cela judikatura, največ pa politična uprava, šolske uprave in razna ministrstva skrbe z ginljivo enodušnostjo za to, da goriva nikdar ne zmanjka, marveč da plapola ogenj mednarodnega sovraštva tem huje, čimbolj postaja rešitev avstrijskega državnega problema akutna.

III.

Še akutnejša nego avstrijski pa je bila rešitev balkanskega problema, ker tam nismo imeli opravka s pravno državo, marveč s Turčijo.

Jasni smo si v tem, da so smatrale takozvane velevlasti Balkan za skupno kolonijo, državnopravno sicer različno od Afrike in Azije (to pomeni sloviti pokojni status quo), dejanski se pa kolonijalni značaj Turčije oziroma Balkana zlasti v gospodarskem oziru ne razlikuje mnogo od Maroka ali Tripolitanije. Razlika leži kvečjemu v tem, da ima Evropa opraviti na Balkanu z razvitejšimi narodi, nego v svojih izven-evropskih kolonijah. Ni dvoma, da je kolonijalni interes Evrope in pa medsebojna tekma ter iz nje izvirajoča ljubosumnost evropskih držav vsaj toliko kriva turškega gospodarstva na Balkanu, te evropske sramote, kolikor je kriva Turčija sama.

Zanimalo bo, če se bavimo tudi nekoliko z notranjimi razmerami na Balkanu.

Četudi v okvirju tega spisa ne moremo prinesiti lastne natančne statistične slike, bodo nekatere splošne slike in citati iz spisov poučenih mož prinesli v ta problem dovolj jasnosti. Želeti bi bilo, da bi vsaj toliko jasnosti vladalo o tem vprašanju tudi izven Jugoslovanstva. Nemci, Italijani, Angleži ali Francozi vedo namreč o notranjem ustroju Balkana tako malo, da jim moremo očitavati velikansko nevednost. Precej natančni podatki se sicer najdejo o tem v konzularnih poročilih evropskih velevlasti. Toda ta poročila pridejo le malo v javnost, saj je vsa diplomacija za širšo plast naroda še vedno nekaka „tajna veda“.

Videli smo, da so potresali Turčijo že dolgo dobo notranji boji, kakor potresa bolnika huda mrzlica. Nič ni prirodnejše nego so ti notranji boji. Kdor je kedaj imel priliko baviti se le od daleč s Turčijo, njeno zgodovino, njenim ustrojem, njenimi narodnostmi, ve dobro, da ni mogoče, da se taka organizacija iz sebe vzdržuje. Turčija je bila zgrajena z orožjem, njeno državno pravo je bilo roparsko, njeno narodno gospodarstvo roparsko. Kolonijalno izrabljanje, vsled katerega so vzdrževale velevlasti turški status quo, je tudi roparsko. Toda ti časi so ponehali.

Prihod Turkov okoli leta 1300 je bil za vshodno Evropo katastrofalen. V tisti dobi in še dolgo kasneje se bili Turki zdrav, divji, fanatičen in za tiste čase izborno organiziran narod. Vsak posameznik je bil prežet z narodno voljo, vzeti kolikor mogoče zemlje, pobiti kolikor mogoče gjavrov, nesti polumesec in meč kar najdelj mogoče. Srbsko carstvo pade na Kosovem 1389, bolgarsko pod Trnovim 1393, Grško s Carigradom 1453. V isti dobi se pričenjajo tudi leta nevolje za sedanji avstrijski jug. Vsa Ogrska je postala Turška, ves Sibinj, Dalmacija, Ilirija in notranja Avstrija pa so morale pretrpeti nečutenih pohodov, ropov in nasilnosti. Kamor je Turčin prišel, se je najpreje obogačal z ropom. Tudi, če je zasedel pokrajino in si stalno podvrgel ondi živeče narode, je razlastil dosedanje lastnike in jih ponižal v kolone in najemnike — najemnike tako nizkega standard of life, kakor so ga naprimer poznali Nemci ob koncu 30-letne vojne. Ozemlje so razdelili Turki med svoje vojake, ki so tako postali zemljiški posestniki. Vendar turško zemljiško gospodarstvo ni imelo kmečkega značaja, marveč je obdržalo veleposestniško-roparsko-plemiški značaj, ker je način obdelovanja bil enak latifundijskemu gospodarstvu starega Rima, gospodarstvu, ki je sicer dovoljevalo agam razkošnost, ki je tudi v gotovem smislu dovoljevalo velik razmah orientalske kulture in vsled tega velik razvoj trgovine, morske plovbe, turške umetnosti, koranske sholastike i. t. d. i. t. d., ki je pa v svojem bistvu vendarle ostalo eksploatacija sužnja in tlačana in ki je končno moralo izzoreti vse one posledice, kakor jih sploh

zori latifundijski sistem. Z vso upravičenostjo moremo tudi za Turčijo rabiti klasičen izrek: „Latifundia perdidere Turchiam!“ S tem političnim gospodarsko-roparskim sistemom se tudi izvrstno sklada položaj podržbljene narodnosti na Balkanu, ki si je vendar znala ohraniti neke ostanke samostojnosti. Nobeno čudo ni, da so te narodnosti ohranile svoj jezik, deloma tudi svoje verstvo, da so si ustvarile tudi svojo poezijo, ono isto, ki je mogla navdušiti Götheja ali Byrona. Zemljepisni značaj Balkana je tako stremljenje še podpiral. Pogorje Balkana, Rile, makedonsko pogorje okrog Ohride in druga so mrgolela do zadnjega časa mož, ki so raje zapustili svoje tlačanstvo in postali roparji ter vodili stoletja trajajočo gueriljo. V teh četah vidimo tudi prve osvobojevalce Srbije, Grčije, Bulgarije, Črnegore ter nositelje vednih ustaj Macedoncev in Skipetarov. Hajduki, junaki, klepte, pa današnji četaši in komite so postali slavni po celi Evropi, dasiravno sedanja Evropa za nje nima dobre besede, saj ogrožajo ti junaki ne le turški, ampak tudi zapadno-borzijanski interes.

Gospodarske zveze Evrope s Turčijo so pričele že zgodaj. Omenil sem poprej Evgena Savojskega. Turčija pa je postala spekulacijski objekt najprej Rusiji, kmalu za tem pa tudi Angliji in Franciji, dokler ni postalo evropsko zanimanje za njo splošno. V zadnjih časih se je mnogo ponavljala zgodovina te reakcije Evrope na Turčijo. Že leta 1571. se je posrečilo zlasti Italiji utrditi svojo pomorsko trgovino s Turčijo. Tega leta se je vršila bitka pri Lepantu, ki je povzročila znane posledice. Turki so sicer še mnogo kasneje ogrožali Dunaj. S karlovškim mirom l. 1699. in mirom v Küçük-Kainardže l. 1774. so se pa države končno rešile turške more ter jo omejile na balkanski polotok. S poslednjeimenovanim mirom pričenja veliki ruski vpliv na Balkan, za katerim je tako stremila Katarina II. S to dobo se pričenja tudi takozvana doba turških reform, ki je kasneje rodila glasovito intervencijsko in „reformno“ politiko. Propad Turčije, ki je pričel vsled njenega notranjega nasprotja že sredi 16. stoletja, postaja s pričetkom 18. stoletja rapiden. Sultan Soliman III. (1789—1807) je sicer skušal zatreti nepotizem v državi, svojevoljnost armade

(glasovito uničenje janičarov) ter vsaj nekoliko poevropiti paševstvo. Bilo je pa prepozno. Z letom 1796. se pričinja samostojnost kneževine Črnogore, stoletje poprej je, če ne formalno, pa dejanski na pol bila samostojna Albanija. Koncem 18. stoletja je že pričela z Napoleonom namesto „visoke“ trgovska politika. Po njegovem brezuspešnem napadu na Turčijo (Abukir) so sklenile Avstrija, Rusija, Anglija in kraljevina obeh Sicilij skupno s Turčijo takozvano II. koalicijo proti Francoski. Takrat (1799) je torej Turčija prvič bila priznana kot evropska država. Njena notranja gniloba je pa že toliko napredovala, da je prišlo takoj začetkom 19. stoletja do upora narodov. 1802. je sultan priznal Konstantina Ypsilantija za gospodara Vlaške. Od 1804. do 1806. se je osvobodila Srbija pod Črnim Jurijem, 1807. se je pričela angleško-rusko-turška vojna. Govorilo se je takrat o razdelitvi Turčije, kateri je pa Napoleon nasprotoval. V takratnih pogovorih so se Srbija, Bosna in Hercegovina prisodile Avstriji. V prvi polovici 19. stoletja se je samostojnost Srbije utrdila. Podobno je bilo z ostalimi balkanskimi državami. V 18. stoletju je začel duševni preporod Grčije, katerega so pričeli oni Grki, ki so si našli v inozemstvu novo domovino. Podžigal jih je spomin na svobodno Helado, na bizantinsko carstvo. V letih 1821.—1830. je trajala grška ustaja, podpirana od velevlasti. Pri Navarinu je bilo turško brodovje uničeno. Leta 1830. je Grčija postala samostojno kraljevstvo. Samostojnost Bulgarije pričinja z letom 1872., ko se je najpoprej osvobodila bulgarska cerkev. 1877/8 je Rusija v velikanski vojni osvobodila Bulgarijo (mir v St. Stefano), berlinska pogodba, kesneje (1886) se je osvobodila tudi vshodna Rumelija, pred 4 leti od Bulgarije anektirana. Poprej pa je že ruski vpliv postal ostalim velevlastem neprijeten, vsled česar je bilo prišlo do krimske vojne, v kateri je Rusija podlegla. Vkljub temu, da so se osvobodile Srbija, Rumunija, Bulgarija, Grška in Črnagora nad 500-letnega turškega robstva, je pa ostal velik del Grkov, Bulgarov in Srbov pod Turčijo. Vprašanju so se bile velevlasti pač tako izognile, da so ga rešile le deloma. Sedaj se šele končuje oni veliki zgodovinski proces osvoboditve

Balkana in njegovega povratka iz Azije v Evropo ter povratek Turkov iz Evrope v Azijo. Če bi bila Evropa izvršila svojo dolžnost že takrat pred 100-letjem, bi bil Balkan že danes enotna velevlast. Tako pa se ta proces še vedno odigrava, in škoda, ki jo imajo balkanski narodi in ki jo ima evropsko gospodarstvo, je tem večja. Tem večja pa je tudi krivda Evrope.

V naslednjem si hočemo nekoliko ogledati narodnostne in verske razmere v sedanji Turčiji, pri čemur se hočemo držati klasičnih izvajanj dr. H. Tume*), ki se dotikajo nekoliko tudi balkanske geografije.

Ako hočemo razumeti realnost jugoslovanske ideje, izvršljivost te ideje v bližnji bodočnosti, moramo se na kratko ozreti na realno podlago, t. j. na geografski položaj, na zgodovino, na etnografijo, na jezik, na ekonomijo, na državni in družabni sestav, na kulturno stanje in politično strankarsko grupiranje. Šele iz te konkretne podlage smemo sklepati na mogočest skupnega cilja, in iz tega skupnega dela.

Ozemlje, na katero se nanaša jugoslovanska ideja, je balkanski polotok, ako vštujemo temu tudi prostor med Dravo in Savo, t. j. tla, na katerih prebivajo Hrvatje in Slovenci. Balkanski polotok nosi očitno značaj treh skupnih delov, ki so Ilirija, Srbija in Bulgarija. Prva sega od izvira Drave in Save v Julijskih Alpah preko Krasa čez Bosno, Dalmacijo, Hercegovino, Črnogoro, Albanijo do Tesalijske; druga obsega kraljevino Srbsko, staro Srbijo in Macedonijo; tretja Bulgarsko ta- in onkraj Balkana in Tracijo. Geografski znak prve skupine tvore gorovja: Julijske Alpe, Kras, Dinarske in Albanske Alpe, ki kulminirajo v Triglavu 2864 m, v Dornatorju 2528 m, v Jablanici 2282 m v južni Albaniji nad Ohridskim jezerom. S Pindom z vršcem Samarin 2574 m prestopijo v severno Grčijo. Vstric njega orjaški samostojni stožec tik ob morju dviga se Olimp 2985 m, drugi najvišji vrh Balkanskega polotoka. Na Pindu prebivajo Cincari ali Vlasi. Geografski znak druge skupine je gorovje Srbske in

*) Dr. H. Tuma: „Jugoslovanski problem“ („Naši Zapiski“, leto IX. ex 1912, št. 8/9).

gorovje Macedonije s plodnimi dolinami, ki se iztekajo na sever v Donavo in na jug v Egejsko morje. Geografični znak tretje skupine je Balkan ali Stara Planina, ki deli Bulgarijo visečo na sever proti Donavi in Rumelijo in Tracijo, visečo na jug proti Egejskemu in Črnemu morju. Od severnih Albanskih Alp zavije od zapada proti vshodu visok greben Šarplanine, ki kulminira v Ljubotrnju 3050 m, najvišji vrh Balkanskega polotoka ter odpada v podolje Morave in Vardarja. Onkraj tega podolja v prvotni smeri proti vshodu dvigne se Osigova Planina v Rujan do 2243 m, ki odpada v dolino Strume. Strmo nad njo se dviga Rila Planina (Jelenji vrh 2731 m), ki kulminira v Musali 2925 m ter zavije proti jugovshodu, ves greben imenovan Rodopi, naseljeni po Bulgarih mohamedancih, imenovani Pomaci. Donavsko iztočno dolino, t. j. Rumunsko in Severno Bulgarsko objemajo v odprtem polukrogu Transsilvanske Alpe in Stara Planina in Balkan, ki kulminira v Mazalatu 2278 m, ter zavije naravnost proti vshodu. Stara Planina ločena je od Rodopov po podolju Iskra in Marice v smeri od severozahoda na jugovshod. Ves Balkanski polotok je tako presečen po Šarplanini, Osigovi Planini, Rila Planini in Balkanu od zahoda na vzhod v dva dela. Greben je pretrgan v podolju Morava-Vardar in Iskra-Marica s prehodi čez Kumanovo in Ihtiman. Albanski greben presečen je le v globokem a neprometnem koritu Drina, ki se izteka ob Skadarskem jezeru v Jadransko morje.

Podolje Morave do Belgrada in Vardarja do Soluna tvori veliko prometno pot iz Podonavja t. j. iz Avstrije in Ogrske do Egejskega morja, v Malo Azijo, Egipt in Orient; podolje Morave, Nišave, Iskra in Marice tvori še imenitnejšo prometno pot preko Avstrije iz srednje in zapadne Evrope v Orient.

Po dolini rečice Lepenac, ki se izliva pri Skoplju v Vardar, proti severu preide se v dolino Sitnice na Kosovo Polje, odkoder vedejo prometna pota po Moravi, Labu in Ibru na sever ter na zapad proti severni Albaniji. Iz Kosovo Polja gre pot čez Mitrovico in čez Novi Pazar na gozdnato planoto Bosne. Zato je planota bosanska postala

za Avstrijsko - ogrsko monarhijo življenjske važnosti za pristop na Balkan, na Solun in na Orient, enake življenjske važnosti Kosovo Polje za Srbijo za pristop v Macedonijo in Solun. Kakor je Kosovo Polje središče ilirske, srbske in macedonske skupine, tako je dolina gornjega Iskra pri Sofiji središče srbske in bulgarske skupine. Pristop od Iskra čez Balkan v dolino Marico je življenjske važnosti za Bolgarijo.

Balkanski polotok je danes v večjem delu v posesti slovanskih plemen: Srbov, Bulgarov, Hrvatov in Slovencev. Kedaj so se ta plemena naselila, zgodovina ne more konstatirati. Zgodovina sicer piše na podlagi poročil grških pisateljev, da so prišle na Balkanski polotok za časa preseljevanja ljudstev bojne čete ena za drugo in naposled bojna četa Hrvatov in Srbov okoli 600 p. K. Za Slovence pa se zopet poroča, da so se naselili po odhodu Longobardov v Italijo, kar vse ne more odgovarjati istini. Tudi Slovenci, ki so prišli po viru Jornandesa pred 600, morali so biti le bojna četa, ki je silila preko gozdnatih alpskih krajev proti bogati in gorki Italiji. Menda dobimo sledove te bojne čete v benečanski Sloveniji, kjer tip prebivalstva kaže na Srbe in tudi jezik spominja nanje. Le te čete so bile bojevite ter je njih nastop moral biti čuten za Gorenjo Italijo, kamor je segala Bizantinska država. Ves slovanski rod v Alpah in na Balkanu bil je do nedavno ali je še pastirski. Ni misliti, da so bili vsi ti kraji preje neobljudeni in da jih je zasedel miren pastirski rod brez boja in orožja. Alpe in Balkan so morali biti obljudeni že davno pred prihodom onih bojnih čet po pastirskem, slovanskem rodu, preko katerega so se valili naprej Germani, Tatari, Hrvatje in Srbi. Bojna četa Hrvatov stremila je proti zahodu in morju ter se naselila v Dalmaciji, Srbov v južno Macedonijo k Egejskem morju. Zadnja bojna četa finskih Bolgarov okoli 20.000 bojnikov zasedla je vshodni del Balkanskega polotoka.

V Dalmaciji, ki je bila polna kulturnih latinskih središč, so se Hrvati morali najhitreje politično povspeti, zato najdemo ondi mogočno kraljestvo od 823 do 1091 in slavnega Petra Krešimira od 1058 do 1073, ki je bil gospodar vsega

hrvatskega Primorja, Posavja, Bosne in Hercegovine. Odtorej spomin na Veliko Hrvatsko.

Bulgari so skoro izginili med številnim slovanskim prebivalstvom in le kratka je bila doba velike Bulgarije pod Šimnom od 892 do 927, ki je segala do Carigrada in obsegala srednji in vzhodni del polotoka. Odtod spomin na Veliko Bulgarsko. Bulgarsko plemstvo bilo je preredko ter je v medsebojnih bojih izgubilo svojo moč.

Tudi četa Srbov je silila na jug k morju, zato se je njihova država razvijala v Macedoniji. Šele pod Dušanom Silnim l. 1331. do 1355. dosegli so Srbi največjo moč. Srbija je zavladala takrat vso Bulgarijo, Bosno in Hercegovino, tako da je bila ta srbska država največja slovanska država na balkanskem polotoku. Odtod spomin Velesrbije. Zgodovinsko važna je letnica 1219, ko se je pod Sv. Savo ločila pravoslavna cerkev srbska od katoliške hrvatske in zavladala med Hrvati latinica, med Srbi cirilica ob XIV. stoletju, največja zapreka oživetvitve jugoslovanske ideje. L. 1389. na Vidov dan padlo je bojevito srbsko plemstvo na Kosovem Polju. Zgrešeno je zgodovinsko poročilo, da je bila takrat srbska vojska poražena, marveč je bitka ostala neodločena, tako da so krščanje slavili nje zmago v Florenci in v Notredame v Parizu. Dejstvo pa je, da je na Kosovem Polju ostal cvet srbskega vojaštva in je bila od tedaj pot na Balkan prosta turškim četam. Srbska vojska je postala zaveznik Turške. Bitvo pri Nikopolu 1396 odločili so srbski oklopniki v prilog islamu. Še par stoletij so Srbi dajali jedro janičarov ohranivši svojo narodnost (kroničar Paolo Jovio 1531) in najmogočnejši turški sultan Selim II. (1566—1574) govoril je rad srbski. L. 1393 vzeli so Turki glavno trdnjavo Bulgarov v Trnovem, l. 1453 zasedli so Carigrad, 1459 Srbijo, 1463 Bosno in 1482 Hercegovino. Ostali so svobodni v skalovitih, nepristopnih gorah le Srbi Črnogore ter Arnavti pod hrabrim vodjem Škanderbegom. Skoro so sprejeli bosanski plemiči in Arnavti islam. Od te dobe naprej prestal je ves razvoj narodnosti srbske, bulgarske in arnavtske. Črnogorci in Arnavti nadaljevali so divje boje s Turki in med seboj četniško življenje.

Srbi so se selili v veliki množini čez Donavo v Slavonijo, Bačko in Banat, tako da živi danes večina Srbov in Hrvatov v Avstriji, t. j. 5,700.000. Turki kot vojaško pleme ni znalo podjarmljencem dajati kake kulture, njih vojskovodje razdelili so rodovitni svet med seboj, premaganci so jim služili kot kmetje. Le v gorskih, gozdnatih in pustih krajih je srbski in bulgarski pastir prosto pasel svoje črede. V okrilju pravoslavne cerkve je ohranil svojo pesem in spomine na boje nekdanjih junakov. Ko je pojemala turška sila, se je od juga gor vsiljevala grška kultura in grška cerkev. L. 1767. je grški patriarh Hilarijon slovesno sežgal srbsko sveto pismo v znamenje, da velja za ves Balkan le ena cerkvena višja oblast. Koncem 18. stoletja bila je Turška na sklonu svoje moči. Prvi so se iznebili njih jarma Srbi, med katerimi je najživahnije ostalo hrepenenje po svobodi. Od l. 1804. do 1815. izvojevali so si z lastno silo in z diplomatično pomočjo Ruske sucereno knežtvo.

L. 1870. ustanovil se je po vplivu Ruske Bulgarski eksarhat, samostojna pravoslavna Bulgarska cerkev. S tem so se pozvali Bulgari v politično življenje. Pričeli so nemiri, ki so povzročili turška krvološtva in rusko-turško vojno. Bulgarska je postala l. 1878. svobodna. Avstro-Ogrska, kateri bi močna Srbija gradila pot k Egejskemu morju, je zasedla Bosno in Hercegovino. Odsih dob nastopila je važnost slovanskega vprašanja za Balkan. Albanija je nominalno pod turškim gospodarstvom, dejanski pa nje rodovi žive staro četniško življenje, dasi dajejo jedro sultanovi armadi.

Balkanski polotok šteje od 19 do 20 milijonov prebivalcev. Turška posest t. j. Tracija, Macedonija, Stara Srbija, Albanska in del Tesalije šteje 6,360.000, Bulgarsko to- in onstran Balkana 4,592.868, Srbija 2,784.000, Albanska, Bosna in Hercegovina 1,770.000, Črnagora 250.000, Hrvatska-Slavonija 2,270.000, Dalmacija 623.000 in Slovenska 1,252.000 prebivalcev.

Macedonija ima od 2,460.000 prebivalcev 52.4% Slovanov, t. j. 1,182.000. Turkov je pol milijona, t. j. 22%, Grkov 230.000, t. j. 10%, Arnavtov 123.000, t. j. 5.7%, Cincarov ali

Kucovlahov 80.000 ali 3.6%, Židov 70.000 ali 3% in Ciganov 54.000 ali 2.4%. Grki stanujejo v Južni Macedoniji. Turki največ po dolnjem Vardarju in ob Egejskem morju, Židje v Solunu.

Tracija šteje 1,000.000 prebivalcev, od katerih je 585.000, t. j. 58% Bulgarov, 253.000 ali 25% Turkov, 120.000 ali 12% Grkov, 30.000 ali 3% Armencev, 15.000 ciganov in 3.500 Arnavtov.

Stara Srbija, ki je bila središče Velike Srbije, šteje 994.000 prebivalcev, od katerih je le 474.000 ali 47.6% Srbov, po večini v severnem delu sandžaka Novi Pazar, 402.000 Arnavtov ali 40.3% na Kosovem Polju in dolini gorenjega Drina, 94.000 ali 9% Turkov.*)

Albanija šteje 900.000 prebivalcev, od katerih je 535.000 Arnavtov, 190.000 Cincarov, 110.000 Grkov, 22.000 Turkov, 20.000 Srbov, 12.000 ciganov in 6.000 Židov.

Severna Tesalija šteje 66.000 prebivalcev, od katerih je 48.000 Grkov, 8000 Turkov in 8000 Cincarov.

Carigrad šteje 1,000.000 do 1,200.000 prebivalcev, po večini Turki, ostali so Bulgari, Grki in Armenci. Poleg Carigrada so največja mesta Solun, ki ima 120.000 prebivalcev, od katerih je 55.000 Židov, 26.000 Turkov, 16.000 Grkov, 10.000 Slovanov, 2.500 Ciganov, ostali so ptujci in Odrin (Adrianopel) s 100.000 prebivalci. Bitolj ali Monastir šteje 37.000 prebivalcev, od katerih je 10.000 Turkov, 10.000 Srbov, 7.000 Cincarov, 6000 židov, 2000 ciganov. Bitolj je kulturno središče Cincarov, rumunskega narečja. Skoplje šteje 32.000 prebivalcev, od katerih je 15.000 Turkov, 13.000 Srbov in 2000 ciganov.

Vsa evropska Turčija šteje okoli 2,400.000 Slovanov, 1,500.000 Turkov, 1,100.000 Arnavtov, nekaj čez 500.000 Grkov, 280.000 Cincarov, 80.000 židov, 80.000 ciganov in 80.000 Armencev.

*) Vendar so večidel Arnavti v Stari Srbiji raznarodeli Srbi, ki pa govore še vsi srbski. To potrjujejo celo turško-, arnavto- in germanofilni pisatelji. (Op. pis.)

Bulgarska šteje na 4,252.861 prebivalcev, 3,421.141 Bulgarov, 493.313 Turkov okoli Varne, Ruščuka in Šumna. Večino imajo Turki le v tem zadnjem okraju. Ker se Bulgari množe za 21.5%, Turki pa le za 8.8% in se ti deloma tudi izseljujejo, skoro prevlada bulgarsko pleme povsodi. Rumunov je ob Donavi in Dobrudži okoli 75.000, Ciganov 80.000, Grkov v južni Bulgariji in ob morju 66.—70.000.

Srbija šteje na 2,784.000 duš preko 90.000 Rumunov v severnozahodnem voglu ob Donavi in 2.000 Arnavtov južno ob Stari Srbiji, v Nišavi prehaja jezik v bulgarski, tako da Bulgari štejejo to ljudstvo za svoje. Srbi smatrajo Macedonske Slované za Srbe do reke Strume, Bulgari priznavajo Srbe le v Stari Srbiji, Macedonce štejejo zase. Bosna-Hercegovina ima 673.000 pravoslavni, 548.000 mohamedanskih Srbov in 334.000 katoliških Hrvatov.

Večja slovanska mesta so Sofija 100.000, Belgrad z 80.000, Sarajevo s 50.000 prebivalcev. Največje mesto Arnavtov je Skadar, okoli 30.000 prebivalcev.

Kakor je pestro prebivalstvo po narodnosti, tako je mešano po veroizpovedanju. Turki, večji del Arnavtov, del bosanskih Srbov in bulgarski Pomaci so mohamedanci, okoli 3½ milijonov, Bulgari, Srbi, Rumuni in Cincari so pravoslavni, okoli 12 milijonov, Hrvatje in Slovenci so katoličani, okoli 4 milijonov, poleg tega je 80.000 židov in Armencev. Po Bulgariji in Traciji je poleg tega okoli 70.000 krščanskih Turkov.

Jedro balkanskega prebivalstva tvorijo po jeziku Srbi s Hrvati, okoli 9½ milijonov, po veri pravoslavci.

Jezikovno so si vsa slovanska plemena sorodna. Lahko rečemo, da od benečanske Slovenije čez Kranjsko, Hrvatsko, Bosno, Srbsko, Bulgarijo in Tracijo do Carigrada ni mogoče nikjer točno zaznamovati meje različnega jezika, marveč prehaja jezik polagoma drug v drugega. Filolog dr. Jagić šteje pet narečij: slovensko (kajkavščina), hrvatsko (čakavščina), srbsko (štokavščina), macedosko in bulgarsko. Iz teh narečij razvili so se trije književni jeziki: Slovenski, Srbski in Bulgarski. Južni Macedonci ohranili so nam staroslovenski jezik. Sveto

pismo, dar sv. Cirila in Metoda, ni pisano, kakor je trdil filolog dr. Miklošič v jeziku panonskih Slovencev, marveč je kakor prirodno in kakor je filolog dr. Oblak dokazal, jezik slovanskih apostolov samih, t. j. macedonsko narečje v bližini Soluna. Na slovenski jezik je imel močen vpliv nemški od severa, laški od juga in enako na hrvatski. Srbski jezik prejel je mnogo turških izrazov, bulgarski jezik je pa nastal pod vplivom finskega, pozneje s primesjo turških besedi ter v novejšem času pod močnim vplivom ruskega jezika. Vsa inteligenca bulgarska se je bila izučila v srednjih in visokih šolah na Ruskem. Jezik prostega ljudstva, kjer je čisto ohranjeno, Slovencev, Hrvatov, Srbov, Bulgarov in Macedoncev je v navadnem govoru med seboj lahkoumljiv, jezik inteligenice pa se je oddaljil po uplivu nemščine, laščine in ruščine. Močno zapreko tvori različno pismo latinice Slovencev in Hrvatov, cirilice Srbov in Bulgarov.

Gotovo pa je, da je najčistejši, najblagoglasnejši jezik Srbov, katerega govori preko 9,000.000 ljudi.

V splošni omiki stoje najvišje Slovenci, ki imajo le 24% analfabetov, najnižje Turki, Arnavti in Črnogorci, ki jih imajo 96%. Srbi štejejo 76%, Hrvatje 74%, Bulgari 72% analfabetov. Ako vzamemo za primero najkulturnejši slovanski narod Čehe, dobimo tam 4.3% analfabetov. Točne podatke glede elementarne omike imamo le od statističnega urada v Avstriji in primerno od enakega v Bulgariji. Po izkazu za 1910. je on di

od Bulgarov	pismenih	moških	46.85 %	ženskih	16.64 %
„	Turkov	„	6.07 %	„	1.75 %
„	Grkov	„	45.27 %	„	20.95 %
„	Židov	„	67.62 %	„	68.38 %
„	Rumunov	„	26.— %	„	4.— %
„	Arnavtov	„	26.04 %	„	30.62 %

V Turčiji ni govora o šolstvu. Ogromna večina šol je zasebnih. Bulgari vzdržujejo v Macedoniji in Trakiji 870 šol, Srbi 200, Rumuni med Cincari 80, Grki 650, skupaj zasebnih elementarnih šol 1800. Cincari imajo gimnazijo v Bitolju in Janini. Bulgari vzdržujejo 8 gimnazij, med njimi moško in

žensko v Solunu, moško v Odrinu in Bitolju, Grki vzdržujejo sedem gimnazij, med njimi v Solunu, Odrinu, Bitolju, Janini, več šol imajo v Carigradu. Srbi vzdržujejo duhovni seminar v Prizrenu. Armeni imajo svoje šole v Carigradu. Zasebne katoliške privatne šole, katere vzdržujejo večinoma redovniki s podporo vnanjih držav, so: v Carigradu, v Solunu in Skadru.

Mlade balkanske države z največjim naporom množe elementarne šole. Na prvem mestu stoji Bulgarija, ki je imela po statistiki 1901. na 3,733.000 prebivalcev 4589 elementarnih šol, (l. 1887. imela jih je le 1008), 45 strokovnih šol, 17 gimnazij, (10 moških, 8 ženskih) in eno visoko šolo.

Srbija imela je na 2,535.000 prebivalcev 1105 elementarnih šol, 15 gimnazij, 6 strokovnih šol in eno univerzo.

Črnagora ima v Cetinju moško in žensko gimnazijo.

Grčija štela je na 2,550.000 prebivalcev 3154 elementarnih šol, 38 gimnazij, 3 strokovne šole in dve visoki šoli.

Rumunija imela je na 5,912.000 prebivalcev 3662 elementarnih šol, 60 gimnazij in dve visoki šoli.

Srbi, Bulgari in Grki pošiljajo mnogo dijakov v inozemstvo, Bulgari posebno na Rusko. Dobe se pa na Dunaju, Berlinu, Parizu in Londonu Bulgari, Srbi, Grki in Rumuni.

Važna kolonija redovnikov je na gori Athos, ki šteje 4500 grških in 5100 slovanskih redovnikov.

V ekonomičnem in socialnem oziru stoje najvišje Slovenci, najnižje pa Turki in Arnavti. Arnavti so četniki, ki živijo v medsebojnem boju in s sosedi in smatrajo plen kot pridobitek, lastnega gospodarstva izven pastirstva nimajo. Cincari so v planinah Pinda pastirji, sicer živijo po mestih kot obrtniki in trgovci. So jako plodni, pristopni omiki in posebno sposobni za trgovino. Židje in Armeni se pečajo kakor povsodi s trgovino, prihajajo v poštev itak le v Solunu in Carigradu.

Črnogorci stoje blizu Arnavtov, odkar pa je med njimi moralo prenehati četovanje, se Črnogorci vsled domače revščine izseljujejo deloma v Srbijo, deloma v Ameriko. To velja tudi za Macedonske Slovane, ki so po večjem pastirju in poljedelci in so morali vsled četovanja Bulgarov, Srbov in Arnavtov opuščati vedno bolj in bolj svoja polja in se

izseljujejo ali pa iščejo po svetu zaslužka. Bosna in Hercegovina ima še turški fevdalni sistem. Zemlja je po večjem v rokah turških veleposestnikov. Ti štejejo 2.15% prebivalstva kot veleposestniki, 33.45% je samostojnih malih in srednjih posestnikov, 40% je kmetov ali kolonov.

Srbi in Bulgari so po ogromni večini poljedelci v dolinah in nižinah, pastirji po planinah. Bližina Carigrada je ugodno vplivala na razvoj južne Bulgarije in Tracije, odkar žive svobodno, se še hitreje razvijajo, posebno v dolini Marice in proti Dunavu.

Srbi v Bački in v Banatu, v Slavoniji so poljedelci, med katere se vriva močno veleposestvo magjarsko in židovsko, ki poseduje velik del vsega plodnega površja. Primorje v obrežnih mestih živi od mornarstva, planota je precej gola, po večjem pašniki drobnice. V Traciji, Macedoniji, Tesaliji in Primorju je vinoreja in sadjarstvo. To zadnje je posebno razvito med Bulgari na jugu Balkana.

Slovenci, dasi najnaprednejši med južnimi Slovani, štejejo po statistiki l. 1900. od 1,188.306 prebivalcev 896.000, torej 75% poljedelcev, 159.445, torej 13 $\frac{1}{2}$ % obrtnikov, 42.059, torej 3 $\frac{1}{2}$ % trgovcev in 90.722 ali 8% prostega poklica oziroma inteligence. Slovenci so torej nad $\frac{3}{4}$ poljedelsko ljudstvo. Ako vzamemo kot merilo Kranjsko, ker so povsodi drugod pomešani z Nemci in Italijani, imamo od poljedelcev 51% malih posestnikov, ki imajo manj nego 5 ha zemlje, nekaj čez 47% srednjih posestnikov do 50 ha. Industrijalnih podjetij ima Kranjsko na paro 87, na plin 3, na elektriko 22, na vodo 1656, od teh 1560 malih obratov, ki nimajo več od 5 delavcev. Malih obratov ima torej Kranjska 88.85%, dočim jih ima Češka le 49.05%, velikih obratov nad 100 delavcev ima Kranjska le 2.10%, dočim jih ima Češka 12%. Iz tega sledi, da imajo Slovenci malo obrt. Karakteristično za Slovence je, da so se med vsemi narodi avstrijskimi najmanj pomnožili. Dočim vsa slovanska plemena kažejo nad 8% do 14% povečanja, Rumuni nad 10%, Nemci nad 8%, Italijani blizu 8%, kažejo Slovenci le 1.37%.*) Nasprotno znaša prebitek rojstev

*) Po statistiki l. 1910. nekaj nad 5%.

nad slučajni smrti za Kranjsko nad 10%, za Goriško celo 12%. Na 1000 prebivalcev imajo Slovenci 188 samostojnih gospodarjev, razmerno največ v celi Avstriji, po drugi strani pa imajo najmanj družinčetov, t. j. 346 na 1000. Iz teh statističnih podatkov moramo sklepati, da so Slovenci po ogromni večini mali posestnik in mali obrtnik, ki sam gospodari, ves prebitek naraščaja pa se izseljuje. Za to vidimo, da se Trst, Reka in Gradec napolnjujejo s slovenskimi delavci. Le tako razumemo, da je Trst v dobrih 20 letih premenil svoje narodno lice.

Med Jugoslovani in balkanskimi narodnostmi moramo prištevati Slovencem največje blagostanje. Ker so vsi Jugoslovani poljedelsko in pastirsko ljudstvo, mora služiti za merilo živinoreja. Za Kranjsko pride na vsako posestvo $3\frac{1}{4}$ govedi, $2\frac{1}{4}$ svinje in pol drobnice:

v Bulgariji 2 govedi, pol svinje, 12 drobnice;

v Srbiji nekoliko manj od 2 govedi, ravno toliko svinj in 7 drobnice;

v Rumuniji $1\frac{3}{4}$ govedi, 1 svinja, 5 drobnice;

v Grčiji, kjer je glavni pridobitek v trgovini in na morju, pride na posestvo le $\frac{3}{4}$ govedi in 1 drobnica.

Iz tega sledi, da izvoz živine iz Srbije in Rumunije ni toliko posledica domačega izobilja, kakor male domače potrebsčine in nizkega obraza življenja.

Velika industrija in trgovina med Slovenci je v rokah ptujcev. Enako je tudi vsa industrija in trgovina Hrvatov v rokah Židov. Odkar je Bosna in Hercegovina pod Avstrijo, prehajajo večja industrijalna podjetja, pred vsem izkoriščanje lesa in trgovina v iste roke. Srbija je od nekdanj imela svojo trgovino. Ob skromni potrebsčini srbskega kmeta, ki se redi večinoma od sočivja in drobnice, je preostajalo žita, sadja (slive), in živine, zato je Srbija izvažala v Avstrijo te plodove poljedelstva. Srbska vlada se trudi ustvariti lastno industrijo, v večji meri pa se ta razvija šele, odkar je Avstrija zaprla mejo in je Srbija primorana iskati izvoz na jug in skrbeti za lastne izdelke.

Z brzimi koraki se razvija industrija med Bulgari, kjer se mora priznavati, da je vlada vse mogoče storila za

pospeševanje iste. Ako odštejemo nekoliko krajev v južni Macedoniji in Traciji, kjer se pridela izbornega turškega tobaka (Drama, Kavala) in je vsled tega tudi nekaj tvornic, ima na Balkanu edino Bulgarija res industrijalne kraje, kakor Samokovo, Gabrovo.

Trgovski emporiji na ozemlju Balkana so Trst, Solun in Carigrad. Vsa velika trgovina v teh središčih pa je izključno v rokah tujcev.

Prosti poklici oziroma inteligenca so najštevilnejši med Slovenci, dasi je razmerje dovolj klaverno, ako primerjamo avstrijske narodnosti. Po statistiki 1900 štejejo Nemci na 1000 prebivalcev 335 poljedelcev, 383 obrtnikov, 134 trgovcev in 148 prostega poklica; Italijani 501 poljedelcev (radi južnega Tirola), 234 industrije, 127 trgovcev (radi Trsta) in 138 prostega poklica (radi Trsta); Slovenci pa štejejo 754 poljedelcev, 134 obrtnikov, 35 trgovcev in 77 prostega poklica. Za ostale narodnosti balkanske se ne da sestaviti količkej pravilne statistike. A že iz danega se sklepa, da morajo Srbi in Bulgari zaostajati daleč za Slovenci ter mora njih položaj kvečjemu odgovarjati Rumunom v Avstriji, ki štejejo 903 poljedelcev, 27 obrtnikov, 20 trgovcev in 45 prostega poklica, oziroma Hrvatov in Srbov v Avstriji, ki štejejo 896 poljedelcev, 46 obrtnikov, 38 trgovcev in 47 prostega poklica.

Velika masa jugoslovanskih in balkanskih plemen se torej sestavlja iz malih posestnikov in delavcev, poleg nekaj malih obrtnikov in trgovcev.

Vsled orjaškega napredovanja velike trgovine in industrije v kulturnih državah: Avstriji, Italiji in posebno Nemčiji, se ne more misliti, da pridejo jugoslovanski narodi, tudi tam kjer so v svobodnih državah, v doglednem času do lastne večje denarne moči. Resnih poskusov denarne centralizacije se ni storilo, organiziranje večje industrije se je povsod ponesrečilo, izven državne inicijative Srbske in Bulgarske, ki pa tudi zadoščata le manjši potrebi. Slovansko prebivalstvo dajalo bo tudi v doglednem času delavce za ptujo veliko industrijo in svoje pridelke za ptujo veliko trgovino. Kolikor je med njim veleposestva, je v rokah ali ptujih

družin ali fevdalcev, ki le izkoriščajo polje in domače sveže delavske moči, le malo ali pa nič ne izboljšujejo produkcije ali podučno vplivajo na domače poljedelstvo. Posebno pogubonosno vidi se vpliv kapitalizma v Bosni, kjer židovska in nemška podjetja uničujejo gozdno bogastvo dežele, brez najmanjšega haska za domače prebivalce. Tudi izvoz iz Srbije nima produktivnega značaja, marveč je le rezultat domače pičle porabe.

Odločilnega pomena za tvoritev jugoslovanske ideje je državno-pravno razmerje. Skoraj polovica Jugoslovanov prebiva v Avstro-Ogrski državi, t. j. 5,700.000 Srbohrvatov in 1,200.000 Slovencev, dočim je na Balkanu 3½ milijonov Srbov, 4 milijone Bulgarov in 1,200.000 Macedoncev. Po srbskem naseljenju je za jugoslovansko vprašanje važen tudi Banat. Vsled geografične lege sta z jugoslovanskim vprašanjem tesno zvezani Rumunska in Grška. S samostojno črnogorsko, srbsko in bulgarsko državo je dobilo največjo važnost dinastično vprašanje. Jugoslovanske vladne dinastije iščejo dotike s sosednjimi državami. Za udejstvovanje jugoslovanskega edinstva so raditega ravno mlade države srbska in bulgarska največja zapreka. Ker sta obe militaristično urejeni, prihajate v poštev za ravnovesje sosednjih držav, posebno Avstrije in Italije. Zato išče Italija zveze s Črnogoro, Srbijo in Albanijo, Rusija z Bulgarijo. K temu prihaja pa še državna gospodarska politika, ki skuša izrabiti Balkan kot kolonijo. Industrijalni izvoz Italije, Avstrije, Nemčije mora čez Balkan. Zaraditega so prometna pota Belgrad-Solun, Belgrad-Sofija-Carigrad največje važnosti za trgovsko ravnotežje Nemčije in Avstrije, pomorska pot Adrije za ono Italije in Avstrije.

Od francoske revolucije sem nastopa poleg držav nova socialna tvorba, narod, v nasprotju prve kot prisilne z drugo kot prostovoljne organizacije. Dočim je država organizacija plemena zmagovalca nad služočim plemenom in najde konečni najvišji izraz svoje volje v vladarju, je narod organična zveza ljudstva na enem gospodarskem ozemlju, ene narodnosti, kulture in čustvovanja s svojim avtonomnim zastopstvom.

Šele s sociologičnim pojavom naroda jamejo se v državi tvoriti tudi avtonomne stranke, t. j. grupiranje delov naroda ne več za principe, katerih nositelji so posamezne osebe, marveč avtonomno grupirane organizacije s stvarno ekonomično in idejno podlago, ki često presegajo meje države in tudi krajne meje naroda. To grupiranje vrši se ali po historičnem razvoju starih stanov v okvirju države in naroda t. j. nacionalizem, ali pa na podlagi razredne zavesti proizvajočega delavstva, ki ne pozna ni meje države ni meje naroda, t. j. socializem. Ker predstavlja ta premembo človeške družbe v gospodarskem temelju, za to je revolucionaren, dočim se nacionalizem naslanja ali na liberalizem t. j. princip proste gospodarske konkurence industrije in trgovine, ali skuša v skladu stanov doseči najintenzivnejši gospodarski razvoj, ali pa je demokratičen in se bliža socializmu.

Moderno strankarsko življenje torej predstavlja stremljenje ljudstva po avtonomiji, zaradi tega je grupiranje posameznih strank v državi tudi znak stopinje tega stremljenja. V tem smislu sta se morali tvoriti predvsem dve stranki, ki sta označeni po smeri: konservativna in napredna stranka. Konservativna stranka se naslanja na državo in cerkev. Kakor je država prisilna politična organizacija, tako je cerkev prisilna verska organizacija. Država predstavlja gospodarsko gospodujoči sloj, ki ukazuje odvisnemu, služecemu sloju, cerkev sporedno predstavlja umstveno gospodujoči sloj, ki predpisuje služecemu sloju tudi način mišljenja in čustvenega življenja. Kakor je država kot sociologičen pojav eminentno sredstvo združevanja v svrhu kulture, tako je tudi cerkev enak pojav. Vidimo zato po vsej zgodovini človeštva državo in cerkev v tesni spojitvi tako, da prevladuje tu institucija države, tam institucija cerkve. Zato vidimo v današnjem kulturnem svetu do najnovejše dobe državo in cerkev kot nekaj neločljivega. Vidimo pa tudi, da tam, kjer narodna zavest nastopi, izgublja državna organizacija na notranji moči, a tudi cerkev stopa ali v ozadje, ali postane prostovoljna kulturna organizacija. V starih historičnih državah izven najnaprednejše francoske vidimo povsodi državno in cerkveno organizacijo pre-

žemati druga drugo. Zato je naravno, da se ena principielnih strank oprijema stare historične podlage v svrhu vzdrževanja stare kulture, t. j. konservativna stranka. Zopet naravno je, da se ta stranka opira na oni stan, ki je najmanj pristopen kulturi, v katerem se je mogla najmanj razviti zavest avtonomije, t. j. poljedelski stan. Fevdalci, potomci nekdanjih četovalcev, graščaki nad služečim jim poljedelcem ter duhovstvo kot predstavitelji vere, kot onega elementa, ki je najmočnejši v umstvenem življenju neukega ljudstva, morajo torej biti po vseh državah konservativna stranka in po tej svoji intimni zvezi ob enem klerikalna. Vidimo torej v starih kulturnih državah povsodi močno konservativno več ali manj klerikalno stranko, ki se po naravnem sociološkem razvoju mora sestavljati iz fevdalcev, duhovnikov in poljedelcev. Kjer pa stopi gospodarska in narodna zavest v ospredje, tam prevlada stremljenje po ločitvi od starega gospodarskega in državnega temelja, smer avtonomije in svobode. Tako poleg klerikalne stranke kot druga velika stranka nastopi napredna stranka, ki dobi končno nositelja v delavstvu. Kjer princip naprednosti, avtonomije in svobode prevladuje ne glede na državo, vero in narodnost, tam imamo veliko svetovno internacionalno stranko socializma, kjer pa so ti principi omejeni ali na teritorij države in naroda, tam je napredna stranka lokalno omejena in nosi ali to ime ali različna druga. Ena se omejuje na državo, druga razširja se na narod. Pri prvi velja teritorialni, pri drugi že personalni princip.

Iz tega sociološkega stališča moramo razumevati strankarstvo. Ker je strankarstvo v tem smislu najimenitnejši pojav samostojnega političnega življenja ljudstva, zaradi tega pride vprašanje strankarstva, ko gre za rešitev jugoslovanske ideje kot ideje stremljenja v celoti in enoti jugoslovanskih narodov in plemen, v prvi vrsti v pošte. Le razvito intenzivno strankarsko življenje daje tudi pomena stremljenju višje vrste, idealnemu stremljenju in to je danes še vsekakor jugoslovanska ideja.

Po kulturnem, socialnem in ekonomičnem stanju balkanskega polotoka moramo soditi, da je strankarsko življenje

še malo razvito ali v prvem nastopu. Pri Arnavtih in Turkih je malo govora o notranjem političnem življenju. Posebno Arnavti kot bojevite čete nimajo ni enotnega narodnega stremljenja, ter je v bistvu njih gospodarsko načelo še pridobitev po boju v plenu. Turki predstavljajo nam najkonservativnejši element vojaškega fevdalizma, združen z verskim fanatizmom. V Carigradu, Solunu in po mestih sploh pa tudi pri Turkih že nastopa proletarec obubožanec, brez premoženja in brez domovine, ki išče v mezdi eksistence od dneva do dneva. Turški poljedelec in pastir je po svojem verskem fanatizmu, po svoji razkropljenosti in nepismenosti pristopen edino-le duhovniškemu vodstvu. Skoraj enako konservativen element je macedonski ali že slovanski ali cincarski, bosanski in srbski poljedelec in pastir ali iz kraljevine ali stare Srbije in ne mnogo višje stoje tudi Bulgari.

V Črnigori, Srbiji, Bulgariji, Rumuniji in Grčiji, kjer se je komaj ustanovila in utrdila državna ideja, tam je tudi glavna in najmočnejša stranka narodna stranka, v smislu francoske in angleške nacionalne stranke identične z državno. V Rumuniji, ki ima boljare, veleposestnike, ki so obenem glavni žitni zalagatelji, v Srbiji, Bulgariji in Grčiji, kjer vlade pospešujejo z vsemi sredstvi šele novo ustajajočo industrijo, mora biti za interese tega privilegiranega stanu merodajna stranka starega gospodarskega liberalizma, to je neomejenega izkoriščanja tal in delavnega ljudstva. Ker se v mladih državah vsa zavest koncentrira ob državnem in industrijalnem razvoju, radi tega stopa tod konservativno in klerikalno načelo v ozadje. Pač pa nastopi z ustanovitvijo veletrgovine in veleindustrije delavstvo kot zaveden avtonomen faktor v politično življenje in ker je le-to v mladih državah svežejše, tudi delavstvo zastopa radikalnejo in republikanično smer.

Srbi v Avstro-Ogrski so gnečeni gospodarsko in narodnostno. V Bački in Banatu je vladujoči fevdalec Magjar, industrija in veletrgovina v iniciativi madžarske imperialistične države, radi tega je srbsko ljudstvo omejeno na poljedelstvo in njega kultura pod vodstvom duhovstva. Enako velja za Slavonijo, četudi ondi nadomešča magjarskega fevdalca

domače, a od vlade odvisno plemstvo poleg židovskega veleposestva.

Dočim je spomin na nekdanjo politično enoto v državah Srbije in Bulgarije združen z nacionalizmom, je v Hrvatski banovini in v Dalmaciji nacionalna stranka v največjem nasprotju z vladno državno avstrijsko in magjaronsko. Tu se križa narodna ideja z državno. Zaraditega najdemo na Hrvatskem velehrvatski šovinizem v stranki Starčević-Frank, poleg nje napredno stranko, ki išče preko historizma avtonomije hrvatske-srbske narodnosti. V naravnem nasprotju teh dveh strank išče prva zaslombo po eni strani v ideologiji inteligence, v historizmu in velehrvatstvu, po drugi v neukosti ljudstva, v klerikalizmu in kmečki stranki, druga opira se na svobodomiselnost inteligenco ter srednje stanove obrtništva in trgovstva. V spremstvu industrije in veletrgovine in tam, kjer veleposestvo obratuje s stroji, nastopi delavska socialdemokratska stranka.

Slovenska, ki je kulturno in ekonomično najbolj razvita, kjer pa zato razlika stanov sega globlje v ljudstvo, kaže najbolj razvito strankarstvo v klerikalni, narodno-napredni in socialdemokratski stranki. Ker je slovensko ljudstvo s tremi četrtinami poljedelsko ljudstvo malega posestnika, ki je bilo vedno pod izključnim kulturnim vodstvom katoliškega, strogo organiziranega duhovstva, prevladuje klerikalna stranka. Ker Slovenci nimajo lastnega plemstva, zato pri slovenski klerikalni stranki odpada moment fevdalnega konservatizma, ter je klerikalna stranka obenem ljudska stranka. Ker je vsa industrija v rokah tujega kapitala, ker se je delavska masa kulturno zadrževala po vsiljevanju nemščine in laščine, zato se je tudi otvoritev neodvisne social-demokratske delavske stranke dolgo zadrževala. Industrija in veletrgovina je dobila krepkejši razvoj šele zadnjih 20 let; po fabrikah, rudnikih in skladiščih nabrani delavci so še po večini kmečki otroci. Delavstvo je zaraditega po eni strani konservativno, politično nezavedno in torej podvrženo vodstvu duhovstva, po drugi strani pa je vsled izkoriščanja po kapitalizmu inorodcev močno pristopno nacionalizmu kot odpor raznarodovanju. To

posebno v največjem industrijalnem in trgovskem centru, v Trstu. Zaraditega socijaldemokratska stranka na Slovenskem kljubu temu, da so Slovenci kulturno pred Bulgari, nima tako zdravega jedra kakor ona na Bulgarskem. Z razvojem industrije in trgovine in z rastočim izseljevanjem kmečkega prebivalstva v velika mestna centra pa se tudi v delavstvu vrši pravilen proces k vedno bolj prebujeni razredni zavesti. —

Citiranim izvrstnim izvajanjem dr. Tume pristavljam, da so nekateri drugi statistiki navajali čisto drugačne številke. Tako štejejo nekateri celo 2 milijona Arnavtov, število, ki je vsekakor močno pretirano. To število slišimo prav pogosto iz ust turkofilnih pisateljev, diplomatov in pa mnogih francoskih in italijanskih izvestiteljev, ki poslednjim ali Arnavtom samim verujejo, ker zaradi nepoznanja jezika ne morejo kontrolirati njihovih navedb. Ravnotako trde Turki, da je njihovih rojakov večje število, nego v resnici, pa tudi grški, bulgarski in srbski fanatiki, zlasti takozvani Velebulgari in Velesrbi, (katerih vrste se pa hvalabogu krčijo) so imeli navado proglašati vso Staro Srbijo, Macedonijo in kose Albanije za srbsko oziroma bulgarsko narodno posest. Poprej navedenim številkam pa moremo verjeti brez strahu, da bi bile iz narodnih ali strankarskih postranskih namenov potrjene, ker so nastale iz pisateljevega nagona izpoznati resnično dejanjsko porazdelitev narodnosti in njihove moči. Sicer pa soglašajo s temi navedbami tudi navedbe srbskega realista profesorja J. Cvijića, čegar popisna dela so znana in priznana tudi med nemškimi etnografi balkanskega polotoka.

Isto, kakor z narodnostmi, se je zgodilo tudi z veroizpovedanji. Turškega ljudskega štetja že nad 20 let ni bilo, in tudi takratno ljudsko štetje je bilo — turško. Zato nam to „uradno štetje“, ki ni niti znalo povedati, koliko prebivalcev ima Carigrad, ne more služiti niti od daleč za podlago cenitve. Prav tako ne številke, ki so jih v prejšnjih letih hudega medsebojnega narodnostnega in verskega boja v Stari Srbiji in Macedoniji navajali Grki, Velesrbi in Velebulgari, ki so, kakor pri narodnostnem, tudi pri štetju veroizpovedanj poizkušali doseči zase kolikor mogoče ugodno

število. Odkar so se pa narodnosti složile, — kar se je zgodilo še le v najmlajši dobi, ni bilo časa za štetje, ker je bilo treba pripravljati orožje. Z eno besedo, natančnih številk ne vemo. Moremo pa soditi po poročilih zanesljivih poznavalcev, ki sodijo nekako tako, kakor je navedel številke poprej citirani pisatelj.

Splošni kulturni položaj je v Turčiji bil od nekdaj pa do danes najslabši, kar si jih moremo misliti. Glavno krivdo nosijo Turki sami, Evropa pa nosi očitanje, da je ona bila vzdrževalka tega turškega sistema, ki bi se bil brez nje menda že zdavnaj sesul. Gospodarstvo Abdul Hamida, da ne govorim o njegovih prednikih, je znano celo nekoliko po Evropi. Mladoturška julijska revolucija iz leta 1908. ni na tem nič izboljšala, pač pa mnogokaj poslabšala. Mladoturki so sicer reformirali nekaj malega v upravi, t. j. namesto poprejšnje svojevoljnosti paš na lastno pest so uvedli svojevoljnost organiziranih mladoturških tiranov. Na mesto poprejšnje stare armade je stopila kolikortoliko modernizirana, z modernim orožjem oborožena, moderno oblečena armada, katero so vzeli v šolo nemški generali. Toda ta armada je služila v prvi vrsti za to, da je kar najbrutalneje zatrla vsako narodnostno gibanje v Turčiji. Mladoturki so se namreč zavedali kot narodni Turki. Njim ni zadostovala stara turška uprava, ki je skrbela le za to, da iztisne iz podložnikov padišahovih kolikor mogoče več harača in zopet harača, marveč so hoteli vse svoje narode raznaroditi in jih poturčiti. Toda bilo je prepozno. Srbske, bulgarske in grške vstaje, posrečena osvoboditev Srbije, Bulgarije in Grške, množee se čete, vedni upori Arnavtov, poprej v potokih krvi zadušene vstaje macedonskih Bulgarov v zadnjem desetletju so narode prebudile. Zato je poturčevanje rodilo latenten odpor. Ni dosegalo nobenih uspehov, a množilo že itak velikansko nezadovoljnost, povzročalo vedno izseljevanje ali pa tvorbo novih čet in komitejev. Položaj na Balkanu, ki je bil v zadnjem desetletju dovolj turbulenten, je postajal od dne do dne kalnejši. Arnavtska vstaja je to pokazala dovolj dobro in osebni znanci, ki so pred 4 leti potovali po Srbiji in Črni gori, so mi pravili,

da leži nekaj v zraku in da so tam vsi prepričani, da bodo nekega lepega dne „udarili“ ... Mi si nismo upali misliti na kak večji uspeh, le prosili smo v svoji notranjosti, naj bi usoda nanesla na bolje ... Narodi so se pa res pripravljali. Italijanska okupacija Tripolitaniije je bila prava dobrota zanje, ker je obrnila velik del turške in druge pozornosti nase. Znano je, kako se je oboroževala Srbija od aneksijske krize sem. Bulgarija je znala svoje priprave bolje skriti, pa je imela tudi lažjo pot po morju, dočim so Turki morali videti vsak top in vsak zaboj patronov, ki so ga ladje za Srbijo izkrcale v Solunu. Toda obenem so se ponavljale po raznih, toliko jugoslovanskih, kolikor avstrijskih, nemških in drugih listih vesti o nekih pogajanjih za veliko balkansko zvezo Turčije z ostalimi balkanskimi državami, potem so se ta pogajanja prekinila, pretvezno zaradi arnavtske vstaje, potem zaradi italijansko-turške vojne. Države so se pa tačas oboroževale naprej ...

Toda tudi prosvetno delo ni počivalo. Mislite si narod, ki je živel pet sto let pod turškim robstvom in skušajte si predočiti, kaj to pomeni. Skušajte si predočiti, da živite v Turčiji, ne da bi vas ščitil avstrijski ali nemški ali ruski ali kak drug konzul. Predstavljajte si, da zahteva okrajni predstojnik davek, okrožni doklado, vojak stanovanje, desetino, tlako, paša ali aga ali kdorkoli drugi tvojo hčer ali ženo ali imetje; predočite si justico, pošto, davčno upravo, predočite si šolstvo v narodu, ki pozna najvišjo modrost le v koranu. Le sličica iz pravne anarhije. „Extrait de la liste des crimes et delits commis en Vieille Serbie de 1899 a 1912 našteva le za Staro Srbijo v kratki dobi 12 let 349 umorov, 224 poskušanih umorov, 229 ropov, 6 oskrnitev cerkva in svetišč, 150 nasilstev, 63 požigov, 35 spolnih posilstev, 71 slučajev, da so Turki krščanske prebivalce s silo zadržali v ujetništvu in le v l. 1912. 48 slučajev, v katerih se je od ogroženih prebivalcev s silo zahtevala in izterjala odkupnina! Saj ni drugače mogoče, kakor da primejo narodi za orožje, potem, ko se jim je po petstoletni sužnosti posrečilo dobiti vsaj odmev tega, kar imenujemo zapadna kultura. V toliki

dobi robstva, nevolje, stiskanja in najkrvavejših krivic je narod v svojem razvoju, katerega si je pridobil s tako težkimi žrtvami, vendar začutil potrebo po daljšem napredku, začutil, da tako ne gre več in da mora biti temu prej ali slej konec. Balkanski narodi bi bili radi postali državljani katere koli države, ki bi bila prišla in jih rešila tako ali tako. Avstro-Ogrska bi si bila mogla napraviti na Balkanu drugo državo. Ali pri nas ni nikdo tega razumel, in če so kedaj Jugoslovani namignili na to, jih je nemško-magjarska javnost pitala z veleizdajniki.

O šolstvu v Turčiji ni govora. In vendar so neturški narodi čutili toliko potrebo po šolstvu, da so vkljub svoji revščini, vkljub dejstvu, da je moralo vsako privatno šolstvo biti vzdrževano od maloštevilne inteligence (trgovstvo, duhovenstvo), vzdrževali ne le mogo ljudskih, ampak celo nekaj srednjih šol. (Primerjaj poprejšnje v citatu navedene številke).

Torej: O pravni državi v Turčiji ni govora, o šoli ni govora, o enakopravnosti narodov ni govora, o priznanju narodov ni govora. Povrhu tega pa tudi mnogokrat ni govora vsaj o primitivnem blagostanju. Zemlja je agova, pridelki so agovi, živina je agova. Kmet, najemnik, dela in dela in oddaja vse gospodarju, sam si ohrani le življenje, obleko, streho. Morete si misliti, kakšno je to življenje, kakšna ta obleka, kakšna ta streha. Aga pa živi v Carigradu in Parizu. Ta kontrast! Iz takšne mizerije so se nemški satirični listi delali norca, češ, tudi ti tatovi, ušivci i. t. d. se že gibljejo? Toda Srb, Bulgar in Grk so hoteli sami zase rediti svoje prešiče, gojiti svoje olive, rediti ovce in presti volno in jo barvati in prodajati, sami zase pridelovati tabak, sadje, žganje in drugo, kar je doslej pridelovala neindustrijalna, primitivno agrarna Turčija.

Sod smodnika. Okrog njega žerjavica. To je bil Balkan do danes.

* * *

Z eno besedo: Balkan je bil doslej kos Azije v Evropi, kos srednjega veka v novem veku. Čisto razumljivo je, da

je tak položaj nevzdržljiv. Vsi balkanski narodi so stremili po osvoboditvi, vsak je skušal kolikor mogoče naglo dograditi svojo idejo, t. j. spoznati svojo zgodovino, svojo moč, svojo bodočnost, svoj program. Balkanski narodi so si končno res ustvarili svojo narodno idejo. Če zopet povzamemo poprej citirane številke, vidimo, da je bilo gospodarsko primitivnemu, v anarhičnih razmerah živečemu narodu jako težko izluščiti dejanske številke, dejanske razvojne smeri ter nekako realistično pojmiti svet, v katerem žive. Ni torej čuda, da so se ti narodi pri iskanju svoje narodne ideje zaleteli nekoliko predaleč in pretiravali to svojo skrbno negovano misel, prihajali na veliko veselje Turčije in turkofilne Evrope medseboj v spore, sovraštva in boje. Srbi so sanjali o oni veliki Srbiji, ki jo je bil ustanovil Dušan Silni, Bulgari so sanjali o carstvu Simeona, Grki o carstvu Justinijana, o cesarstvu, ki se je torej raztezalo od Save do Soluna, od Carigrada do Skadra, od Črnega morja do Jadranskega. Grki so si ustvarjali v fantaziji veliko bizantinsko cesarstvo, Bulgari Veliko Bulgarijo, Srbi Veliko Srbijo, v Macedoniji so se te tri smeri stekale, si nasprotovale. Srbi so zahtevali Macedonijo zase, Bulgari zase, Grki zase; Turkom in turkofilni Evropi so bili ti sanjači quantité negligeeable in prav ljubo jim je bilo, če so se ti narodi v tem boju za medvedovo kožo med seboj mesarili, si uničevali šole, samostane in celo včasih klicali drug po drugem na pomoč Arnavta ali pa celo Turka samega. Niti dinastijam posameznih že osvobojenih držav ta spor ni prizanesel, saj je kolašinska afera dokazala, da so v resnici obstojala neka stremljenja, ki naj bi odpravila gotova dinastična nasprotja med srbskim narodom, in vsem nam je v spominu Slivnica žalostnega imena in Pirota, ki sta tvorila višek klanja med bratskim narodom. Toda tudi tu Evropa ni brez krivde, zlasti ni brez krivde Avstrija. Berlinska pogodba leta 1878. je marsikomu na Balkanu odprla oči in med večno zmedo, med nasprotji, sovražnostmi in pokolji je na tistem rastla zavest velike jugoslovanske skupnosti in obenem z Grki skupne usode. Polom Rusije pri Čušimi in Mukdenu in aneksija Bosne leta 1908. sta pa končno pokazala pot, po kateri je

treba balkanskim narodom hoditi do osvobojenja. Praktična
Bulgarska se je že ta čas okoristila. Bulgari, Srbi in Grki
so se zavedali, da so vse velikogrške, velikosrbske, veliko-
bulgarske ideje nesmisel, da jim njihovi sanjavi imperializem
škodi več kakor panturški imperializem mladoturkov, ob istem
času pa so se vrnilo tudi iz Avstrije, Nemčije in Francije
mladi možje, ki so tam študirali po vseučiliščih in prinesli s
seboj v domovino novih idej, pa tudi novih izkušenj, kako
je treba delati, in obenem molčati, „biti zviti kakor lisica in
krotek kakor golobček“. Bulgari so že itak znani po svoji
treznosti, in kakor kažejo sedanja poročila, so se tudi Srbi
in Grki v marsičem otreli svoje širokoustnosti ter se temeljito
pripravili na borbo. Ideja Jugoslovanov je združenje v eno
ali drugo obliko. Zato smo narodnjaki mnogokrat obžalovali,
da so že obstoječe balkanske države pravzaprav zapreka taki
združitvi. Toda balkanske države so končno uvidele to tudi
same. V balkanskih narodih je zmagala ideja malega naroda:
Bulgarija, Srbija, Grška in Črnagora so se sporazumele, si
razdelile interesna okrožja ter s tem priznale to idejo malega
naroda oblikovavši jo obenem v idejo narodnostne države.
Če bi bile to velevlasti in Turčija same izpoznale, bi ne bilo
nikdar prišlo do vojne. Kajti zahteva balkanskih držav je bila
avtonomija Stare Srbije in Macedonije. Takrat naj bi se bila
avtonomija dala. Balkanski narodi bi bili dosegli, kar so hoteli,
Turčija bi si bila ohranila svojo posest. Toda prišlo je drugače
in — boljše. Vsaj doslej so jasno pokazali vojni dogodki, da
je prišel konec 500-letnemu robstvu, obenem pa tudi konec
stoletnemu separatizmu, in da je napočila za balkanske narode
nova doba, doba vsestranske neodvisnosti. Narodi make-
donski, bulgarski, srbski in grški (pa seveda tudi arnavtski)
si zadobivajo svobodo. Obenem zadobivajo ti narodi tudi
svojo politično državno obliko, tvoreč ne le vsak svojo državo,
ampak tudi vsi skupaj svojo državno zvezo. Upajmo vsaj,
da je vse to, kar se je doslej o dogovoru med balkanskimi
državami pisalo, resnica in ne le pobožna želja. Proklamacije,
ki so jih balkanski vladarji razglasili med svoje narode, dobro
kažejo njih misel, in če kaj, moramo balkanskim narodom to

pustiti, da se tam vladarjeva misel čisto drugače sklada z ljudsko voljo kakor smo tega vajeni mi. Bulgarski car, menda vodja zveze, je zasnoval svoj manifest bolj diplomatski, med njegovimi vrsticami se čita apel na Rusijo in s tem apelom opomin Evropi, češ, ne pomagaj vsaj našim sovražnikom, mi si bomo že sami pomagali. Črnogorski kralj se je skliceval na večne krivice, ki se vrše od strani Turkov in Arnavtov njegovemu narodu in njegovi državi, ter na dejstvo, da meja njegovega kraljestva še danes ni regulirana vkljub jasnim določbam berlinske pogodbe. Najboljše pa kaže zemljepisne, narodnostne in gospodarske aspiracije balkanskih držav oklic srbskega kralja Petra I. Ta oklic slove dobesedno: „Mojemu narodu! Najnovejši dogodki so postavili odločitev o usodi balkanskega polotoka iznova na dnevni red, obenem pa tudi odločitev usode Stare Srbije, slavne, toda potrte matere našega kraljestva, zgodovinske zemlje srbske države, slavnih naših kraljev in carov, pokrajine, kjer so se nahajale slavne prestolnice Nemaničev: Raša, Prizren, Priština, Skoplje. Tam žive bratje nam po krvi, jeziku, običajih, po narodni zavesti, željah, stremljenjih. Osvajalno in neznosno otomansko gospodarstvo uničuje te naše brate že stoletja. Celo od berlinskega zbora naprej so bili bistvo turške uprave umori, izgoni v Azijo, prisilno izseljevanje, nasilno poturčenje možkih in žensk, stiskanje naše vere, našega jezika, našega srbskega imena. Poprej so razdejavali Staro Srbijo brezobzirno in barbarsko, v ustavni dobi pa so to početje nadaljevali z vsemi sredstvi in z enim smotrom uničiti v turškem cesarstvu vse narodnosti, tako, da bi ostala le ena, otomanska. Novi ustavni režim se je trudil uničiti Srbijo tudi gospodarsko. Že poprej slabi, družabno, gospodarsko in finančno na ropu in srednjeveškem fevdalizmu sloneči sistem je postal za Srbijo še nasilnejši. Ta sistem je usilil Srbom tudi vojaško službo, ni pa odvzel vseh drugih težkih služb fevdalnega režima, ki so jim jih bili Turki naložili v preteklosti kot odkupnino od vojaške službe. Pa tudi brez tega nova doba Srbom ni zagotavljala niti podedovanih niti pridobljenih imetkov, niti ni varovala njihovega življenja. Večno nevarnost

so še pomnoževale slaba uprava, podkupljiva sodišča, stalna anarhija, ki je v zadnji dobi prikipela do vrhunca. Radi vsega tega je položaj Srbov v Turčiji postal nevzdržljiv. Ta nevzdržni položaj je že stoletja silil Srbe, da so se izseljevali iz Stare Srbije, od zadnje vojne s Turki so pa prihajali v naše kraljestvo tisoči obupanih in vsega oropanih begunov, s katerimi je Srbija danes prenapolnjena. Njihov pribeg nam je naložil mnogo gospodarskih žrtev. Pričakovali smo, da bo znala turška vlada ceniti našo požrtvovalnost, toda zaman. Niti ob svoji meji nismo imeli miru, ob oni meji, ki jo je mednarodna komisija po naši zadnji vojni določila večinoma brez obzira na njene prirodne predpogoje. Pogosti oboroženi pohodi, proti katerim smo morali sredi miru braniti svojo mejo z velikimi žrtvami, so zadrževali naš narod ob meji, da se ni mogel kulturno in gospodarski razvijati. Celo turško carinarstvo je na nerazumljiv način čisto uničilo trgovski promet v teh pokrajinah, zlasti se je turška vlada pokazala v vprašanju velikega mednarodnega, za obe državi in za gospodarsko življenje ostalega civiliziranega ozemlja važnega dela: od morja ločena Srbija se je že dolgo časa trudila zaman, dobiti od turške vlade dovoljenje za zgradbo železnice od srbske meje do Jadranskega morja, kar smatra Srbija za svoje življenjsko vprašanje. Razne turške vlade pa tudi niso razumele svoje dolžnosti napram lastnim državljanom, katerih prošnje in pritožbe so naletele na gluha ušesa, tako, da končno v celi evropski Turčiji ni bilo več zadovoljnega človeka. Položaj je postal Srbom ravno tako neznosen, kakor Bulgarom, Grkom, Arnavtom. Drug za drugim so se upirali: mohamedani, katoličani, pravoslavni. Vsled tega so tudi enako prizadete balkanske države v lastnem interesu kakor v interesu svojih bratov bile primorane doseči olajšave, toda vedno zaman. V zadnjih 34 letih so srbske vlade brezuspešno poskušale vsa diplomatska sredstva toliko pri velevlasteh, kolikor pri Visoki Porti. Toda ne dovolj! Ko so se pred leti poskušale reforme v nekaterih vilajetih evropske Turčije, večji del Stare Srbije ni bil deležen teh reform. Od svoje strani smo ukrenili vse, kar bi bilo moglo izboljšati položaj Stare Srbije.

S tem namenom smo stopili v stik z drugimi vladarji balkanskih držav, da poizkusimo s skupnim posredovanjem v Carigradu izboljšati, česar nismo več mogli prenesti. In ko smo še to poizkusili, nas je presenetila mobilizacija in koncentracija turških armad ob naših mejah. Seveda smo na to odgovorili z enakimi ukrepi. Vkljub temu smo s skupno zelo obzirno noto napravili zadnji poizkus, odpraviti trpljenje mirnim potom. V odgovor smo dobili nove pokolje in grozovitosti napram svojim bratom, novo kršenje mej, dokler ni Turčija odpoklicala svojih poslanikov iz Belegagrada, Sofije in Aten“. Do tu slika ta manifest zgodovino trpljenja narodov pod turškim gospodarstvom. Končno pozivlja manifest narode v evropski Turčiji na skupen upor proti dosedanjemu režimu ter proroško pravi, da hoče prinesiti združena armada vsem narodom, kristjanskim in mohamedanskim, to, kar je od nekdaj bil ideal vseh revolucij in vsega stremljenja modernega človeštva, namreč: Liberté, égalité, fraternité. Bulgari Bulgarom, Grki Grkom, Srbi pa narodom ob obalah Laba, Sipnice in Ibarja, Drina in Vardarja, torej narodom, živčim v Sandžaku, Kosovem in Stari Srbiji pa tja do Jadranskega morja. — Evropa je sprejela ta manifest z ogorčenjem. Vsi tisti narodi, ki so se borili 1793, 1848, 1866, 1870 za svobodo, enakost, bratstvo, narodnost, narodno državo in moč, za kulturo, proti svojevoljnosti, proti anarhiji, t. j. Francija (oficialna), oficialna Nemčija, oficialna Avstrija in oficialna Italija, niso imeli za ta manifest drugega, kakor besede ogorčenja, zaničevanja in kaznovanja. Kaj takega pa zakrivljajo sedaj balkanski narodi? Samostojnost hočejo, zraka za življenje, hrane, morja hočejo, svobode hočejo. Vkljub 500-letnemu robstvu niso izgubili svoje kulturne potence, marveč so si jo ohranili, zato jih zmerjajo danes sa „Schlavinerviertel“, za ušivce, tatove, razbojnike, poneverjalce, hohštaplerje, in ne vem kaj še vse. Oni isti Jugoslovani in drugi balkanski narodi, ki so skozi stoletja krvaveli ter s tem ohranili ostalo Evropo pred marsikterim turškim navalom, bratje onih Poljakov, ki so rešili Dunaj tačas, ko je moč Jugoslovanov bila preslaba, so v očeh velikih „Kulturträgerjev“ zločinci, takrat, ko nočejo več

biti tisti ušivci, za katere jih je napravila Turčija z dovoljenjem in soglašanjem kulturne Evrope. Za kaj se je vse brigala Evropa v zadnjih 10 letih: za kolonijalno politiko evropskega kapitalizma, ki je dovolil turški „Raubbau“ samo zato, da dobe evropske države čim več obresti. Celo balkanski socialisti so se izrekli za pripravljene boriti se proti narodni razdrobljenosti in ustvariti eno veliko in svobodno, gospodarsko in politično zajednico na Balkanu; celo mednarodni socialistični biro je izrazil v manifestu delavcem vseh dežel željo, da se ustvari federativna balkanska država kot edina garancija mednarodnega miru v odnosih na Balkanu. Le kulturne evropske vlade mala fide niso hotele videti aktualnih političnih problemov na kolonijalno osvojenem evropskem vshodu. Cela desetletja je sedaj tu sedaj tam vsplapolala makedonska revolucija. Evropa je dovolila, da so jo Turki zadušili s krvjo, ter je le obljubovala reforme in ustanavljala žandarske kore... Potem je počila arnavtska pobuna. Narod je stopil v revolucionarno borbo, skoraj zavladal državo, dobil nekaj obljub, pa se zopet vrnil domov. Evropa se za vse to ni brigala; prepustila je mladoturškemu komiteju v Solunu, staroturškemu v Carigradu, da se sama brigata za arnavtsko vprašanje. Avstrija je uničila carinsko zvezo med Srbijo in Bulgarijo, napovedala Srbiji carinsko vojsko, skušala ohraniti razdor med Bulgarijo in Srbijo, netila rumunsko zavist. Končno se je avstroogrski minister vnanjih zadev grof Berchtold obrnil na Evropo, naj s svojimi „sveti“ intervenira na Balkanu, da obvaruje status quo, ki bo pri moral balkanske države, da ostanejo mirne, in da prisili turško vlado, da vodi „politiko decentralizacije“. Balkanski socialni demokratje so v formalnem pa tudi v popolnem stvarnem sporazumu z balkanskimi vladarji nastopili proti taki evropski intervenciji v balkanske zadeve*). Kulturna Evropa vsega tega ne razume in prosluli Chlumecký se čudi, da balkanske države nikakor ne morejo razumeti, da se status quo čita na dva načina. Izvenevropska Turčija je polna evropske samopašnosti, evropska Turčija se pa ne sme osvoboditi, marveč mora ostati tudi

*) Glej izvajanja Živka Topolovića (Naši Zapiski, leto IX. 1912, št. 10).

polna evropske samopašnosti. Toda mi Jugoslovani, ki gledamo sicer s tesnobo vse te mahinacije odičene z moralnim ogorčenjem nad rusko perfidnostjo, bulgarsko prefriganostjo, srbskim širokoustenjem, črnogorsko predrznostjo in grškim pohlepom in ki se zgražamo nad geografsko nevednostjo in politično omejenostjo raznih nacionalističnih listov, vendarle vidimo, kar smo že ob začetku vojne trdno upali, da bo jugoslovansko orožje blagoslovljeno in uspešno, do onega konca, ki mora priti, če sedaj ne, pa kedaj pozneje. Moralno tako upravičena stremljenja, kakor so naša, se pač dajo zavleči, ne pa obrezuspešiti. Kajti borba na Balkanu je borba za osvobojenje in zedinjenje narodov in za kulturni napredek ter tako le nadaljevanje onih žrtev, onih borb, ki jih je nekdanja Evropa prevzela nase ob času, ko je sama imela podobne težave.

Toliko se govori o ogroženih interesih evropskih držav na Balkanu, toliko je bilo ob začetku vojne kokodakanja o intervenciji! In čemu vse to?! Bulgarija ne sme k Egejskemu morju, Srbija ne sme k morju, Avstrija naj bi prišla na Solun. Pa kako to? Ali naj Avstrija zasede Srbijo? Ne! Avstrija govori o nekih trgovskih interesih, ki bi se morali ščititi z orožjem, če treba; govori, da je miroljubna, da pa vendar ne more dopustiti, da bi kakšna balkanska zveza odjedala te avstrijske dobičke, uničevala te avstrijske interese, in podobno. Enako je začela govoriti Rumunija, češ da jo povečana Bulgarska ogroža. Kakšni pa so tisti naši interesi, če tudi trgovski, ki so tako važni, da temelji na njih naše stališče Avstrije kot velevlavsti? Kakšna „velevlast“ je to, katere trgovina je tako slaba, da njeni odjemalci ne smejo biti samostojni, marveč morajo na veke ostati male države brez morja, brez industrije, državnice, ki ne smejo med seboj biti v nobeni carinski zvezi in pa izven teh državic narodi brez bogastva, brez zemljišč, brez živine, brez šol, brez sodišč, brez uprave? Kaj je moderna Avstrija res tako gnila, da ostane velevlast le tako dolgo, dokler drži Turčija bedne balkanske narode v okovih?

Treba si bo vendar ogledati, v kakšnih gospodarskih zvezah smo mi z Balkanom, kaj izgubimo s samostojnostjo

Balkana, in v koliko bi taka izprememba na Balkanu vplivala na notranje avstrijske razmere. Morda bo potem jasnejše, da je vse govoričenje o trgovski in politični velevlastni poziciji, kakršna je ali bi morala biti ta država po svojem prirodnem, narodnem in zemljepisnem ustroju in položaju, jalovo. V zadnjih dneh spoznavamo marsikaj iz avstrijske notranje in zunanje politike, kar smo doslej le slutili. Čimbolj pa spoznavamo, tem grša je slika, ki se odkriva pred našimi strmečimi očmi. —

Oglejmo si samo one številke o naši trgovinski zvezi s Srbijo, kakor jih prinaša „Trgov. Vestnik“ (št. 10, IX, 15/10.12).:

Kako važen je balkanski trg za nas, se razvidi dobro iz tretjega zvezka definitivnih statističnih posledkov naše zunanje trgovine v l. 1911., ki ga je pravkar izdalo trgovinsko ministrstvo.

Jasno nam kažejo številke, kako se je uvoz v našo državo povečal, saj se je importiralo l. 1911. za kakih 3275 milijonov kron, dočim je ves uvoz iz tujih držav v našo državo v l. 1910. znašal le okroglo 2930 milijonov kron, torej za 345 milijonov kron manj. Naš izvoz v druge države pa je celo nekoliko nazadoval, znašal je namreč l. 1911. okoli 2583 milijonov kron, t. j. za kakih pet milijonov kron manj nego l. 1910.

Nemčija in zapadne države sprejemajo vedno manj našega blaga, da pa je kljub temu naš izvoz lansko leto približno ostal na isti višini kakor v l. 1910., se imamo zahvaliti balkanskim državam, zlasti Srbiji in Rumunski, ki sta importirali veliko več našega blaga nego v prejšnjem letu.

Pri naši trgovini s **Srbijo** so se lani že blagodejno pokazale posledice trgovinske pogodbe, ki je stopila v veljavo dne 23. januarja 1911. Čeprav je ta pogodba preveč prikrojena željam veleagrarcev, ki imajo v naši monarhiji odločilno besedo, vendar je dosti boljša nego brezpogodbeno stanje, v katerem je za obe sosedni državi veljala avtonomna carinska tarifa. Izvoz iz Srbije se je zvišal proti l. 1910. od 11·8 na

42·6 milijonov kron, to je za 30·8 milijonov ali 261 odstotkov, narasel je pa tudi naš uvoz v Srbijo od 18·7 na 40·1 milijon kron, torej za 114 odstotkov. Srbski izvoz zadeva predvsem zaklano živino, katere se je eksportiralo v našo državo v preteklem letu za 11·6 milijonov kron (l. 1910. le za 68.000 kron), dalje perotnino (5·6 milijonov kron pro 66.000) in sadje (+ 4·5 milijonov kron).

Kako se razdeli naš izvoz v Srbijo na posamezne predmete, kaže ta-le tabela:

	1910	1911	izvozilo se je več
	tisoč kron		1911
			za tisoč kron
železo in železni izdelki	1.109	5.027	3.918
bombaževina	1.498	4.564	3.066
konfekcijski izdelki (klobuki, perilo, obleka)	229	1.884	1.655
volнено blago	787	2.215	1.428
usnje in usnjati izdelki	1.169	2.585	1.416
sladkor	6	1.429	1.414
kovinsko blago	301	1.295	994
surovi in obtesani les	455	1.235	780
platneni izdelki	275	1.048	773
stroji in aparati	1.996	2.743	747
leseni izdelki (pohištvo)	330	954	624
stekleno blago	74	613	539
papir in papirnati izdelki	465	992	527
svilnato blago	29	423	394
orodje in ure	119	384	274
sveče in milo	10	279	269
mineralno kurivo	886	1.155	269
kemične snovi in izdelki	351	609	258
lončevine	64	294	230
firneži in barve	82	293	211
vžigalice	386	596	510
slad	70	270	200

Iz tega razpregleda se vidi, kako do malega vse vrste industrije participirajo na našem izvozu v Srbijo, dočim se srbski uvoz v našo državo omejuje le na nekatere surovine, ki bi mogoče sčasoma le pripomogle, da se nekoliko odpomore neznosni draginji v naši državi, ki tare istotako meščana kakor kmeta. Seveda bi se morala trgovinska pogodba s Srbijo izdatno prenarediti.

IV.

Avstrijska notranja politika nosi prav tako kakor zunanja pečat nesrečnega dualizma ali bolje rečeno polovičarstva. To pa ne le v narodno-političnem oziru, marveč, in to je posebno bolešno, v vseh vprašanjih, ki tvorijo skupno državno življenje. Ne glede na to, da narodnostni spori izvenredno neugodno vplivajo na svoboden razvoj n. pr. justice, uprave in šolstva, ker se bore narodi medseboj (kakor smo že omenili) za vsako mesto od najnižjega sluge pa do najvišjega predsednika in svetnika, trpi pod to razoranostjo vsako velikopotezno zakonodajno delo, trpi socialna politika, trpi trgovina in trpi parlamentarizem. Država, ki je že od prirode predestinirana biti država enakopravnosti in avtonomije ne-le narodno-politično in državnopravno, marveč tudi socialno, v državi torej, ki bi v svojem državnem in pravnem razvoju vsled obilice svojih prirodnih moči mogla prav uspešno konkurirati z Anglijo, se šopiri oni upravni centralizem, ki ga je uvedla na celem kontinentu francoska revolucija; s tem upravnim centralizmom se širi namesto demokracije demagoštvo in razne vlade smejo parlamentu groziti, kakor češ, če parlament tega predloga ne sprejme, ga razpustimo. Nikdar se ni še v Avstriji zgodilo, da bi bil kabinet padel vsled nevolje zbornice niti ne izvemši sloviti Badenijev padec. Vedno so stale za parlamentom druge moči, ki so ostajale skrite očem navadnih državljanov. Sto in stoletna nit se je pletla med kabinetom, ministrstvi, fiduciarji, vlačili so tudi vladarjevo ime v ta nečedna mešetarjenja, v zadnji dobi se pogosto imenuje ime prestolonaslednika. Visoki generali in nekoliko

prominentnih oseb tvori baje nekako vojno stranko, ki je baje klerikalna, slavofilna, nekako grossösterreichska, v smislu, da treba ponižati Magjare in se do preklica toplo zavzemati za trializem. Vrhutega se zdi, kakor da Avstrija niti ni več avtonomna, ampak da je v gotovih stvareh provinca Ogrske. N. pr. pri vprašanju o uvozu prekmorskega mesa se je avstrijski ministrski predsednik skliceval na to, da Ogrska tega uvoza v Avstrijo ne dovoli (formalno javno-pravno se je skliceval seveda na določbo — zdravstvenega zakona!) Vsa naša notranja politika nosi pečat nesamostojnosti, posebno se to pozna v gospodarski politiki, v našem razmerju do Bosne in Hercegovine. Ogrri nam ne dovole zemljiškega odkupa bosenskih kmetov, Ogrri nam ne dovole odpreti mejo, Ogrri nam diktirajo različne mlinske pogodbe, oni nam diktirajo, katere železniške zveze smemo zgraditi in katerih ne. Sedanja splošna volilna pravica v državni zbor je le izjema, ker volijo deželni zbori in občine še po kurijah. V teh deželnih zborih se v malem odigrava to, kar se odigrava v velikem v celi državi. Menda ga ni v Avstriji deželnega zbora, ki bi bil stalno delazmožen, vsakega razceplja bodisi stalno bodisi periodično ali narodnostni ali pa strankarski dualizem. Kurz naših državnih papirjev stoji malo nad 80 %. Deželne finance so v mizernem stanju. Pri tem je letošnji državni proračun prekoračil tri milijarde. Druginja postaja neznosna, z eno besedo, zdi se, da je naša država kup nesreče in žalosti. Toda nikogar ni, ki bi posegel s svojo roko krepko v to štreno in jo razvezal, sami pritlikavci jo vlečejo na vseh koncih in krajih v še ožje vozle. Včasih se pa naši generali ojunačijo in takrat govore strašno hrabro. Ni še mnogo tega, kar smo prikrito, pa vendar razumljivo grozili Italiji, kmalu potem smo ob strani Nemčije s svojo schimmernde Wehr grozili celi Evropi in vendar smo plačali Turčiji 55 milijonov turških funtov odškodnine za „anektirane državne gozde“, sedaj smo grozili Srbiji. Povrh vsega tega, kot vredna izpopolnitev dualizma, rijejo med nami še druge tendence mnogo obskurnejše nego toliko zmerjane narodnostne. „Grossösterreich“ — idejo zastopajo gotovi visoki krogi.

Karakterizujemo jo zadosti, če povemo, da je to ideja države, podobna Bachovi v času konkordata, s plemstvom, visoko duhovščino, močno armado, nezavednimi narodi, večjo deželno-zborsko avtonomijo, socialno-politično zaostalostjo. Podobno potem imamo idejo popolne ločitve Ogrske od Avstrije, tako, da bi ostala samo personalna unija. To so magjarske stranke 48-nikov in 67-nikov. Poslednja je namreč samo za eno laž bogatejša od prve in na taktiki nekoliko različna od nje.

Pangermanizem je tretja močna struja, ki se v zadnji dobi res ne kaže tako radikalna kakor nekoč s Schönererjem in Wolfom, ko je zahtevala Habsburžanom v zasmeh in avstrijskim narodom v pogubo naravnost carinsko unijo z Nemčijo. Značilen fotografičen posnetek te struje vidimo v dejstvu, da so Vsenemci zahtevali, naj bi se avstrijske cesarske insignije odstopile Hohenzollerjem kot pravih dedičem nekdanjega rimsko-nemškega imperija, in danes se uveljavlja Vsenemštvo na poprej opisan način narodnostnega boja, ko se v justici in upravi nič manj kakor v gospodarstvu borita mož proti možu. Kurz notranje in zunanje avstrijske politike je danes tak, da je germanski, ne da bi bil avstrijski, da je v interesu onih, ki hočejo slabo Avstrijo, združitev avstrijskih Nemcev z Nemčijo, popolno uničenje avstrijskih in drugih Slovanov, zvezo s samostojno, močno, fevdalno Ogrsko. Neorientiranost širokih narodovih plasti in umetno gojena narodnostna mržnja dovoljuje, da so se razni vsenemški ali nemški centralistični ali magjarski politični maherji smeli dovoliti proti avtonomističnim, pa za Avstrijo edino prirodnim težnjam najnesramnejše denunciacije n. pr. „vom rollenden Rubel“, o panslavizmu, o ruskih mahinacijah, o jugoslovanskem iredentizmu i. t. d. In vendar vseslovansko gibanje nikdar ni bilo političnega niti sploh kedaj realnega značaja, marveč je ostalo vedno le utopija, ki je pa postajala tem nevarnejša Slovanom samim, čimbolj so jo nasprotniki obrekovali, morda v dobri veri, da je vse res, kar so si domišljevali o avstrijskih Slovanih moskovski dobrotvorci. Vsa ta notranja zmeda je v tesni zvezi z jugoslovanskim vprašanjem. Treba je tu rešiti stališče Slovanov v avstrijskem Primorju, rešiti hrvatsko-

ogrsko vprašanje, odgovoriti je, v kakih zvezah je Avstrija z Balkanom in kaj je njena naloga tam doli, ter konečno, kakšno naj bi bilo razmerje velikemu Balkanu prijazne Avstrije z Nemčijo in ostalo Evropo. Razmerje Avstrije napram Balkanu je čisto nejasno, nepoznato, našim državnikom morda bolj, kakor nemškim in angleškim. Druga polovica devetnajstega stoletja je zaradi velikanske industrijalne produkcije zapadnih držav našla tudi politični ventil za to produkcijo v državnem imperializmu in v kolonizaciji. Anglija se je razširila v centralni in južni Afriki, Nemčija v centralni Afriki, Francija v Algiru, Tunisu in Maroku, Rusija v Perziji in Mandžuriji, v zadnji dobi Italija v Tripolitani. Predmet tej kolonizaciji je bila tudi Sirija, važna, ker gospoduje nad Sueškim prekopom in ker ne daje le pomorsko, ampak tudi kopno zvezo z Indijo. Znan je veliki kolonijalni gospodarski dvoboj Nemčije z Anglijo, ki se kaže zlasti jasno v gradnji bagdadske železnice. Nemčija in Anglija sta se ugnezdili tudi v Carigradu. Poleg njiju je pa tam investiranega mnogo francoskega, italijanskega in ruskega kapitala. Sredi med temi kolonijalnimi in imperialističnimi državami je imela Avstrija eno edino prosto pot v pokrajine, kjer ni bilo niti razvitejše agrarnega, kajli industrijalnega gospodarstva. Vrhutega ima Avstrija dostop do morskega rokava, ki pa tudi sam ne vodi na svetovno morje, marveč le na Sredozemsko, ki ga je nekoč Napoleon III. imenoval „francosko jezero“. Tako je Avstrija, dasi že v zgodovini skozi 200 let skoro monopolna lastnica trgovine z Balkanom, postala v drugi polovici devetnajstega stoletja šele prav navezana nanj. Z že poprej omenjenim zemljepisnim ustrojem obeh ozemelj in z njiju zemljepisno skupnostjo se gospodarski položaj monarhije sklada. Z železnicami smo zvezani z Rumunijo, Srbijo, Bulgarijo in Turčijo. Po morskem potu dospemo v Črnogoro, Albanijo, zapadno Grško. Donava nas veže z Balkanom in Črnim morjem. Trst je izhodišče za naš balkanski promet. Trst je prav primerno zvezan s svojim ozadjem in obvladuje ves avstrijski eksport blaga, kakor kave, riža, sladkorja, papirja, lesa, goriva i. t. d. Iz balkanskega ozemlja pa dobiva zlasti žita, kože, krzna, korint, tabaka i. t. d.

S Trstom imamo dostop v Solun, Carigrad, Varno in Konstanco. Podlaga za gospodarstvo balkanskih držav je poljedelstvo in živinoreja. Industrija se je komaj začela v Rumuniji, povsod drugod pa zadostuje domačim potrebam srednjeveška manufaktura, za večje potrebe pa uvoz. Razvitejšo trgovino ima radi svoje lege le Grška, tako, da je notranji Balkan ob ugodnih političnih razmerah eden najboljših odjemalcev našega blaga. Turško gospodarstvo pa je povzročilo, da je še velik del zemlje neobdelan, (v površini pred vojno):

V	je v odstotkih			
	njiv	travnikov, pašnikov	gozdov	neprodukt. zemlje in pušče
Rumuniji . . .	42·2	12	19·7	25·8
Srbiji . . .	34·7	14	38	13
Bulgariji . . .	26·7	50	17	6
Grški . . .	17·5	36·5	15	31
Evrop. Turčiji	10·5	40·0	8	41·5

Zemlja je v teh deželah marsikje deviška, ker ni bilo dovolj rok, ki bi jo bile obdelale. Saj je stara resnica, da latifundiaro gospodarstvo ni intenzivno. Celo mladi agrarni državi kakor Bulgarska in Srbija nista mogli obdelati več zemlje, vkljub ugodnejši zasebno-gospodarski obliki nego v Turčiji, ker je premalo ljudi.

Balkanske države imajo (pred vojno):

	površine	prebivalstva	na km ²
Rumunija . . .	131.000 km ²	6·86 milij.	52
Bulgarija . . .	96.000 "	4·04 "	42
Srbija . . .	48.000 "	2·82 "	58
Črnagora . . .	9.000 "	0·27 "	25
Grška . . .	65.000 "	2·63 "	40
Turčija . . .	169.000 "	6·13 "	36

Neturške države pridobivajo vino, pšenico in turščico, tako zlasti Bulgarija, olive, imajo visoko razvito prašičerejo in ovčjerejo, vse to pa z zelo primitivnimi sredstvi. Govedoreja ima mnogo prirodnih predpogojev, vendar je oplemenitba skoraj nepoznana. Srbija in Bulgarija sta nekaj na boljšem, Turčija pa redi skoraj izključno le ovce in koze. Vse balkanske države hranijo v sebi izredno mnogo mineralnega bogastva, ki pa še ni dvignjeno. Mala in domača obrt tvori skoraj izključni industrijalni pokret, kapitala, podjetnosti, prometa, primernih prometnih žil še povsod nedostaja. Nekdanja gospodarska indolenca bo še dolgo zadrževala vsak velikopoteznejši gospodarski razvoj. To gospodarsko ustrojstvo je kakor nalašč za Avstrijo. Avstrijska industrija, ki je navezana na eksport, ker ni doma dovolj možnosti razvoja, dokler sta še dve tretjini avstroogrske zemlje veleagrarni, ima v neagrarnem (t. j. maloposestnem) poljedelskem Balkanu svojega najboljšega odjemalca, molzno kravo. Naš balkanski uvoz in izvoz je bil naslednji:

Uvoz iz Avstro-Ogrske v balkanske države:

V države	v milijonih kron						
	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Rumunijo .	38·82	35·34	34·45	30·99	125·50		
Srbijo . .	68·53	30·31	11·23	15·44	26·50	18·7	40·1
Bulgarijo .	13·21	7·51	6·07	4·57	10·10		
Grško . .	20·75	24·74	24·12	26·27	17·00		
Črnogoro .	1·11	0·77	0·90	0·83	0·60		
Turčijo . .	44·17	45·56	41·97	41·24	43·90		

V tej tabeli vidimo neugoden vpliv zgrešene avstrijske trgovinske politike nasproti Srbiji.

Izvoz iz balkanskih držav v Avstrijo.

Iz	V milijonih kron						
	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Rumunije .	84·73	101·04	110·06	92·72	91·80		
Srbije . .	30·41	20·34	26·42	26·20	19·30	11·8	42·6
Bulgarije .	28·02	18·29	27·15	24·41	27·70		
Grške . .	16·59	20·81	26·04	18·16	19·34		
Črnogore .	1·40	2·43	2·07	2·52	2·30		
Turške . .	94·54	113·79	109·02	83·09	92·40		

Čisto jasno je torej, da temelji stališče Avstrije kot velevalsti na gospodarski kolonizaciji, skoraj bi rekel na *pénétration pacifique* celega Balkana. Druge države so našle v svojih kolonijah neomejeno možnost za svoj razvoj. Naša je navezana izključno na Balkan ne le zato, ker je zemljepisno ž njim zvezana in ker je zemljepisno izključena od vseh drugih kolonij, marveč tudi zato, ker ne moremo, ker ne nadkriljujemo nobenega drugega svojega soseda, marveč edinole Balkan. Vrhutega se je vkljub vsenemškim aspiracijam pričela izpremenjena avstrijska državna ideja vendar uveljavljati. Poprej je bilo avstrijsko stremljenje do moči obrnjeno v Nemčijo in Italijo. Po letu 1866. je vsega tega konec. Kaj sledi iz tega gospodarskega in političnega položaja? Avstrija ima preko Balkana prosto pot do Egejskega in Črnega morja in do Carigrada, ona ima svojega edinega in najboljšega odjemalca v balkanskih narodih ter mora vsled tega skrbeti, da se i gospodarsko i politično bodisi ohrani status quo, bodisi, da se predpogoji za njeno gospodarsko uveljavljenje izboljšajo. Vsled tega je stala Avstrija dolgo časa na stališču tega statusa quo, ki je bil tudi v interesu Turkov. Po avstrijskem naziranju so osvobodilna stremjenja

balkanskih narodov škodovala avstrijskemu gospodarstvu nele mimogrede, marveč stalno. Balkanski narodi so se namreč morali osvoboditi, če niso hoteli poginiti; ker niso našli svojega zaščitnika tam, kjer so ga iskali, v Avstriji, so se vrgli Rusiji v odprto naročje. Namesto nas je postala Rusija zaščitnica balkanskih narodov in njihova prijateljica. Tako si je Rusija pridobila precej ugodna tla na Balkanu. Posledica tega je bila osvobojenje balkanskih narodov, dočim je Avstrija zasedla Bosno. Notranja nasprotja med Nemci in Magjari ter Slovani so bila precej verna slika zunanjih političnih avstrijskih tendenc proti jugu, dokler se ni izcimilo iz večnega kaosa končno akutno jugoslovansko vprašanje. V svoji veliki notranji slabosti, ki jo je sama zakrivila, se je Avstrija izogibala vsaki krepkejši balkanski politiki. Z nemško ofenzivo se ni mogla udejestviti, saj bi jo aneksija l. 1908. skoro bila stala milijarde, jugoslovanske politike pa ni hotela ali pa tudi ni mogla voditi zaradi notranjega odpora, državnopravno zasidranega v nemško-magjarskem dualizmu. Saj bi se niti l. 1908. ne bila upala anektirati Bosne, da ni bilo Čušime in Mukdena. Vkljub temu pa je tisti čas res le Nemčija prihranila Avstriji vojno proti eni mali in dvema velikima državama. Zlasti še od aneksije l. 1908. naprej je torej Avstrija balkanska sila in zlasti še od takrat je akutno vprašanje, ali se bo ta balkanska sila udejestvila proti balkanskim državam tako, da bo primorana opustiti vsenemško misel, opustiti status quo in osvojevalno politiko ter postati namesto Rusije prijateljica balkanskih držav in se veseliti, da te države zmagajo Turčijo, si razdele pridobljeno ozemlje ter tako osvobojene stopijo v dobičkanosnejšo gospodarsko zvezo z nami. Doslej se Avstrija ni držala tega načina. Predlog avstroogrškega ministra Berchtolda o politiki decentralizacije na Turškem ni po mnenju socialista Parvus-a (Le jeune turc z dne 5. septembra 1912.*) nič drugega nego očitna ponudba Arnavtom, da se upro na Avstroogrsko kot svoje zaledje, kot svojo ariergardo. Kajti s tem predlogom prihaja Avstroogrška v turško-albanski spor kot zaščitnica Arnavtov,

*) Glej „Naši Zapiski“, IX, 1912, št. 10. članek D. Tucović-a: Prodiranje Avstroogrške na vshod.

razlikujoča se od mnenja Italije in od mnenja Turčije. Ona skuša učvrstiti v Albaniji svoj politični prestiž, predno bi Italija končala vojno, kakor je s sistematično akcijo že poprej utrdila svoj gospodarski prestiž. Kakor to lepo razlaga Parvus, se vshodna politika Avstrije in Nemčije odlikuje v tem, da vodita ti dve velevlasti velik račun o trgovskih interesih. Glede ostalih velevlasti, o Franciji, Angliji, se mora reči, da so zanemarile trgovinske interese na vshodu; dočim udeležba Anglije in Francije pri trgovinskem prometu s Turško vedno bolj zaostaja, pa Avstroogrška vsled svojega ugodnega zemljepisnega položaja in Nemčija vsled svoje gospodarske moči in državne udobnosti jako naglo razširjata svojo trgovino na vshodu.

Parvus podpira svoje mnenje s fakti, ki jih nudi statistika turškega uvoza, nedavno objavljena od angleške trgovske zbornice v Carigradu. Po tej statistiki je turški uvoz iz Anglije, Francije, Avstrije in Nemčije od leta 1887. do 1910. narastel od 10 milijonov F na 25 milijonov ali za 150%. Vse te države so povišale svoj izvoz s Turčijo. Toda to povišanje se je izvršilo v jako raznoterem razmerju. To razmerje dokazuje, da Anglija in Francija v primeri z Avstrijo in Nemčijo zaostajata, izgubljata. Pri turškem uvozu je bila udeležba teh 5 velevlasti v %:

	1887	1910
Anglija . . .	61%	35%
Francija . . .	18%	11%
Italija . . .	3%	12%
Avstrija . . .	13%	21%
Nemčija . . .	6%	21%

Pred 24 leti sta Anglija in Francija dajali $\frac{8}{10}$ turškega uvoza, danes pa dajeta vsega 46 %, torej izpod polovice. V začetku te periode ni turški uvoz pri Nemčiji dosegel niti tretjine onega pri Franciji, danes pa uvaža Nemčija na Turško 100 % več nego Francija. V soglasnosti s celokupno politiko na vshodu je Avstrija, kakor pravi Parvus, ustvarila v Albaniji pravi monopol. V južni Albaniji mora računati z italijansko konkurenco, pa je Italijo vendarle nadkrilila. Tako pride n. pr.

od vse vnanje trgovine Drača 49⁰/₀ na Avstrijo, 17⁰/₀ na Italijo, od uvoza Drača 39⁰/₀ iz Avstrije, 18⁰/₀ iz Italije, 11⁰/₀ iz Anglije, 24⁰/₀ iz Turčije in 6⁰/₀ od ostalih držav. Po teh številkah se vidi, da je Albanija v gospodarskem oziru že sedaj močnejše vezana na Avstroogrsko kakor na Turčijo. Turško-italijanska vojna je zadala udarec trgovini Italije z Albanijo in se je jako povišala premoč Avstrije. Sedaj pa hoče Avstrija z Berchtoldom dobiti tudi politično bitko. Dočim vodi Italija krvavo in drago vojno, pretvarja Avstrija Albanijo v ekonomskem oziru v avstrijsko provinco in povečuje hkratu svoj politični vpliv. Tem besedam pristavlja Tucović: Neopaženo, a neprestano se vrše na Balkanu procesi prodiranja kapitalističnih držav Evrope, v prvi vrsti kadar se govori o evropski Turčiji, Avstroogrške. Parvus-ov članek ima nekoliko dragocenega dejstva in migljajev. Ali sme biti to ravnodušna stvar za balkanske državnice? Ali ojačevanje Avstroogrške v Albaniji nima istega pomena za nadaljni razvoj političnih odnašajev na Balkanu in usodo balkanskih narodov, kakor njeno učvrščenje v Bosni in Hercegovini? Za ekonomskim prodiranjem slede politični koraki diplomacije, intrige, intervencije, podkupljenja in vsa neizbrana sredstva, ki služijo v korist ojačenja političnega vpliva in teritorialnega osvajanja. Za balkanske narode in države je samo ena pot k rešitvi: vzajemno seskupljanje v politično, ekonomsko zajednico, ki bo sposobna, da živi sama, da se brani in razvija. —

Avstrijska politika zadnjih 10 let je bila, kakor jo v zadnjem času imenujejo nezadovoljneži, politika zamujenih priložnosti. Za nas Jugoslovane je to čisto dobro, kajti s tem so imele balkanske države toliko časa, da so se pripravile na vojno proti petstoletnemu tlačitelju Turku, kakor se sedaj kaže, uspešno pripravile in je Avstrija postavljena pred fait accompli. Avstrijsko diplomacijo so balkanski dogodki prehiteli. Vse oficialne izjave naših državnikov in pisava avstrijskih, nemških in magjarskih listov to značijo. Stürkgh je govoril o reformah, o miru, miroljubnosti, pa ne za vsako ceno in v vsakem slučaju, nekateri listi so zahtevali takojšno oboroženo intervencijo, drugi pomilovali borzo, tretji ugibali, večinoma

prorokovali smrt statusu quo, mnogo jih je začelo čisto drugače pisati o balkanskih državah, tako, da je jako razveseljivo čitati eden in isti list pred in po bitki pri Lozengradu. Kmalu so se pričeli tudi v Nemčiji oglašati glasovi, ki svare Avstrijo, češ: ali se udaj v status quo, „oder es gibt ein Malheur!“ Tako je prišlo, da so se v Avstriji razne revije, pol oficijozne, vojaški listi in podobno, začeli izrekati za to, da bi Avstrija odpovedala Turčiji svojo prijaznost ter sicer ohranila svoje gospodarsko stremljenje na Balkan, toda v prijateljstvu z balkanskimi državami. V času, ko to pišemo, je že mnogo listov jelo priporočati, naj bi Avstrija priznala dalekosežne državne izpremembe na Balkanu, dočim se poloficijozno stališče še vedno krčevito drži formule: odpovejmo Turčiji prijateljstvo, prisilimo jo k reformam, ki pa ne smejo biti take, da bi bil količkaj dotaknjen status quo! Ta status je temeljna nota te žalostne avstrijske politične mačje godbe. Prosluli Chlumecky se ne sramuje govoriti: Ein ausschlaggebender Sieg über die Türkei droht daher die papierene Welle zum Schutze des status quo zu zerreißen, und in diesem Falle wird Österreich wohl oder übel gezwungen sein auch seine Ansprüche anzumelden, Ansprüche, die es im Vertrauen auf die eigene Kraft und auf die treue Hilfe des deutschen Aliierten auch gegen etwaige europäische Empfindlichkeit wird verfechten müssen.“

Zato priporoča Chlumecky naglo oboroževanje in dovoljevanje vojaških kreditov. Dogodki na Balkanu mu ne pomenijo nič drugega, kakor obteženje našega političnega in diplomatskega položaja v evropskem koncertu. Toda kmalu se je videlo, da Chlumecky ni sam in da jih je mnogo njegovega mnenja. —

Aerenthalova politika, ki je hotela monarhiji zagotoviti prijateljstvo močne otomanske države, in je tako postala konservativno-balkanska politika, naslonjena tudi na Nemčijo, je pa postala nemogoča. Turčija je našla svoj denar izven Dunaja in Berlina. V isti meri, kakor so Anglija, Francija in Rusija izpodrivale nemški kapital na vshodu, je padalo tudi spoštovanje pred nami. Tako smo si vkljub svoji zahtevi, postati

gospodujoča balkanska velevlad in vkljub 200 letnemu monopolu sami odgnali balkanske države, se naslonili na Nemčijo, ki mora sama zopet na novo pridobiti v Carigradu izgubljeni vpliv, se družili s Turčijo, ki je tako gnala, kakor kažejo ravno zadnji dogodki, ter za vse to postali najbolj osovražena država na Balkanu, pozitivni dobiček od tega je pa malenkosten. „Imamo“ pač Albanijo, katere dosedanji izvoz je znašal preko Drača l. 1910. 4,830.000 fr. in 1911. 1,770.000 fr. in preko Valone 4,770.000 fr. oz. 1,425.000, uvoz pa 4,765.000 fr. in 4,400.000 fr. oziroma 2,255.000 fr. in 3,030.000 fr. Od tega zvoza je šlo v Avstrijo iz Drača l. 1910 62·2%, l. 1911 56%, iz Valone 36·7% oz. 35·7%, uvoza pa je bilo v Drač 39·5% in 44·8% in v Valono 41·9% oz. 43·3%. Chlumecky zvoni po toči, češ, saj smo morali vedeti, da Mladoturki propadejo, saj sem že jaz priporočal decentralizacijo v Turčiji itd. in Armeezeitung se jezi nad Magjari, ki niso dovolili, da bi se bila pričela razumna politika, jim očitava Cuvaja in prorokuje, da „wir werden jeden Preis bezahlen“.

Žalostno bi bilo, če bi bilo res tako, in naš dualizem, naša žandarska vloga na Balkanu, naša turkofilijska, naše Kulturträgerstvo in naša diplomacija prav zaslužijo to lekcijo, ki smo jo dobili od balkanskih držav. Vendar je Avstrija ohranjena vseh slabih posledic, tudi če pade Carigrad, če izgube Turki v Evropi zadnji kvadratni meter zemlje, kajti naši gospodarski interesi na Balkanu ne bodo zatrti in naša kulturna naloga ne neizpolnjena, ampak nasprotno. Od močne balkanske državne zveze imamo pričakovati mnogo več dobička kakor od dosedanjega turškega gospodarstva ali pa od premalih balkanskih držav. — (Pomislite vendar, da ima evropska Turčija 6,000.000 prebivalcev, Bulgarija 4,000.000, Srbija 2,500.000). Če se bomo znali prilagoditi novemu položaju in vendar enkrat začeli izvajati to, kar je po narodi že predpisano, moramo popraviti mnogo, kar smo doslej zamudili. Potrebno to je, saj je zgodovinski razvoj države postal akuten, narodi čakajo na končno uresničenje avstrijske državne ideje. Seveda je s tem združena najmanj izprememba v notranjem kurzu, morda v ne preveč oddaljeni bodočnosti notranje ustavne

izpremembe in pa takojšnja korektura našega razmerja napram Nemčiji in ostali Evropi.

* * *

Ni torej dvoma, da ima Avstrija na Balkanu velike interese, ki so gospodarski in politični. Gospodarski interesi si ostanejo povečjem enaki, politični interesi so pa lahko dvojni: interesi dualistične in centralistične Avstrije, mačehe slovanskih narodnosti in interesi Avstrije, kakoršna bi morala biti. Kdor ima svoje interese, si seveda izkuša pridobiti tam, kjer ti interesi koreninijo, simpatije, zveze in vpliv. Tako smo videli, da si je sedanja Avstrija iskala simpatije, zveze in vpliva na Balkanu na protislovanski strani, pri čemur je prav nič ni motilo, da je ta protislovanska stran desorganizirana tolpa turških paš, arnavtskih roparjev in cele vrste raznih več ali manj sumljivih elementov, ki tvorijo veliko lestvico med imenovanimi ekstremoma. S sedanjim polomom tega paševsko roparskega gospodarstva so tudi izpodmaknjena tla avstrijskim simpatijam in dosedanjim zvezam, nove pa še niso sklenjene, ker tudi ob dosedanjem kurzu niso mogle biti sklenjene, marveč se jih je naša diplomacija rešila, kjer je le mogla, kakor da bi se skrbno izogibala tudi na zunaj vsemu, kar bi le od daleč bilo podobno nepristranosti. Če si ogledamo danes številke, ki povedo, koliko smo imeli trgovske zveze z neturškimi balkanskimi državami, vidimo precej, da ni bilo prav nobenega vzroka za našo diplomacijo, da je kazala prijazno lice le izključno Turkom in Arnavtom in imela za Srbe, Bulgare in Črnogorce le posmeh in odklanjanje. Toda evidentno je, da so bili za našo diplomacijo merodajni politični pomisleki, kakor so še sedaj. O gospodarskih interesih govore, politične pa mislijo. Zato ostaja tudi še vedno stari kurz.

Bogve kako pametna stara politika samanasebi tudi ni bila. Le poglejmo Albanijo. Naši diplomati so videli, da so Albanci stari, že v prejšnjih stoletjih od turške vlade protežirani nasprotniki vsega neturškega na Balkanu. Oni so bili orodje, s katerim je turška vlada trebila slovanski živelj, obenem so pa bili vsled svojega narodnega značaja in razvoja

precejšnji nasprotniki vsake večje neodvisnosti od Turčije, tako, da so bili v dosedanjem režimu precej važen činitelj za balkansko politiko. Vsled tega je seveda Avstrija tudi snubila Albance ne-le zato, ker je za borih par milijončkov uvažala in izvažala v to pokrajino, ampak tudi, ker je bilo arnavtsko prijateljstvo združeno z velikim vplivom na Turčijo, ker so Arnavti držali Srbe v šahu. Pa tudi Italija se je potegovala za arnavtsko prijaznost ter tekmovala z nami. Tako sta obe državi skušali dobiti v Albaniji trdna tla. Italija je v gospodarskem tekmovanju nekoliko zaostala za nami, zato pa je skrbela za šolstvo, ki je za naše razmere sicer malenkostno, za turške pa naravnost sijajno. Avstrija seveda ne bodi lena, je tudi začela ustanavljati Albancem šole. Toda učni jezik na teh šolah ni bil arnavtski, marveč — italijanski. Kaj so hoteli naši s tem doseči, je menda njim samim uganka. Pred vsem značilen je tudi drug slučaj: Arnavti so vedno ohranili neko gotovo mero neodvisnosti ter stavili Turčiji precej nesramne zahteve, dočim so Srbi v Stari Srbiji bili tlačeni od Turkov in Arnavtov. Naša vlada je videla le arnavtsko vprašanje, ne pa srbskega, reševala je le prvo, ne drugega; in tako smo še nedavno pred vojno čitali veselo vest, da se je Berchtoldu posrečilo pri turški vladi izposlovati za Malisore znatne koncesije . . .

V.

Smer zunanje kakor notranje avstrijske politike, zlasti pa še gospodarske in trgovske politike so določali že od nekdanj Magjari. Bili so sicer časi, ko so avstrijski vladarji znali krotiti ta narod, čegar široke plasti so kulturno daleč za slovanskimi narodi. Čim so prenehali biti roparji kakor nekoč, so postali vojaški in državni faktor in res so dosegli velike uspehe s pomočjo številnega svojega plemstva, ki se je do sedanje dobe gospodarski udejstvovalo kot veleposestniško plemstvo z vsemi političnimi in socialnimi posledicami, ki sledijo iz te gospodarske in družabne oblike za vse one, ki imajo ž njo opraviti. Magjarsko latifundijsko gospodarstvo in na veleagrarstvu temelječa industrija (izdelovanje usnja i. t. d. i. t. d.) kakor tudi sila razširjena, v židovsko-magjarskih rokah se nahajajoče posredovalstvo in spekulatstvo tvorita danes večji del gospodarstva magjarskega kraljestva. Umevno je, da se zato ne branijo le emancipacije Hrvatov, ker bi ne pomenila le zmanjšanja političnega vpliva, marveč tudi postanek velikega agrarnega in industrijskega konkurenta, ampak, da se ta narod ozir. njegovo plemstvo in meščanstvo tako krčevito brani pred ožjo združitvijo z gospodarsko čisto drugače organizirano Avstrijo. Odprava dualizma in neodvisnost Hrvatske, t. j. federalizacija in na njej sloneča centralizacija velike Avstrije, bi pomenila za cele magjarske sloje hud gospodarski udarec ne glede na to, da bi pri količnejših svobodnejši notranje-politični smeri vzdignili svoje glave Srbi v Banatu in Vojvodini, Nemci in Rumuni v Sibiriji, Rusini in Slovaki, Nemci in Slovenci v ožji Ogrski. S tako izpremembo bi

bila združena seveda tudi izprememba avstrijskega zunanjega kurza, ki je pravkar aktualna; s tem bi pa vstal ogrskim magnatom nov konkurent na Balkanu in doslej umetno in z nasiljem vzdrževana Arpadova moč, že sedajna znotraj gnila, bi se zrušila v kratki dobi. Sicer bi vsa avstrijska kultura, demokratizem in avstrijska državna ideja in vsi narodi ne izvzemši Nemcev in ne izvzemši široke plasti ogrskega naroda imeli od tega eminentno korist, škodo pa le ozek krog ogrske gentry, baronov in pomagjarjenih židovskih in drugih prekupcev in borzijancev. Toda v polovičarski državi, kakoršna je naša, so ti krogi znali doslej obdržati premoč naši državi le v škodo. Pred leti je Goluchowski započel carinsko vojno s Srbijo, ki pa ni izpadla v korist Avstrije, trgovske zveze med Avstrijo in Srbijo so bile pretrgane, toda dobiček, ki smo ga mi ondi vlekli, je za nas prenehal, dočim so si Srbi našli nova pota. Morda se ne motim, če trdim, da je takratna carinska vojna pospešila sedanjo balkansko vojno, ker si je Srbija morala novo dobljena trgovska pota čez turško ozemlje izboljšati in zasigurati. Carinsko unijo med Srbijo in Bulgarijo je zopet preprečila avstrijska diplomacija, toda le z uspehom, da je prirodna gospodarska potreba ti dve državi združila k tesnejši zvezi, kar je pomenilo uničenje Turčije. Dočim so naši diplomati spali na svojih lovorikah in je Aerenthal sledil Goluchowskemu, je ogrska vlada doma inaugurirala s soglasjem avstrijske vlade najnesramnejšo strahovlado, ki je postavila Avstrijo kot vredno sovrstnico ob stran Španije, Rusije in Turčije. Iz del Scotus Viator-ja — da se ne oziramo na številna dela čeških, rumunskih, francoskih in drugih publicistov, ki so skrbeli, da se verna fotografija ogrske strahovlade razširi po svetu in ž njo žalostna slava ogrskega viteštva in avstrijske potuhe — se more javnost prav lepo informirati o važnosti jugoslovanskega vprašanja, nič manj pa tudi o celem ogrskem sistemu. Omenjam tu le Watson-ovo knjigo „The Southern Slave Question“, ki (dasi ni na višku, ker dosledno zanemarja Slovence, brez katerih ni rešitve jugoslovanskega vprašanja, ker spada v naše teritorialno področje Trst) dobro razglablja hrvatsko vprašanje. Naj tu zadostuje navedba te

knjige in pa konstatacija čudnega in značilnega dejstva, da je Anglež o Jugoslovanih napisal več in pravičnejše, bolje in pomembneje v eni knjigi, nego vsi avstrijski in rajhovski nemški diplomati in profesorji v vseh svojih spisih skupaj. To dejstvo je značilno za način, kako brezbrizno so važni činitelji sodili o za Avstrijo važnem problemu: kakor slepec o barvah.

Tisti veliki evropski škandal, ki si ga je Avstrija naložila na svoje rame, je s tem vsaj nekoliko razložen. 20 let je vladal Hrvatsko ban ogrski grof Khuen-Herdervary, ki je izpremenil deželo v pašaluk. Potem je prišel, po kratkem „medvladju“ kakor so Ogrji imenovali narodno vlado, pijani Pavle Rauch, za njim Tomašič, in nazadnje Cuvaj. Težko je s kratkimi besedami karakterizirati početje teh ljudi. Podkupovanje, falzificiranje listin, pritisk na uradnike, suspenzija vseh državljanskih pravic, najostrejša cenzura listov, odslovljenje neljubih uradnikov in učiteljev, šikaniranje s premeščenjem, globami in prikrajšanjem plač, obtoževanjem, vohunstvom so navadna sredstva, pri čemur pa ne smemo pozabiti, da se je v prvi dobi narodne vlade vse, kar je bilo še magjarskega, pošteno trudilo, čimbolj mogoče razdražiti hrvatsko-srbski spor. Divide et impera! Slika ni popolna, če ne omenimo, da je bila nastavljena na nasilno izpraznjena uradniška mesta cela vrsta vladnih kreatur, da se je napolnil marsikateri žep, da je bakšiševanje postalo na Hrvaškem prav tako navadno kakor na Ogrskem in v Turčiji. Samo sedanji komisar je ustanavljal banko, pri kateri je dal mesto upravnega svetnika svojemu sorodniku, denar bi pa v banko moralo založiti mesto, čegar župan je drug banov sorodnik. Danes je javno mnenje v Zagrebu vezano z verigami, ki teže huje ko železne, tako, da si publika ne more dati duška drugače, kakor v Metternichovih časih, namreč z gledališkimi demonstracijami in političnimi zbadljivkami. Na globusu svete ogrske krone je letnica 1848 izbrisana, če jo hoče kedo interpretirati proti Magjarom, za Magjare pa je edino sveta. Znane so prav lične pripovedi o volitvah, o onih volitvah, ki jih ves svet pozna pod imenom „ogrske volitve“. V Španiji ali Rusiji niso še

videli nikdar večjega terorizma, nego so ga morali pretrpeti Hrvati in druge nemagjarske narodnosti pod okriljem Ogrske. Slava teh volitev je razširjena po Angliji in Franciji; odmev te slave je došel tudi že v Nemčijo, ni pa došla še avstrijskih ofiziozov (izvzemši Galicijo). Le en slučaj: Mandat ogrskega plemiča je bil v nevarnosti, da si ga osvoje Slovaki. Pomoč pa je bila kmalu pri rokah. Po v deželi navadnem sistemu se volitve vrše na ta način, da morajo volilci celega okraja priti v sedež okrajne oblasti ter tam voliti javno. Toda na dan volitev je bil ves kraj cerniran z vojaštvom, ki je pustilo skozi svoje kordone samo „zveste“ volilce, ne pa Slovakov, ki so na ta način seveda podlegli*).

Bosna, ta „österreichische Reichslande“, tudi že čuti magjarski vpliv, ne glede na kuferaše, t. j. ljudi, ko so prišli tja doli s trebuhom za kruhom samo z majhnim ročnim kovčekom, pa se tam širijo kakor gobe po dežju, terorizirajo domačine, so tudi družabno in politično nesramni in prav židovsko usiljivi, povrhu tega pa nositelji one kulture, ki je najlepša cvetka avstrijskega Pospišil-pangermanizma, združenega z arpadovstvom. Ni še dolgo — kdor se za to pobbliže zanima, naj si poskrbi dotične številke „Arbeiter-Zeitung“ — kar je bilo po Avstriji in tudi v parlamentu mnogo govora o nekih bosniških gozdovih. Navedimo enega izmed malenkostnih, pa najnovejših slučajev, o katerem sem imel priliko prepričati se iz uradnih aktov. Neki ugledni nemški bosanski firmi je vlada oddala zgradbo brvi, jej nakazala vnaprej v denarju pogojeno mezdo in jej povrhutega darovala celo, veliko gozdno parcelo, dasiravno je bila firma pogodbeno vezana sama dobaviti gradbeni les. Sicer je pa treba v približno informacijo vzeti za analogon Hermana Bahra „Dalmatinische Reise“. Ondi opisuje ta znani publicist upravne pogrške Avstrije v Dalmaciji, torej vendar avstrijske dežele pod avstrijsko upravo, (ki je pa sicer pustila v Dalmaciji

*) Opozarjam na številna dela Seton Watson-a in na brošuro „Les dernières elections in Hongrie“ nekega rumunskega vseučilišnega profesorja, na čegar ime se ne spominjam.

n. pr. kolonat). Pa oni očitki, da citiram samo pismo tega pisatelja na dalmatinskega namestnika;

Velepoštovani gospod namestnik! Da bi za nekega berlinskega založnika napisal o Dalmaciji, katero poznam že dolgo, mal spis, sem se zopet mudil nekoliko časa tamkaj. Pri tej priliki so mi v Splitu pripovedovali vseskozi zaupanja vredni ljudje ponovno o dogodkih, ki so se godili pred kratkim, ki so se mi zdeli neverjetni, katerih resničnost so mi pa moji izvestitelji tako vneto zatrjevali, da jih ne morem zamolčati. Vendar nočem poprej o njih govoriti, predno si ne dobim Vašega izvida, ker sem prepričan, da ste Vi, velepoštovani gospod namestnik, natančen poznavalec in pošten prijatelj Dalmacije, in ker gojim največje spoštovanje do Vaše osebe, če tudi ne do Vaših organov. Splošno se pripoveduje, da je bilo pred meseci zaukazano splošno razoroženje, in da so stikali v splitski okolici pri kmetih po orožju. Edino dedščino teh revežev tvori mnogokrat starinsko orožje, pištole ali sablje, ki so jih vzeli njihovi predniki Turkom in ki se kot dragocen spomin na odvažnejše čase podedujejo od roda do roda. Ni dvoma, da to zgodovinsko, že zdavnaj nerabno orodje ni nobeno „orožje“ v smislu zakona, in tudi če bi to bilo, bi se moralo redovito postopati in lastnika obvestiti, kaj se pravzaprav godi s „konfisciranim“ „orožjem“, kam je bilo prenešeno in kje je shranjeno. Pripoveduje se pa, da ni tega nikdo ukrenil, marveč, da so odvezli kmetom njihovo last in si jo prisvojili. Moji izvestitelji končajo to pripovedovanje navadno z opombo, da se odtlej najdejo pri mnogih uradnikih in častnikih presenetljivo bogate zbirke starega dalmatinskega orožja. Moji izvestitelji se ne pomišljajo imenovati kaj takega uradni rop. Bil bi Vam, velepoštovani gospod namestnik, izredno hvaležen, če bi mi blagovolili dati kratko pojasnilo o tem.“ Kasneje je Bahr še navedel kraj Plavice, v političnem okraju Sinj, kjer so „razoroževali“ l. 1907, pri kateri priliki sta bila odvezeta županu Luki Milanović-Litre pok. Luke 2 zelo stara s srebrom okovana in z dragimi kamni posejana, izredno dragocena handžara. Vsa ta orožja je družina Milanović podedovala že nad 150 let. O

božiču l. 1908. je bilo pri „razoroženju“ vasi Otok odvzeto kmetom številno, lepo, staro, dragoceno orožje, ki so ga kmetje rabili v okras pri vsakoletnih „Alka“-dirkah 15. avgusta...*)

Zadaj za to Dalmacijo in njeno upravo je še avstrijska in ogrska (pa bolj ogrska) uprava Bosne in Hrvatske!

Spomnimo se še veleizdajskega procesa. Dolgo nismo mogli razumeti, čemu pravzaprav ta proces! Danes šele vemo, da sta bila dva vzroka. Prvi: treba je bilo uničiti celo vrsto politično neljubih ljudi. Drugi: dobiti izgovor za aneksijo Srbije, ki so jo naši diplomati in generali tačas pripravljali. Civilizirani svet na zapadu se škandalizira nad Burcevim razkrinkanjem Azeva. Azev je bil navaden, boljši agent provokatér, dočim je zagrebška vlada z banom vred cela obstajala iz samih Azevov in hujših. Potem je sledil Friedjungov proces na Dunaju, ki je prinesel tožiteljem bleščeče moralno zadoščenje, avstrijski diplomaciji pa grozno blamažo. Že tam se je izkazalo, kar je še dokazal pozneje v delegacijah Masaryk, da je avstrijska diplomacija hotela uničiti važnejše politike in publiciste s tem, da jih je obdolžila nečastnih dejanj in podkupljenja, kar je hotela dokazati z lažnjivimi, falzificiranimi listinami. Za falzifikacijo je stal mož, ki je vodil avstrijsko zunanjo politiko, grof Aehrenthal, ki do smrti ni mogel odvrniti tega očitka od sebe. Avstrijska diplomacija z grofom Forgách-em vred se je skrila za goljufa, agenta-provokaterja in homoseksualnega hohštaplerja Nastića-a, dočim je v „boljših“ krogih zastopal te mahinacije politični urednik „Österreichische Rundschau“ baron Chlumecky, ki se tudi ni pokazal v najlepši luči. Časopisi so marsikaj pisali o njegovem bivanju v Dalmaciji, on pa si ni upal tožiti. Zgodovina bo svoje čase vedela hvalo tem ljudem, ki so pomagali tudi na zunaj osmešiti policijski prohibitivni sistem avstrijskega dualizma, sistem, ki je dozdej mogoč v Ogrski-Avstriji, Turčiji, Španiji, Rusiji in sploh državah izven evropskega kulturnega kroga. Državniška kultura, poštenost, je v toli razupiti Srbiji danes za 100% realnejša kakor v donavski

*) Lekturo Bahrove „Dalmatinische Reise“ sploh priporočam, kakor tudi njegova „Austriaca“.

monarhiji. Še danes vlada na Hrvatskem Cuvaj; v času, ko bi se moral ta sistem razrušiti, se zdi močnejši. Govorilo se je, da pride na Cuvajevo mesto vojaški diktator, ogrski general Szarmay. Celo to — primerjajte Nemčijo in Francijo in si poskusite predstaviti vojaško diktaturo, ki nadomesti komisariat v delu Nemčije ali Anglije ali Italije ali Francije — celo to bi bili Hrvati občutili kot olajšavo! Toda tudi to jim je bilo odredeno in Cuvaj je danes, ko to pišemo, še vedno ban-komisar!

V sedanji balkanski krizi igra kakor sploh v celem jugoslovanskem vprašanju čisto posebno vlogo klerikalna stranka, ki ima na slovenskem obliko moderne krščansko-socialne in agrarne ljudske stranke s vseslovensko noto, na Hrvatskem pa obliko radikalne državnopravne stranke s panhrvatskim programom. V veleizdajskem procesu sta obe stranki stali na strani denunciantov in dajali iz svoje srede denunciante. Njihova glasila so pisala čisto v smislu onih, ki so razpošiljali agents provocateurs, falzificirali, vprizarjali gonjo. Sedaj pa sta se ti dve stranki, ki sta si že dolgo časa približevali, toliko v državnem zboru kakor v gospodarskih interesih, tudi oficialno združili, kolikor je to preko državne meje sploh mogoče, v enotno stranko, o kateri so pisali njih listi, da je to velikohrvatska stranka, ki jo mora vlada podpirati, ker je taka velikohrvatska stranka najboljši protiutež proti velesrbski stranki in panslavistični agitaciji. Vidimo torej staro igro. Del Jugoslovanov i. s. najmočnejša slovenska stranka in precej močna hrvatska stranka ponavljata razne neresnične denunciacije, ponavljata obenem staro Jelačičevo politiko: obe ti dve stranki sta že od nekdaj bili vladni stranki in je na Hrvatskem treba pripisovati le posebni ogrski oholosti, da tam stranka prava ne more biti vladna; vendar je slovenska stranka v tem oziru veliko popravila, kar je bilo hrvatski onemogočeno; sedaj bi naj, po mnenju teh strankarskih voditeljev, hrvatski in slovenski narod ponovila staro Jelačičevo politiko, ki je prinesla nad deželo toliko gorja in Jelačiču na stara leta priimek izdajalca; politiko namreč, da morajo Jugoslovani sprejemati svoje človeške in državne pravice, svojo ustavno in politično svobodo in svoj gospodarski napredek

le kot milost iz rok dualistične in klerikalne vlade ter pri tem ostati predmet kolonizacije. Objektivna škoda takega postopanja vsem narodom škodljivega klerikalizma je na Slovenskem velikanska. Odpor proti reakciji je premnogokrat v nepravi smeri preoster in se skrha ob onem zdravem konservatizmu, ki je do gotove meje vsakemu narodu potreben in ki ga klerikalizem demagoško izrablja, po svoje ga združujoč s prikrojenimi gesli novodobnega socialnega napredka. Danes je neoporečno, da so pričeli tvoriti Jugoslovani izredno važen činitelj v avstrijski notranji politiki in da postaja poprej razvijano vprašanje upravne reforme, odprava dualizma, federalizacije in na njej temelječe centralizacije za Avstroogrsko življenska potreba in ena največjih nalog bodočnosti. Danes je pa tudi jasno, da je to mogoče edinole v znamenju najširše demokracije in temeljite revizije naše dosedanje gospodarske politike toliko v državi sami, kolikor tudi razmerja države s sosesčino.

Kje čakajo avstrijsko trgovino nova pota, kje razvojna možnost in njegovi dobički, so dobro razumeli oni dunajski in drugi krogi, ki se zlasti pečajo s trgovino in borzo in ki so takoj po padcu Lozengrada izpremenili svoje naziranje. Nemški tisk je pred vojno znal z malo izjemami povedati strmečim bralcem le o ušeh na Balkanu, toda kmalu so pričeli pisati resno, in danes nam nudi nemški tisk čudno sliko; del je istega mnenja kakor slovenski klerikalci, drugi del hoče biti Srbiji kum, vse široke plasti avstrijskih narodov protestirajo proti oboroženemu vmešavanju Avstrije na Balkanu, — in vojna stranka — ščuje!

Pri tej priliki si še oglejmo avstrijski nemški tisk, v katerem se zrcali vsa z nadutostjo in lahkovernostjo pomešana nevednost nemškega špispurgarja. Za žurnaljo je bilo jugoslovansko vprašanje „ein gefundenes Fressen“. Tu so mogli dati duška svojemu globoko zagrizenemu sovraštvu proti Slovanom sploh, proti Čehom in proti Jugoslovanom. Tu so imeli priliko denuncirati, govoriti o ruskem panslavizmu in ga identificirati s kulturnim vseslovanstvom. Ista „Neue freie Presse“, ki odpira sedaj vsem srbskim publicistom svoje pre-

dale, je še pred kratkim slastno prinesla poročilo o veliki bitki pri Podgorici, kjer so Turki Črnogorce baje uničili (te bitke seveda nikdar bilo ni). Le spomnimo se tu famoznega barona Binder-Krieglsteina, ki je kot poseben poročevalec lagal o odrezanih nosovih in strašno vlekel lahkoverno javnost. List „Neue freie Presse“ — po lastnem zatrdilu evropskega pomena, je imel za svojega poročevalca imenovanega moža, katerega je Barzini v Tripolitaniji oklofotal, katerega so ugledni italijanski listi ob priliki njegovih poročil iz Balkana imenovali podleža (vigliacco), kateremu se očitava pederastija in goljufija. Tako je v Skoplju, kjer se je bahal s svojimi zvezami z največjimi avstrijskimi listi, ušel hotelirju, ne da bi mu bil plačal celomesečni račun za hrano in stanovanje. To se mu je javno očitavalo. Toda noben nemški list ni tega registriral. Pa je še cela vrsta takih junakov. Lippowitz je v svojem žurnalu priobčeval krasne bajke. Rodaroda je z balkanskimi kurioznostmi že dolgo vrsto let delal v Nemčiji javno mnenje, umetniško tako uglednemu listu, kakor je „Simplizissimus“, hodijo same uši in stenice po glavi, kadar je treba pisati o Jugoslovanih. Ne izgovarjajte se, da je to satira ali pa umetnost; to ni umetniška produktivnost, marveč buržoazna borniranost. In kakor cenim v drugih ozirih može krog „Simplizissima“ in drugih podobnih žurnalov, jim očitavam zaradi njihovega postopanja napram nam pristranost in zlobnost. Tu je treba tudi omeniti Maksimiljana Hardena, tega tipičnega predstavitelja buržoazne nemške žurnalje, to čudno mešanico usiljivosti, reakcionarstva in liberalizma. Ta mož, ki je bil baje prijatelj Bismarckov (pokojnik se proti tej skrunitvi itak ne more več braniti in sodobna Nemčija vendar ne čuti več te skrunitve), nima za narode na Balkanu, ki daleč presegajo oni del nemške buržoazije, ki se s to vrsto žurnalje identificira, drugih besed nego „Lausvölker“ in podobno. Naj se šteje nemškemu narodu v dobro, da je vendar neka manjšina balkanskim narodom pravična, čeprav je 90% naroda v vrstah žurnalje ali pa nji sorodne diplomacije.

Kontinentalna socialna demokracija je v teh težkih dneh pokazala, da se tudi ni znala ubraniti pred plesnobo. Paci-

ficizem à tout prix! V tej svoji načelnosti ti revolucionarji niso videli, da so balkanski kabineti enkrat res le izvrševalci narodove volje. Sedanja balkanska vojna je bolj etična nego vse druge vojne tega stoletja, ker je v enaki meri borba za svobodo narodov kakor borba za socialno svobodo, četudi morda res le meščansko in kmečko svobodo, toda vendar borba proti veleposestniku, kakor je bila doma pri nas l. 1848. Edino, kar je še mogla storiti socialna demokracija pametnega, je to, da je protestirala proti oboroženem umešavanju Avstrije, češ, Sandžak ni vreden kosti enega avstrijskega delavca.

Kakšno pravico pa imajo evropski narodi, da se norčujejo iz kulturne bede na Balkanu? Berite n. pr. Sombart-ovo delo „Die deutsche Volkswirtschaft in 19. Jahrhundert“ in si predočite, kakšna je bila splošna narodna kultura v srednji Evropi v tisti dobi, in primerjajte bedo delavstva, ki jo opisuje Marx v „Kapitalu“ po angleških uradnih virih, in primerjajte položaj kmečkega delavca v vshodni Polabski še sedaj! Kolika razlika med srbskim in bulgarskim kmetom in pa med delavcem polabskega „Schnapsbarona“ ali pa angleškega delavca za časa „Kapitala“! Srbija in Bulgarija odpirata danes kulturi svoja vrata na stežaj, da pa niso te kulture deležni narodi v Turčiji, tega je kriva Turčija in Evropa. In kaj drugega je sedanja balkanska vojna, kakor je bila vojna za narodno osamosvojo Nemčije in Italije? Še danes so razmere na Korziki (Francija), v Sardiniji in južni Italiji hujše nego na turškem Balkanu. Še danes je tam mafia in camorra in krvna osveta. Toda žurnalja ne vpoštevata 5 do 7-stoletnega suženjstva pod turškim jarmom, ne spominja se velikanske borbe nemškega naroda proti Napoleonu I., marveč svojo lastno zgodovino in svojo lastno preteklost, koje sledovi se še poznajo v sedanjosti, zasmehuje v osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Vse stenice, ki so polnile v zadnjih letih predale turkofilnega časopisja v srednji Evropi, so izraz dalekosežnega posteničenja žalostnega meščanstva, ki se je nekoč osvobodilo zato, da sedaj zaslužuje druge. Simplizisimove stenice in Hardenove uši so vredne sodobnice poljskega razlastilnega zakona.

VI.

Jugoslovansko vprašanje v ožjem avstrijskem smislu besede začenja s slovenskim vprašanjem, se razvija v hrvatsko vprašanje, ki se zopet razdeli v dalmatinsko, hrvatsko v Hrvatski ter postane akutno v bosanskem vprašanju. Zlasti mučno postaja jugoslovansko vprašanje našim vodilnim politikom od bosanske aneksije sem in dokler se ne bo naša politika srečala s pametjo, namesto, da se kakor doslej ž njo krega, bo jugoslovansko vprašanje za Avstrijo vedno neprijetno.

V 12. stoletju je kraljevina Hrvatska stopila z Ogrsko v personalno unijo. Največje „zasluge“ na tem ima hrvatsko plemstvo in pa Rim. Pod Jožefom II. se je isto plemstvo izpozabilo tako daleč, da je preneslo s svojim saborom pravo dovoljevanja davkov in vojakov na sabor magjarskih stanov, pridržavši si le kot zadnji ostanek hrvatske politične samostojnosti veto dveh hrvatskih odposlancev na ogrsko-hrvatskem saboru. Tako so Ogri dosegli toliko željeno realno unijo med Ogrsko in Hrvatsko. Srbije tačas ni bilo. Ogrska je na Hrvatskem magjarizirala, kar se je dalo; Gajev ilirizem je bil prvi narodni pokret, ki se je zoperstavil magjarsko-birokratični pa cerkveni vladi. V ilirski ideji se prvikrat vzbudi jugoslovanska ideja. Sanjavo koncipirana ideja ni mogla uspeti. Kmalu potem so videli Hrvati v Dunaju in dinastiji svojo edino rešitev in Jelačić je pomagal uničiti Madjare l. 1848. Hrvatska politika je bila takrat dinastična in ker dinastija ni imela smisla za Hrvate, je bila ta politika protihrvatska. Dualizem je bil končno usilil Hrvatom pogodbo in inauguriral v vshodni polovici naše države najkoruptnejši fevdalizem.

Kesneje je nastopila hrvatska stranka prava, ki je stranka samohrvatska, klerikalna in vladna, trialistična. O nji bomo še govorili. Strossmayer-jevo jugoslovansko idejo pa zastopajo napredne stranke, socijalno-demokratska, srbohrvatska koalicija in slovenski naprednjaki. Zmot koalicije, njenega pota do politične moči in pot nazaj pod tiranijo ne moremo tu opisovati. Zadostuje, če povem, da je magjarska premoč uničila hrvatsko narodno vlado. Vkljub raznim nasprotnim strankarskim mahinacijam izdajalcev jugoslovanske ideje, klerikalcev in pravašev, se je pa vladni politiki posrečilo vcepiti nam zavest skupnosti. Tako je avstrijska vlada s ponavljanjem najborniranejših in najbolj prisilnih sredstev dosegla, da smo spoznali, od kod nam preti največja nevarnost: od naših vlad, dokler ne vidijo v nas državljanov, ampak le podložnike. Današnji položaj Jugoslovanov v Avstriji je naslednji: Slovenci, ki so potisnjeni najbolj na severozapad, se morajo boriti proti germanizaciji šole, v uradu, v javnem življenju, njihova južna fronta se prav tako bori proti Italijanom; boj na obe strani s tem uspehom, da se na severu umikamo, na jugu pa napredujemo. Zlasti nevarna nam je kolonizacija z nemškim meščanstvom in asimilacija v severnih mestih. Velikansko število, do 7 % naroda se izseljuje. Vlada nam je z malimi izjemami vseskozi nasprotna, in bi mi bili najhujši načelni sovražniki sedanjega vladinega sistema; toda smo do 75% kmečki narod in politično organizirani v klerikalni stranki, ki tira oportunistično večinoma vladi prijazno politiko in nima smisla za širokopotezno notranjo narodno politiko; ta stranka je v jugoslovanskem vprašanju ponovila starohrvatsko zmoto Jelačića, združeno z novo avstrijsko zmoto trializma. Hrvatsko-srbska koalicija je sklenila z ogrsko koalicijo znano reško resolucijo l. 1905., ki je pomenila končni sporazum Ogrov in Hrvatov, toda ogrska koalicija je kmalu potem izpremenila svojo notranjo strukturo ter sledila nazaj v avstroogrsko fevdalno politiko. Vsled tega je tudi njen sporazum s srbohrvatsko koalicijo postal iluzoren in se je boj pričel na celi črti. Srbohrvatska koalicija se je tako morala boriti na dve strani, proti premoči Ogrske in proti klerikalni pravaški stranki,

domači naslednici Jelačića. Tako je po kratko trajajoči narodni vladi zasedel banski stol pijani Pavle Rauch. Dalmacija in Istra sta bili od Avstrije od nekdaj zapuščeni. Železniške zveze ni, istrske so slabe. Šolstvo stoji nižje nego na Slovenskem. Pomorske zveze niso prav nič sijajne. Dalmatinske ceste so izvrstne, toda malo jih je; napravili so jih pred 100 leti Francozi, novih Avstrija menda ni zgradila. Dalmatinski Italijani so izgubili svojo moč ter si ohranili samo Zadar, vse drugo je hrvatsko in srbsko. Ta dva naroda se ne bijeta več, toda klerikalni organizem stega svoje organizacije že tudi tod. Med Dalmacijo in Slavonijo je malo zvez, med Dalmacijo in Hrvatsko menda še manj. Hrvatska je sedaj že 6 let v izjemnem stanju. Borba vseh naprednih elementov za neodvisnost od Ogrske je povzročila, da je ustava na Hrvatskem s sokrivdo Dunaja dejanski že dolgo časa, formalno pa od poletja 1912 suspendirana. Bosna ima s Hrvatsko in Dalmacijo mnogo gospodarskih stikov, toda dežela zdihuje pod našim pritiskom. Vsa tista velika kultura, ki jo je Avstrija doli prinesla, je namreč le relativna. Avstrija je zgradila doli ceste, 900 km železnic, nekaj hotelov, pošt, mnogo vojašnic in je iztrebila roparje, ki jih je bil ustvaril turški režim. Več pa Avstrija ni storila, zato je pač videti v Bosni sicer civilizacija, ne pa kultura. Bosna ima ustavo, podobno kakor Rusija pred revolucijo. Avstrija favorizira veleposestnike, vlada saboru ni odgovorna, marveč ga smatra le za svoj pokimovalni organ. Konfesionalnim nasprotjem je umetno odprta široka pot, zlasti rada vidi vlada spor med katoliškimi in pravoslavnimi Jugoslavoani, ali kakor se navadno reče: Hrvati in Srbi. Poslednji pa vladi tega veselja nič kaj radi več ne privoščijo. Volitve v sabor se vrše po kurijah i. s. gospodarskih in konfesionalnih. Avstrijski slovanski jug je raztepen na 3 državno-pravne formacije, namreč del Cislitvanije, del Translitvanije in Bosno in Hercegovino. Cislitvanski del participira na 7 kronovinah: Koroško, Štajersko, Kranjsko, Goriško, Trst in Istra, Dalmacija, ter spada pod dve namestništvu, tri višje deželne sodnije. S to raztepenostjo se da primerjati le razdrobljenost Nemčije v Duodez-kneževinah „v starih dobrih časih“.

Naša vlada pa hoče za to skrbeti, da obstoja razdrobljenost in neenotnost čimbolj stacionarna, ker ima vlada svoj interes na tem, da se mi Jugoslovani ne združujemo, interes na tem, da se bosanski kmet ne osvobodi, marveč da ostane odvisen, kakor avstrijski kmet od l. 1848. Ona ima svoj interes na tem, da Magjari gospodarsko eksploatirajo Hrvatsko in Bosno. Skratka, zdi se, kakor da ima interes na tem, gospodarsko in politično čimbolj škodovati enemu delu svojih državljanov, tistemu namreč, ki se že stoletja bori za dosego zapadne evropske kulture, ki mu jo ogrski in avstrijski paše odrekajo. Avstrija nima tiskovne svobode, Hrvatska in Ogrska nimata volilne svobode, dočim je dalmatinska volilna svoboda mnogokrat le na papirju. Hrvatska ne pozna neodvisnosti sodnikov! Skratka, sedanja avstroogrška jugoslovanska politika je poznala samo eno maksimo: Jugoslovane zatreti. Izgovarjala se je, češ če jim damo svobodo, bo to naša druga Lombardija. Od najvišjega do najnižjega svojega člana je namreč naša vlada tako bornirana ali pa tako zlobna, da misli, da si bo s pritiskom svoje narode ohranila, če jim da pa avtonomijo, da jih bo dognala. Lombardija je jako dragocena primera, izgubljena je bila namreč z enakimi avstrijskimi mahinacijami. Avstrija nas hoče napraviti za dobre Avstrijce s tem, da nam jemlje slovanstvo, mesto da bi nas pustila biti dobre Slované in nas s tem napravila za dobre Avstrijce. Toda od 1866 sem ni Avstrija ničesar pozabila in se ničesar naučila. Ni čuda, da se je v naših deželah porodila ideja trializma, ki obstoja v tem, da bi se po odpravi dualizma razdelila Avstrija v 3 državno-pravne formacije: prva z Ogrsko, Sibirijem, Galicijo in Bukovino, druga avstrijska s Šlezijo, Češko, Moravsko in nemškimi alpskimi deželami, tretja s slovenskim delom Štajerske in Koroške, Kranjsko, Goriško, Istro, Dalmacijo, Hrvatsko, Slavonijo, Bosno in Hercegovino. Ta ideja ni nič družega, nego fantastični protest proti dotedanjemu nedemokracijskemu režimu in izraz latentne volje postati član moderne države, ne pa Ogrske-Avstrije ali pa Turčije. Bog ve iz kakih vzrokov so se nekateri visoko stoječi krogi „baje“ kazali trialistični ideji naklonjene, toda vkljub

temu ne verujemo v njeno uresničenje in si tega uresničenja niti ne želimo, kajti nam avstrijskim Jugoslovanom po celi zgodovini našega razvoja in kot dobrim Avstrijcem ne gre za to, da Avstrijo uničimo ali se je rešimo, marveč za to, da jo izboljšamo in da zasiguramo jugoslovanski Balkan avstrijskim Slovanom. Ne gre nam le za zapadno kulturo, gre nam tudi za to, da postanejo Jugoslovani močni v svojem prirodnem okvirju, t. j. toliko kot državljani Avstrije, kolikor kot državljani balkanske federacije.

V pangermanskih in vladnih krogih se mnogo govori o ruskem panslavizmu. To ni nič drugega nego stara ruska ideja, zavzeti ves vshod s Carigradom vred. Nikdar ne odpustim Avstriji, da je ona na tako neodpusten način sama dajala najboljšo podlago temu panslavizmu s tem, da se je sama identificirala s pangermanizmom; ona ni videla, da ima Bulgarska težnje po samostojnosti tudi nasproti Rusiji; ona ni videla, da bi mi vsled gospodarskega in političnega položaja mogli biti najboljši prijatelji Srbije, ni videla, kako velikanskega pomena je samostojna balkanska država brez Turčije. Treba le pomisliti, kakšna garancija za svetovni mir bi bila kakšna 7 balkanska velevlad, ki bi bila v enako dobrih zvezah z Avstrijo in Nemčijo kakor z Rusijo, ki bi torej bila srednik med trozvezo in Tripelentente. Toda naša diplomacija je popolnoma zaslužila sodbo, ki jo imajo avstrijski narodi o nji. Ona je nasprotovala Srbiji in tako pokazala, da so ruski Črnosotenjci boljši prijatelji Balkancev nego avstrijski „Kulturträger“. Potem, ko je ona sama prisilila balkanske države, da so iskale pomoči pri Rusiji in ko je sama kriva nekih uspehov ruskega panslavizma na Balkanu, je sama pri sebi denuncirala avstrijske Slovane, da soglašajo s tem črnosotenjskim panslavizmom, ter zato dala prosto pot Magjarom in stopila v zvezo z njihovimi brati po zgodovini in kulturi, Turki. Kaj torej zahtevajo avstrijski Slovani? Kardinalna zahteva je: odprava dualizma; pozitivna zahteva: priznanje aneksije skoro cele evropske Turčije od strani balkanskih držav. Narodna samouprava ali homerule, in dokler je taka državno-pravna notranja izpremembra nemogoča, upravna

koncentracija Jugoslovanov v eno realno politično individualiteto namesto mnogih historično-političnih individualitet, in samostalna Hrvatska, ki bi bila z Ogrsko zvezana le v toliko v realni uniji, kakor Ogrska z Avstrijo; carinska in kesneje tudi politična zveza z balkansko federacijo.

Nasprotniki trializma smo iz več vzrokov: Kot naprednjaki načeloma zahtevamo samoupravo za avstrijske narode v smislu ideje kulturne samobitnosti in politične neodvisnosti vsakega naroda. Kot dobri Avstrijci odklanjamo trializem, ker priznavamo gospodarsko in prirodno potrebo enotne in velike Avstrije ter smo radi tega pristaši takega avstrijskega centralizma, ki temelji na homerule. Povrhutega imamo pa še druge vzroke, zakaj nam trializem ni simpatičen. On bi nam morda neposredno koristil, če bi mi mislili le egoistično na samojugoslovanske koristi. V trenutku pa, ko je Avstrija trialistična, postane akutno vprašanje velike Nemčije, t. j. združitve pretežno nemške tretjine z Nemčijo, kar bi ne bilo le nov povod evropskim komplikacijam, marveč tudi udarec proti Čehom. Neglede na to bi tudi velika Nemčija utegnila postati nam nevarnejša nego je zdaj, ker bi takrat ne prišla v upoštevanje kulturna moč nemškega naroda, marveč bi se razvil nemški državni imperializem ali bolje, državni pangermanizem, ter bi tako Jugoslovani ne glede na Ogre bili izpostavljeni dvema državnima imperialističnima težnjama, nemškemu pangermanizmu in ruskemu panslavizmu. Tako pa je ideja Jugoslovanov splošnejša, mnogo bolj kulturna in mnogo bolj avstrijska. Mi odklanjamo ruski panslavizem ravno tako kakor berlinski pangermanizem, se zavzemamo za kulturne stike med vsemi Slovani, zahtevamo samoupravo in neodvisnost Balkana, vse to pa v taki državno-pravni obliki, da bi velika (na homerule podlagi centralistična) Avstrija stopila v zvezo z balkansko zajednico, ter bi bila ta zveza politični izraz obstoječe gospodarske in zemljepisne skupnosti Podonavja in Balkana. Da se vsaj približno misliti, kako velikanskega gospodarskega in kulturnega pomena bi bila taka zveza, zlasti še, ker bi bila taka zveza krepka srednje- in jugovshodna evropska organizacija, ki bi držala v orientu ravnotežje Rusiji, Angliji in

Italiji, dočim bi ta organizacija ne mogla nikjer drugje iskati kolonij, ker nima do njih dostopa in bi se vse njeno strem-ljenje, kolikor bi ne bilo naperjeno na izpolnitev gospodarstva in kulture na znotraj, moglo obrniti le v Malo Azijo.

Tako bi nastala na temelju samouprave od Sudetov do Zlatega roga, od Bodenskega jezera do Jadrana, Egejskega in Črnega morja in Poljskih nižin politična organizacija mnogih narodov ter samoupravnih in državnih enot, organizacija torej, ki bi združevala znake zvezne države in državne zveze.

Danes je sicer utopija govoriti o eni sami monarhiji od Sudetov do Črnega morja in Egejskega morja, ni pa utopija govoriti o enotni politični organizaciji na imenovanem teri-toriju. In taka organizacija, ki je zgodovinska potreba toliko Avstrije kolikor balkanskih držav, je danes mogoča le v obliki, ki dovoljuje posameznim narodom na tem teritoriju popolnoma svoboden razvoj. Mnogo je še narodov, ki svoje kulture niso razvili do onega viška, kakor sami žele. Tem narodom ne gre za velike državne prevrate, za centralizacijo v balkanskih državah, ki je mogoča le po razbitju Avstrije, tem narodom gre le za to, da varujejo in razvijajo svojo sa-mobitnost, da pospešujejo svojo lastno moč, skupno gospo-darsko zvezo ter razvijejo iz sebe na tej podlagi tako poli-tično obliko, ki se sklada z njegovimi gospodarskimi in kul-turnimi težnjami. Politična organizacija, ki sega od Sudetov do Egejskega morja in Črnega morja, ne more biti drugačna, kakor zvezna. Kam vodi oni centralizem, ki ne temelji na avtonomiji, kaže Avstrija, ki ne pride iz latentne krize in kopiči političen pogrešek na pogrešek. Še lepše je to pokazala Turčija, katere latentna kriza se je izpremenila v akutno do uničenja nekdanje državne veljave. Balkanska državna zveza bo morala dovoliti popolno avtonomijo tudi svojim nedržavnim narodom kakor Cincarom, Kucovlahom, sedaj preganjanim Turkom i. t. d. Toda v velikih potezih je ta avtonomistični program na Balkanu že rešen, ker tvorijo tri velike balkanske narodnosti, Srbi, Bulgari in Grki že sedaj svoja državna telesa, četrto, albansko telo se pa menda pripravlja. Težje je v Avstriji. Kajti kratkovidna politika vodilnih krogov je doslej

še vedno nasprotovala temu, kar je za nas edino mogoče. Naloga vseh poštenih in dobromislečnih avstrijskih politikov bo, urediti v tem stoletju to najbolj pereče notranje avstrijsko vprašanje. Prva je odprava dualizma. Oni Nemci, ki se boje kake dalekosežne kulturne izgube, se prav lahko potolažijo. Kajti Avstrija je sicer lahko avtonomistična, demokratična država, ona more odpraviti nemško-magjarski centralizem, kar bo pa na njegovo mesto stopilo, ne bo nobeno izključno samoslovanstvo. Mislim, da bi ravno enakopravnost v obliki politične avtonomije mnogo bolj povzdignila kulturne moči naroda, nego jih razvija sedanji boj za ohranitev hegemonije. Nemški narod, to moremo brez drugega priznati, more vedno še ostati močan kulturni faktor v Avstriji, da, lahko postane mnogo važnejši kulturni faktor, nego je doslej. Avstrijske Nemce družijo z onimi v rajhu močna vez, deloma duševna, deloma zavest narodne skupnosti. Politična oblika nemške narodnosti pa vendar ni ona, katero si žele Vsenemci: veliki Grossdeutscher Bund od Belta do Adrije, Bund, ki bi brez želodčnih bolečin prebavil tudi Čehe, Poljake, Magjare in Jugoslovane. Vsaj številni zemljevidi bodočnosti, izišli n. pr. pri Perthesu in drugje, dokazujejo, da imajo Vsenemci res toliko apetita. Toda poslanstvo nemškega naroda je drugačno. V politični ločitvi avstrijskih Nemcev od rajhovskih je izražena dvostročnost nemškega problema: osvoboditi se dose-danje imperialistične politike, postati činitelj svetovnega miru, množitelj kulture ter v to svrhu v svojem okrožju dobojevati boj med napredkom in reakcijo, demokracijo in konservatizmom, reševati socialno vprašanje, je naloga rajha. Da je ta naloga jako velika in da so rajhovski Nemci še daleč od njenene izvršitve, kaže n. pr. westfalsko premogarstvo, pruski Dreiklassen-volilni red in eden največjih kulturnih škandalov: poljski razlastilni zakon. Jugovshodno nemško pleme, živeče v Avstriji, pa mora različno od rajha rešiti problem mirnega sožitja z drugimi narodi v eni državi, jim ima oddajati svojo kulturo ter sprejemati od njih ekvivalent. (Med avstrijskimi Nemci je razširjena misel, da le oni nam dajejo kulturo.) Ne poznajo našega gorečega stremjenja k nji tudi po drugih

poteh in drugih vplivih, zapadnejših od nemškega, in ne poznajo oplojevalne moči kulturne ideje vseslovanstva, ideje, ki jo Nemci vedno vede ali nevede denuncirajo z ruskim političnim vseslovanstvom. Šele v zadnjem času so Nemci začeli počasi tudi uvidevati, kako velikanskega kulturnega pomena je za nas posebno še ideja jugoslovanstva. Edino nje polje je, kjer nam je nekoč res Nemec prinašal kulturo: polje meščanskega razvoja z vso svojo liberalno zakonodajo. Toda te svoje naloge današnji avstrijski Nemec že davno ne vrši več. Pretežni del avstrijskega nemštva je klerikalen, to pomeni: načelno protikulturen. Z nemškim klerikalizmom stoji in pade klerikalizem vseh drugih avstrijskih narodov, zlasti narodno tako škodljivega slovenskega klerikalizma, ki se vedno bolj kristalizira pod Šušteršičevim vodstvom v stranko rimskoklerikalnih, konservativnih da, toda nikdar demokratičnih, nikdar slovanskih, nikdar resnično avstrijskih, nikdar kulturnih smeri.

Spoznavamo dvojno nalogo Avstroogrske: združiti jugovshodne evropske narode (in pospeševati vse druge take združitvene težnje kakor n. pr. jugoslovansko idejo); obenem pa ima Avstrija tisto veliko kulturno nalogo, biti posredovalka kulture in gospodarstva ob severozapadu in jugovshodu. Interesi Avstrije kot države severo- in jugoslovanskih narodov in nemškega naroda se tako krijejo.

Najtežji za rešitev avstrijskega vprašanja je sporazum z Ogrri. Danes se kaže, kakor da je Avstrija od Ogrov anektirana. Nič se pri nas ne zgodi, česar oni nočejo, vse pa, kar oni hočejo. In ravno Ogrri so danes najhujši nasprotniki Jugoslovanov, tirani na Hrvaškem, na splošno manj kulturni kakor balkanski narodi, obenem pa tudi konkurenti Avstrije v Bosni in najmanj simpatični, kjer gre za rešitev socialnega vprašanja. Oni so krivi visoke zaščitne carine, oni so krivi velikanskega notranjega avstrijskega razdora . . . L. 1912. se je zgodilo, da je dal ogrski delegat duška magjarskim stremljenjem z resno mišljenim predlogom v delegacijah, da naj se povsod črta izraz „Avstroogrška monarhija“, češ, to je žaljivo za Ogrsko, „ker avstroogrške monarhije nema“, marveč samo

zvezo dveh neodvisnih monarhij, avstrijske in ogrske. Tako daleč smo prijadrali od l. 1867. do danes. Kedo je temu kriv? Tisti, ki išče veleizdajalce med nami. —

Avstrija še do danes ni dospela do razumevanja svojega zgodovinskega poslanstva in je zato v razmerju med evropskimi državami in v razvoju evropskega gospodarstva vedno igrala čudno vlogo. Od francoske revolucije in od zedinjenja narodov je Avstrija kot šesta velevlast v krogu petih na splošno imperialističnih velevlasti. Anglija je država svetovne trgovine in svetovnega vpliva, Francija država evropskega denarstva, na novo konsolidirana velika Nemčija močna konkurentinja prvima dvema, zedinjena Italija prav tako, Rusija pa je še tip stare absolutistične države. Kam naj bi se Avstrija obrnila? Obrnila se je k Nemčiji. Toda izvajala je iz tega še nadaljne, ne več potrebne sklepe. Zanemarjala je svoje južne pokrajine, verovala denunciacijam, videla v balkanskih državah vedno le pritlikavce, ki živijo samo zato, da so predmet našim spekulacijam, Turčija ji je bila pojm iz Tisoč in ene noči, polna bogastva, redu, dobičkov i. t. d. Anglija in Francija ste si iskali kolonij po celem svetu, Nemčija je posegla v Afriko, Kino, Sirijo, Rusija v Mandžurijo, Perzijo, Italija ponovno v Afriko, — seveda tudi Avstrija ni mogla zaostati in si je izbrala Balkan za svojo kolonijo. Ni videla, da se je izprememba iz l. 1866. nadaljevala, da Nemčija na Balkanu ni naša zaveznica, marveč naš nevarni konkurent. Avstrija ni videla, da Turek niti kot državnik niti kot trgovec ni dober kompaciscent in da bi bilo bolje imeti na njegovem mestu državno in narodno organizacijo, temelječo na ljudski volji in na zemljepisnem položaju Avstrije in Balkana, na skupnih gospodarskih interesih in ev. tudi na sorodni politiki... Končno utegne biti Dunaj v ožjih zvezah s Carigradom kakor Petersburg. Da ni, ni toliko krivda Rusije, kakor Avstrije. Zdi se, da ponovi Avstrija svojo zgodovinsko zmoto. Danes, ko gre za to, da si pridobi Srbija pot do morja, hočemo videti v nji le nasprotnika, celo sovražnika, namesto, da bi pomagali zdravemu narodu na svojem jugu, da se osvobodi in z nami združi k skupnemu gospodarstvu in skupnemu izmenjavanju

dober, zahtevamo, da se ta narod ne sme razviti. Ta naša zahteva gre tako daleč, da se drznemo od zmagovite neodvisne države zahtevati, naj nam odstopi glavno železnico po svojem ozemlju, naj nam dovoli carine prost uvoz vsega našega blaga in podobno, to se pravi, mi zahtevamo, da se ta država uda nam, t. j. malemu krogu industrialcev in veleagrarcev, diplomatov in generalov.

Avstrijski narodi si žele miru; tlačí jih draginja, tlačí jih nekulturnost, tlačí jih vladni sistem, žele si samostojnosti, žele si notranje preureditve državne oblike, žele si velike, močne, bogate Avstrije, ki bi ne bila odvisna od bečarske gentry-je. Če hoče Avstrija biti svojim narodom pravična, mora zavzeti stališče, da se balkanska zveza razširi in da postane taka močna balkanska zveza naša zaveznica. Dokler jo bomo odbijali, ni nič naravnejšega, kakor da se nagiba k oni zvezi, ki je Avstriji nasprotna. Toda ni le naš interes, da smo prijatelji balkanske zveze, mi smo tudi preslabi, da bi jo k temu prijateljstvu prisilili; smo morda preslabi vojaško, gotovo pa denarno. To, kar bi ev. vojaški uspehi na Balkanu dosegli, si pokvarimo z gospodarskimi žrtvami, in končno bi s tem avstrijsko vprašanje ne bilo rešeno, marveč le poslabšano. Kajti s kakoršnimkoli večjim avstrijskim vojaškim uspehom se oboroženi pogovor med trozvezo in Tripelentento tako grozeče približa, da naj nas bog varuje te najusodnejše slepote avstrijskih državnikov in onih, ki bi to morali biti.

V Gorici, dne 1. grudna 1912.

15. VII. 1946

